

Αντώνιος Σ. Καπώνης

(Μεταδιδακτορικός Ερευνητής Αρχαίας Ιστορίας)

Η εικόνα των κορινθιακών αποικιών περί τον Αμβρακικό κόλπο μέσα από τη γραπτή παράδοση της αρχαιότητας

The image of Corinthian colonies founded around the Ambracian Gulf through the ancient written tradition

Abstract

The extent bibliography of the last decades concerning NW Greece, and especially Corinthian colonies around the Ambracian Gulf, in antiquity has not yet dealt with ancient authors as the subjects of history. The image of these city-states provided by critical analysis of all the available written sources, both literary and epigraphic, remains fragmentary and problematic. Although certain archaic traditions survive during antiquity, most information about Ambracia, Leucas, Sollion, and Anactorion is included in Classical and Hellenistic authors. At the beginning of the Classical era, the increase of such historic evidence is impressing, owing to the contemporary rise of their political and economical importance. Late Classical and Hellenistic texts provide only a vague and untrustworthy perception of their historical evolution, even if economic or religious are depicted in several scholars. Historic gaps are filled in by epigraphic texts. However, Macedonian and Roman conquest don't lead to the restriction of their role in ancient written tradition. To the contrary, their perception as a geographical, political, economical and cultural entity connected to Corinthian links remains vivid throughout antiquity, even after the incorporation of these city-states in the new-built Nicopolis in the Augustan era.

Key words: Corinth, Amvracia, Leukas, Anactorion, Sollion, Kerkyra, colonies, metropolis, NW Greece, Epirus, Illyria, Aetolia, Acarnania, ancient sources

Η ΒΔ Ελλάδα στην αρχαιότητα αποτελούσε, εκτός από τα μικρασιατικά και θρακικά παράλια, τις ακτές του Ευξείνου Πόντου, τη Σικελία και την Κάτω Ιταλία, την Αίγυπτο και τη Λιβυή, καθώς και τη μακρινή Γαλατία και Ιβηρία, έναν από τους βασικότερους χώρους εγκατάστασης αποίκων. Το ιστορικό ενδιαφέρον για την περιοχή αυτή έχει αναπτυχθεί ραγδαία κατά τις τελευταίες δεκαετίες¹. Οι έως τώρα

¹ Ενδεικτική βιβλιογραφία: Τζουβάρια-Σούλη, 1984· 1987· 1988-1989· 1991α· 1991β· 1992· 1994α· 1994β· 1998-1999· 1999α· 1999β· 2000· 2008 και 2009· Cabanes 1985· Antonetti 1986· 1987a· 1987b· 1990a· 1990b· 1994· 1995a· 1995b· 1997· 1999· 2001· 2005a· 2005b· 2006· 2007· 2009· 2010a· 2010b· 2011· 2012a· 2012b· 2013· 2014-2015· 2015· Bommeljé et al., 1987· Cabanes (éd.), 1987· 1993 και 1999· Cabanes & Andreou, 1985· Ανδρέου (Ι.), 1986 και 2000· Καρατζένη (Π.), 1986-1987· Σπετσιέρη-Χωρέμη, 1987 και 2011· Charneux & Tréheux, 1988· Forasté, 1988· Kourkoumelis-Rodostamos, 1988· Μέννεγκα (επιμ.), 1991· Hammond, 1991· 1994 και 2000· Wacker, 1991· 1999· Doukellis & Fouache, 1992· Andreou (Ι.), 1993 και 1999· Καρατζένη (Β.), 1994· Ντούζουγλη & Ζάχος, 1994· Οικονομίδου, 1994· ΦΗΓΟΣ, 1994· Cassio, 1994· Antonelli, 1994· 2000 και 2003· D'Alessio, 1995· *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond* 1997· Πλιάκου, 1997· 2000· 2001· 2004· 2009 και 2012· Cabanes (éd.), 1997· Salviat, 1997· Hadzis, 1997· Palumbo Stracca, 1998· Thirry, 1998· Braccési, 1999· Πλιάκου, 1999· 2001· 2009 και 2010· Quantin, 1999· 2009· 2010· 2011 και 2012· Αδάμ-Βελένη, 2000· Σταυροπούλου-Γάτση & Αλεξοπούλου, 2002· Braccési & Luni (a cura di), 2002· Fauber, 2002· Ζάχος & Ντούζουγλη, 2003· Κατσαδήμα, 2003· Castiglioni, 2003· 2004· 2010·

μελέτες, ανακοινώσεις και άρθρα είχαν ως αντικείμενο την εξέταση πλήθους γενικών και ειδικών ερευνητικών ζητημάτων σε σχέση με τα έθνη της Αιτωλοακαρνανίας, της Ηπείρου και της Ιλλυρίας, με την οργάνωση των εκεί αποικιών, καθώς και με τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις που ανέπτυξαν τα κράτη της περιοχής με τις μεγάλες ηγεμονικές δυνάμεις, κυρίως την Σπάρτη, την Κόρινθο, την Αθήνα, τη Μακεδονία και τη Ρώμη. Οι μελέτες αυτές παρουσιάζουν τα κράτη αυτά και τις αντίστοιχες κοινωνίες ως τα μοναδικά υποκείμενα της Ιστορίας. Αν όμως θεωρήσουμε την ιστορική εξέλιξη όχι ως μία σειρά από ιστορικά γεγονότα, αλλά ως παραστάσεις και αντιλήψεις για αυτά που έχουν φτάσει ως εμάς μέσω των πηγών, τότε θα ήταν χρήσιμο να εξετάσουμε τους συγγραφείς/συντάκτες τους ως τους πρωταρχικούς φορείς της ιστορικής εξέλιξης. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να προβούμε σε μία συνολική κριτική ανάλυση των διαθέσιμων γραπτών πηγών, γραμματειακών και επιγραφικών, ευελπιστώντας ότι θα προκύψουν σημαντικά συμπεράσματα για την εικόνα που είχαν διαχρονικά οι συντάκτες των κειμένων για τις πόλεις-κράτη τις οποίες ίδρυσαν οι Κορίνθιοι στην περιοχή στην αρχαϊκή περίοδο και οι οποίες συνέχισαν την πορεία τους στην αρχαία ιστορία έως την ένταξη του πληθυσμού τους στη Νικόπολη.

Είναι επίσης σημαντικό για μεθοδολογικούς λόγους να εντάξουμε τις γραπτές πηγές στην εποχή τους και να διερευνήσουμε την προέλευση και την αξιοπιστία των παρεχομένων πληροφοριών. Η κριτική εξέταση του συνόλου των διαθέσιμων πηγών επιτρέπει τη διατύπωση νέων ιστορικών ερωτημάτων, και ιδίως σε σχέση με την εικόνα που αποτυπώνεται για τις παραπάνω πόλεις σε όλη την αρχαιότητα. Κατ' αρχάς, προσφέρει τη δυνατότητα να εξετάσουμε πώς ο υπόλοιπος αρχαίος κόσμος αντιλαμβανόταν τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι πόλεις αυτές, και κατ' επέκταση και ο ευρύτερος ΒΔ χώρος, στο ιστορικό γίγνεσθαι των διαφόρων περιόδων της αρχαιότητας. Επιπλέον, αξίζει να διερευνήσουμε κατά πόσον οι πόλεις-κράτη που ιδρύθηκαν από τους Κορινθίους στην περιοχή αποτελούσαν, όπως τουλάχιστον διαφαίνεται από τα συμπεράσματα ορισμένων ερευνητών², μία γεωγραφική, οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ενότητα. Αυτό το ζήτημα είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρον, αν μάλιστα ληφθεί υπ' όψιν ότι η Αμβρακία, η Λευκάς (και το Σόλλιον) και το Ανακτόριον αποτελούσαν στα μάτια των ιδρυτών τυράννων αλλά και των συνεχιστών της κορινθιακής πολιτικής έναν ενιαίο χώρο, στον οποίον ήταν λογικό ή ακόμα και αυτονόητο να ασκήσουν την εκάστοτε επιρροή τους³.

Hatzopoulos, 2003· Jing, Rapp, 2003· Αγγέλη, 2004· 2013α· 2013β και 2014· Ζ' Πανιώνιο Συνέδριο 2004· Πρακτικά Β' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου 2004· Πριόβολος, 2004· Σακελλαρίου (επιμ.) 2004· Antonetti & Baldassara, 2004· Braccesi (a cura di), 2004· Cabanes & Lamboley (éds.), 2004· Gehrke & Wirbelauer, 2004· Mercuri, 2006· Berranger-Auserve, 2007· Ρηγίνος, 2008· Papadopoulou, 2008· Η' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο 2009· Lamboley & Castiglioni (éds.), 2009· Antonetti (a cura di), 2010· Barrio Vega, 2010· Fantasia, 2010· 2011a· 2011b· 2017 και 2018· Funke, 2010· Stickler, 2010· Breglia, Moleti, & Napolitano (a cura di), 2011· De Sensi Sestito, Intrieri (a cura di), 2011· 2016· Tsangari, 2011· Βικάτου, 2013· Λιάμπη κ.ά. (επιμ.), 2013· Randone, 2013· Lang et al. (hrsg.), 2013· Funke & Haake, 2013· Meyer, 2013 και 2015· Σπανοδήμος, 2014· Aggeli, 2014· Graninger, 2014· Παπαδοπούλου (επιμ.), 2015· 2016 και 2017· Παπαδάτου-Γιαννοπούλου (επιμ.), 2016· Αγγέλη & Κοντογιάννη, 2017· Σουρέφ (επιμ.), 2017· Antonetti & Funke (Hrsg.), 2018· Lamboley, Përzhita, & Skenderaj (éds.), 2018· Λιάμπη κ.ά., 2018· Χουλιάρης & Πλιάκου (επιμ.), 2019 και Psoma (offcoming).

² Η οπτική αυτή συναντάται ήδη από τον Oberhammer (1887). Οι κυριότερες νεότερες μελέτες, στις οποίες όμως διαφαίνεται εμμέσως μόνο μία τέτοια αντίληψη, είναι: Salmon, 1984: 209-217 και 270-280· Calciati, 1990: τ. II· Mercuri, 2006: κυρίως 247-253· Stickler, 2010 (σε όλο)· Antonetti, 2011· 2014-2015 και Fantasia 2017 (σε όλο).

³ Καπώνης, 2020: 94-115 και 437-442.

Στην παρούσα εργασία, επιχειρείται μία συνολική παρουσίαση και κριτικός σχολιασμός των διαθέσιμων γραπτών πηγών. Αρχικά, δίνεται ένας κατάλογος των χωρίων από τις γραμματειακές πηγές ανά αποικία με βάση τις θεματικές στις οποίες εξακτινώνονται οι πληροφορίες που παρέχουν. Ανάλογη κατηγοριοποίηση ακολουθεί και για τις επιγραφικές πηγές. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι πιο σημαντικές ιστορικές πηγές με χρονολογική σειρά και σχολιάζεται η προέλευση και η αξιοπιστία των παρεχομένων στοιχείων. Παράλληλα, γίνεται προσπάθεια, όπου είναι εφικτό και κατά το δυνατόν, να ερμηνευθεί η σημασία της παρουσίας των πόλεων αυτών στα κείμενα των πηγών. Τέλος, εξάγονται με βάση την ως άνω ανάλυση συμπεράσματα σχετικά με την αρτιότητα της εικόνας που μας προσφέρουν οι πηγές, την αντίληψη των συγγραφέων/συντακτών για τον ιδιαίτερο ρόλο που έπαιξαν οι εν λόγω πόλεις στη διαχρονία, καθώς και τη θεώρησή τους ως μίας ιδιαίτερης πολιτικής και οικονομικής ενότητας, που σχετίζεται με την κορινθιακή πολιτική και πολιτιστική παράδοση. Στην εξέταση των διαφόρων αυτών ενοτήτων αξιοποιούνται επιγραφικές, άλλες αρχαιολογικές (κυρίως νομισματικές) πηγές και περιηγητικά κείμενα και χάρτες, εφόσον βοηθούν στην ερμηνεία και στη βαθύτερη κατανόηση της εικόνας των γραμματειακών πηγών, χωρίς ωστόσο να παρουσιάζονται ή να σχολιάζονται εξαντλητικά.

1. Οι πληροφορίες των γραμματειακών πηγών – θεματική κατάταξη

α. Αμβρακία

Από το υλικό που αντλούμε από τις γραμματειακές πηγές σχετικά με τις πόλεις που ίδρυσαν οι Κορίνθιοι περί τον Αμβρακικό κόλπο, διαπιστώνουμε ότι οι περισσότερες αναφορές σχετίζονται με την Αμβρακία, επιτρέποντας να παρακολουθήσουμε καλύτερα την εξέλιξη των σχέσεων της με τη μητρόπολη και τη θέση της στην ευρύτερη περιοχή. Αντιθέτως, για τη Λευκάδα, το Ανακτόριον και το Σόλλιον οι πληροφορίες είναι σαφώς λιγότερες.

Στοιχεία για την αποικία της Αμβρακίας εντοπίζουμε σε πλήθος αρχαίων και μεσαιωνικών συγγραφέων. Ωστόσο, οι πρωιμότερες χρονικά μαρτυρίες δεν αφορούν στο ζήτημα της ίδρυσης της πόλεως ως κορινθιακής αποικίας. Οι αντίστοιχες αναφορές είναι πολύ μεταγενέστερες και παραδίδονται από τους γεωγράφους Ψευδο-Σκύμνο και Στράβωνα⁴. Ενδείξεις για την ίδρυσή της από τον Γόργο, τον γιο του Κορινθίου τυράννου Κυψέλου, εντοπίζονται στον ιδρυτικό της μύθο. Ο μύθος αυτός, που συνδέει την πόλη με τον Κυψελίδη οικιστή και τους θεούς προστάτες της, αν και έχει διασωθεί χάρη στον μυθογράφο των ρωμαϊκών χρόνων Αντωνίνο Λιβεράλη, προέρχεται από τον Αθανάδα τον Αμβρακιώτη (πιθανότατα συγγραφέα των ύστερων κλασσικών ή ελληνοιστικών χρόνων)⁵. Η ανάλυση του κειμένου έχει δείξει ότι σε αυτό επιβιώνουν σημαντικά στοιχεία από τον αρχικό ιδρυτικό μύθο και επομένως ένα μέρος του μπορεί να αναχθεί στην αρχαϊκή εποχή⁶.

Η εικόνα για την περίοδο της διακυβέρνησης των Κυψελιδών στην Αμβρακία παρουσιάζεται αποσπασματικά από διάσπαρτες πληροφορίες που εντοπίζονται στον Αριστοτέλη, τον λυρικό Μάξιμο Τύριο, τον Αθήναιο, τον Νεάνθη τον Κυζικηνό, τον Σωτίωνα και τον Ηρακλείδη μέσω του Διογένη του Λαερτίου, τον Πλούταρχο και

⁴ Ψευδο-Σκύμν. 447-465 και Στράβ. Γ' 2, 8-9 (C 452). Όπως όμως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, οι πηγές από τις οποίες άντλησαν το υλικό τους αυτοί οι γεωγράφοι μπορούν να αναχθούν έως και τον Στ' αι. π.Χ.

⁵ Αθανάδας, *FGrHist* 303, F 1 (Αντων. Λιβ. Μετ. 4). Βλ. Papatomopoulos, 1968. Το κείμενο του Αθανάδα χρονολογείται πιθανότατα στις αρχές του Γ' αι. π.Χ.: βλ. Fantasia 2011b, 505-506.

⁶ Καπώνης, 2020: 124-137.

τον Κλαύδιο Αιλιανό⁷. Βασικές ιστορικές αναφορές σε σχέση με την εμπλοκή της πόλεως σε μεγάλα ιστορικά γεγονότα των κλασικών χρόνων απαντούν στον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη, τον Ξενοφώντα, τον Ηγήσιππο, τον Δημοσθένη, τον Έφορο – μέσω του Διοδώρου του Σικελιώτη και του Πλουτάρχου⁸ – ενώ μαρτυρίες για ιστορικές εξελίξεις της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής συναντάμε στον Πολύβιο, τον Στράβωνα, τον Λίβιο, τον Πολύβιο και τον Πausανία⁹.

Παράλληλα, στις περιγραφές που εντοπίζονται στον Ελλάνικο, τον Θουκυδίδη, τον Ψευδο-Σκύλακα, τον Ψευδο-Σκύμνο, τον Ριανό, τον Στράβωνα, τον Λίβιο, τον Κλαύδιο Πτολεμαίο, τον Πλουτάρχο, τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, τον Marcus Annaeus Lucanus, τον Διονύσιο του Καλλιφώντος και τον Στέφανο Βυζάντιο υπάρχουν παρατηρήσεις σχετικά με τη γεωγραφική θέση της αποικίας και τα ηπειρωτικά έθνη που γειτνιάζαν με αυτήν¹⁰. Περισσότερες αναφορές σε σχέση με την τοπογραφία, την ύπαιθρο χώρα και την πανίδα της πόλης απαντούν σε χωρία από τον Θεόπομπο, τον Γελώ Αρχέστρατο, τον Πολύβιο, τον Διονύσιο Αλικαρνασσέα, τον Ηρωδιανό, τον Κλαύδιο Αιλιανό, τον Αθήναιο, τον Στέφανο Βυζάντιο, τον Ησύχιο, τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, του Αύλο Γέλλιο, καθώς και ένα Σχολιαστή του Λουκιανού¹¹.

Αν και ο Αριστοτέλης έγραψε ειδική πραγματεία για το πολίτευμα των Αμβρακιωτών, όπως πιθανότατα είχε οργανωθεί έως την εποχή του, την *Αμβρακιωτών Πολιτεία*, από αυτό το έργο δεν σώζονται παρά ελάχιστα παραθέματα, τα οποία εντοπίζονται στα *Πολιτικά*, στην *Αθηναίων Πολιτεία*, στον Στέφανο Βυζάντιο και στον ελληνιστικό συγγραφέα Ηρωδιανό¹². Αντίστοιχο σχόλιο για την πολιτειακή εξέλιξη της Αμβρακίας στα χρόνια του Μ. Αλεξάνδρου εντοπίζουμε και στον Διόδωρο τον Σικελιώτη¹³. Ενδείξεις σχετικές με τη μυθολογία της αποικίας και τις λατρείες της πληροφορούμαστε από τον Εκαταίο μέσω του Αρριανού, τον πλατωνικό φιλόσοφο Σπεύσιππο, τον τοπικό ιστορικό Αθανάδα τον Αμβρακιώτη και τον Νίκανδρο μέσω του Αντωνίνου Λιβεράλη, τον Διευχίδα μέσω του

⁷ Αριστ. *Αθ. Πολ.* ΙΖ' 4· Αθήν. ΙΓ' 56.32-36 (589D)· Μάξιμος Τύρου (λυρικός), 18.1a-f· Νεάνθης Κυζίκου, *FGrHist* 84, απ. 19 (Διογ. Λαέρτ. Α' 99)· Διογ. Λαέρτ. Α' 98.11-99.4· Πλούτ. *Ηθ.* (*Ερωτικά διηγήσεις*), 768 E.10-F.5 και Κλαύδιος Αιλιανός, *Ιστ. Φυσ.* ΙΒ' 40.

⁸ Ηρόδ. Θ' 45.2· 47.3· Ι' 28· 31.21· Θουκ. Α' 25.3-26.2· 27.2· 30.2· 46.1· 48.4· Β' 9.3· 68· 80-81· Γ' 100-102· 105-114· Δ' 42.3· Ζ' 104.1· Η' 7.1· 25.9· 58.3-4· Θ' 106.3· Ξεν. Έλλ. Ε' 4.64.2-66.10· Στ' 2.2.1-2.6.1· Κύρου *Ανάβ.* Α' 7.18· Ε' 6.17· Στ' 4.13· Ηγήσιππος [Δημ.] *Περί Αλοννήσου*, 32.3-8· Δημ. *Κατά Φιλίππου* Γ', 27· 34.1-35.2· 71.1-73.3· Δ', 9.4-10.6· *Περί στεφάνου*, 244· Διοδ. Σικ. ΙΒ' 42.2.5-5.1· 47.4.1-5.4· ΙΓ' 40.4.4-6.6· ΙΔ' 82.1.5-5.1· ΙΖ' 3.1.1-5.3· 4.1.1-4.3 και Πλούτ. *Ηθ.* 859D (*Περί τής Ηροδότου κακοηθείας*).

⁹ Πολύβιος Δ' 61-63· ΙΗ' 10· ΚΑ' 25.11· 26· 29-30· Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXII.15· XXXVI.14· XXXVIII.3-18· 28· 43-44· XXXIX.4-5· XLII.67· XLIII.17· 21-22· XLIV.1· Στράβ. Ζ' 7.6 (C 325)· Ι' 2.2 (C 450)· Πολύβιος, Η' 52 και Πaus. Ι' 9.10.

¹⁰ Θουκ. Α' 5.3· Ψευδο-Σκύλαξ, 33-34· 65· Ψευδο-Σκύμν. 447-465· Θεόπομπος, *FGrHist*, 115, απ. 382· Ριανός *FGrHist* 3a 265, F 11.1 (= Στεφ. Βυζ. *Εθνικά*, λ. *Κέλαιθοι*)· Στράβ. Ζ' 7, 5.12-24 (C 324)· Ζ' 7.6 (C 325)· Ι' 2, 8-9 (C 452)· Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXVI.14· XXXVIII.3-8· Πτολ. Κλ. *Γεωγρ.* Γ' 13.4· Πλούτ. *Περικλής*, ΙΖ' 1.4-3.1· *Πύρρος*, Στ' 4.1-6.1· Plinius, *NH* II, 201· 204-205· IV, 2-6· Marcus Annaeus Lucanus, *Bellum Civile* V.650-65· Διονύσιος Καλλιφώντος, *Αναγραφή τής Ελλάδος*, 24-33 και 40-49 και Στεφ. Βυζ. *Εθνικά*, λ. *Χαονία*.

¹¹ Αρχέστρατος, *Ηδυπάθεια*, απ. 52-54· 155-156 Brandt (Αθήν. Ζ' 326D και Γ' 105E)· Πολύβιος, ΚΑ' 27.2 (*Πύρρειον*)· Διον. Αλικ. *Ρωμ. Αρχ.* Α' 50.4.1-51.1.5· Ηρωδιανός, *Περί καθολικής προσφθίας*, Γ' 1, 278.37· 330· Αιλιαν. Κλ. *Ιστ. Φυσ.* ΙΒ' 40· Αθήν. Β' 1, 137.7· Στεφ. Βυζ. *Εθνικά*, λ. *Κράνεια*· Ησύχιος, λ. *άκεάνες*· Plinius *NH* IV 2-6· XIV.76· XVIII.307· Aulus Gaellius, *Noctes Atticae*, VI, 16.3-5 και Σχολ. Λουκ. 46.

¹² Αριστ. *Πολ.* 1303a, 20-24· 1304a, 17-20· 31-33· 1311a, 28-39b.1· *Αθ. Πολ.* ΙΖ' 4· απ. 474 (= Στεφ. Βυζ. *Εθνικά*, λ. *Δεξαμεναί*) και Αΐλιος Ηρωδιανός, *Περί παρωνύμων*, Γ' 2, 873.

¹³ Διοδ. Σικ. ΙΖ' 3.1.1-5.3.

Αρποκρατίονος, τον Διονύσιο Αλικαρνασσεά, τον Οβίδιο, τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, τον Πολύαινο, τον Ηρωδιανό, τον Κλαύδιο Αιλιανό, τον Διονύσιο Καλλιφώντος, τον σχολιαστή του Διονυσίου του Περιηγητή, τον Ψευδο-Λουκιανό, τον Ησύχιο και τον σχολιαστή του Οβιδίου, καθώς και τον σχολιαστή του Αριστοφάνους¹⁴. Για την πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία της πόλεως αρυόμαστε στοιχεία από επιμέρους αναφορές στον Αθήναιο, τον Πολυδεύκη, τον Αριστόξενο, τον Πλίνιο, τον Ψευδο-Λουκιανό, τον Αλκίφρονα που παραπέμπει σε έργο του τραγικού Αισχύλου, τον Πορφύριο, τον Ιόβα και τον Τατιανό¹⁵. Για την οικονομία της πόλης και την παραγωγή της σώζονται μεμονωμένες πληροφορίες στον Πολύβιο, τον Αθήναιο, κυρίως αντλημένες από τον Γελώο Αρχέστρατο, τον Διογένη Λαέρτιο και τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο¹⁶.

β. Λευκάς-Σόλλιον

Η δεύτερη σημαντικότερη κορινθιακή αποικία ήταν η Λευκάς. Την ίδρυσή της από τους Κορίνθιους πληροφορούμαστε από τον Έφορο διά του Νικολάου Δαμασκηνού, τον Στράβωνα και τον Πλούταρχο, ενώ και ο Ψευδο-Σκύλαξ αναφέρει ότι σε αυτήν εγκαταστάθηκαν Κορίνθιοι *έποικοι*, πιθανότατα παραπέμποντας, όπως έχουμε προσπαθήσει να δείξουμε αλλού, σε μία παραλλαγή του ιδρυτικού της μύθου¹⁷. Επιπλέον, σε παράθεμα του Στράβωνος από το χαμένο έργο του Αριστοτέλους *Λευκαδίων πολιτεία* εντοπίζουμε παραδόσεις για πληθυσμούς που είχαν εγκατασταθεί στο νησί πριν από τους Κορίνθιους¹⁸. Για τις σχέσεις της πόλης με τους Κορίνθιους τυράννους ή και με τη μετριοπαθή ολιγαρχία που τους αντικατέστησε απουσιάζουν σχεδόν εντελώς οι μαρτυρίες. Μόνο για τον Κορίνθιο τύραννο Περίανδρο διαθέτουμε ένα σχόλιο σε χωρίο του Πλούταρχου¹⁹.

Πληροφορίες για την ιστορία της πόλεως από την αρχή μάλιστα των κλασικών χρόνων αντλούμε από τον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη, τον Ξενοφώντα, τον Θεόφραστο και τον Πλούταρχο²⁰. Ιστορικά γεγονότα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, κυρίως σε σχέση με τη ρωμαϊκή κατάκτηση, αφηγείται ο Λίβιος και ο Στράβων²¹.

¹⁴ Έκατ. *FGrHist* 1, απ. 26 (Άρρ. *Άλεξ. Ανάβ.*, Β' 16.5)· Σπεύσιππος, *Πρὸς Φίλιππον*, Θ' 16-30· Plinius, *NH* XXXVI, 5.9· 14· Αρποκρατίων, λ. *Αγνιάς*· Διευχίδης, *FHG*, απ. 2 (Αρποκρατίων)· Κλαύδιος Αιλιανός, *Ιστ. Φυσ.* IB' 40· Διονύσιος Καλλιφώντος, *Αναγραφή τῆς Ἑλλάδος*, 24-33· 40-49· Ψευδο-Λουκιανός, *Φιλόπατρις*· Διον. Ἀλ. *Ρωμ. Ἀρχ.* Α' 50, 4.1-17· Ἡρωδ. *Περὶ καθολικῆς προσφθίας*, Γ' 1.330· Πολύαινος, Η' 52· Σχολ. Διον. Περιηγ. *Οἰκουμ. Περιήγ.* 496· Ἡσύχ. λ. *Αγνιεύς*· Ovidius, *Ibis*, 303-306· *Epistulae vel Heroïdes*, 155-172· *Scholia in Ovidio, Ibis*, 501 και Σχολ. Ἀριστοφ. *Σφήκες*, στ. 875 (Fr. Dübner, *Scholia Graeca in Aristophanem*, Parisiis, 1855: 458, στ. 875, 9).

¹⁵ Ἀθήν. Δ' 81.23-36 (183D)· ΙΔ' 40 (637F)· Πολυδεύκης, Δ' 59.4· Ἀριστόξενος, *Ἀρμονικά* Α' 3, 20· Plinius *NH* XXXVI, 5.9· 14· Ψευδο-Λουκιανός, *Φιλόπατρις*, Α' 22· Αἰσχύλος, *Τετραλογία* 33 Α, απ. 352b.3 (= Αλκίφρων, *Ἐπιστολαί*, Γ' 12.1)· Πορφύριος, *Ἀρμονικά Πτολεμαίου* (προοίμιο)· Ιόβας, *FGrHist* 275 F 84.6, Ι' 20.13-17 (423E)· Τατιανός, *Πρὸς Ἑλληνας*, 34.1 και *Ἀνθ. Παλ.* ΙΑ' 354.17. Πρβλ. Πλάτων, *Φαίδων*, 59c, 3.

¹⁶ Πολύβιος, ΚΑ' 26.4· Ἀθήν. Α' 14.28-32· Γ' 44.6-10· 66.6-10· Ζ' 72.7-16· 86.15-33· 130.16-19· 135.7-9· Η' 44.7-11· Διογ. Λαέρτ. Ε' 14.7-9 και Plinius *NH* XVIII, 307 και XIV.76.

¹⁷ Νικ. Δαμ. *FGrHist* 90, απ. 58.44-56· Στράβ. Ι' 2, 8-9 (C 452)· Πλούτ. *Τιμολ.* ΙΕ' 2 και Ψευδο-Σκύλαξ, 34. Βλ. και Καπώνης, 2020: 138-140.

¹⁸ Ἀριστ. απ. 473.10 (= Στράβ. Ζ' 7.2, C 321).

¹⁹ Πλούτ. *Ἡθ.* 552E (*Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*).

²⁰ Ἡρόδ. Θ' 45.3· 47.4· Ι' 28.24· 31.22· 38.7· Θουκ. Α' 26.1· 27.2· 30.2-3· 46.1-3· Β' 9.3· 30.2· 80.3-84.5· 91.2-92.7· Γ' 7.4-5· 69.1· 80.2-81.1· 94.1-96.2· 102.3· Δ' 8.2· 42.2· Ζ' 104.1· Η' 2.1· 7.1· 58.3· Θ' 13.1· 106.3· Ξεν. *Ἑλλ.* Στ' 2.2.1-2.6.1· Θεόφρ. *Πολιτικά περὶ καιρῶν*, (ΡΟxy, VII, 1012C) απ. 9, στ. II, 23-34 και Πλούτ. *Θεμ.* ΚΔ' 1. Βλ. και Schmid & Stählin, 1948: 676-678 και Podlecki, 1975: 81 και σημ. 19.

²¹ Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXIII, 17· XXVI, 26.1-3 και Στράβ. Ι' 2.2 (C 450).

Σε σχέση με τη γεωγραφική θέση της πόλεως και την ύπαιθρό της, το γεωφυσικό της περιβάλλον, την τοπογραφία της, τα προϊόντα και πιθανά μικροτοπωνύμια μπορούμε να ανατρέξουμε στον Θουκυδίδη, τον κωμικό Εύβουλο (Δ' αι. π.Χ.), τον Ψευδο-Σκύλακα, τον Ψευδο-Σκύμνο, τον Στράβωνα, τον Λίβιο, τον Πτολεμαίο, τον Αθήναιο, τον Κλαύδιο Αιλιανό, τον Διονύσιο Καλλιφώντος, τον Πλίνιο, τον Φροντίνο, τον Αρριανό, την *Ελληνική Ανθολογία* και τον Φώτιο²².

Στοιχεία για την πολιτειακή εξέλιξη της σώζονται πενιχρά. Υπάρχει μόνο ένα σχόλιο για την πολιτειακή οργάνωση της πόλεως, που εντοπίζουμε στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλους²³ και το οποίο ήταν πιθανόν ενσωματωμένο στην πραγματεία του για το πολίτευμα της πόλεως. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, ο Στράβων, ο Οβίδιος, ο Κλαύδιος Αιλιανός, ο Προπέρτιος, ο Αίλιος Αριστείδης, ο Πλούταρχος, ο Φώτιος και ο Σχολιαστής του Καλλιμάχου μάς πληροφορούν για τις λατρείες και τη μυθολογία της πόλεως και του νησιού²⁴. Ανεκδοτολογικού και μυθολογικού περιεχομένου αφηγήσεις περιέχονται τέλος στο έργο του ιστοριογράφου Καλλισθένου και σε απόσπασμα του περιπατητικού Κλεάρχου του Σολέως²⁵.

Μία άλλη, λιγότερο σημαντική αποικία ή εξαρτημένη πόλη των Κορίνθιων στην περιοχή της ΒΔ Ακαρνανίας, που μαρτυρείται μόνο από τον Θουκυδίδη, είναι το Σόλλιον²⁶. Οι μαρτυρίες ακόμα και για τη γειτονική ακαρνανική Πάλαιρο είναι πενιχρές και εντοπίζονται στα παραπάνω χωρία του Θουκυδίδη, στον Στράβωνα και στον κωμικό Επίχαρμο μέσω του Αιλίου Ηρωδιανού²⁷.

γ. Ανακτόριον

Η ιστορία του Ανακτορίου είναι λιγότερο γνωστή από τις γραμματειακές πηγές. Στον Στράβωνα παρουσιάζεται συνοπτικά η ιστορία της ίδρυσης της πόλεως από τον Κύπελο, ενώ αναφορά στον οικιστή της εντοπίζουμε και στον Έφορο μέσω του Νικολάου Δαμασκηνού²⁸. Ιστορικές αναφορές, κυρίως μεμονωμένες, και σχόλια για τις σχέσεις με τη μητρόπολη και την Κέρκυρα συναντάμε στο έργο του Ηροδότου, του Θουκυδίδη, του Εφόρου, όπως παραδίδεται από τον Νικόλαο Δαμασκηνό και του Πλουτάρχου²⁹. Πληροφορίες που αφορούν στη γεωγραφική θέση της αποικίας και την τοπογραφία της περιλαμβάνουν στα έργα τους ο Θουκυδίδης, ο Ψευδο-Σκύλαξ, ο Ψευδο-Σκύμνος, ο Πολύβιος, ο Στράβων, ο γραμματικός Gaius Iulius Hyginus, ο

²² Θουκ. Γ' 94.2· Εύβουλος, *IFF* απ.8 (Αθήν. Α' 52.10 - 29Α)· Ψευδο-Σκύλαξ, 34· Ψευδο-Σκύμν. 447-465· Στράβ. Β' 4.3 (C 105)· Γ' 2.2 (C 451-452)· Γ' 2.7-8 (C 452)· Γ' 2.10 (C 453)· Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXIII, 17· Πτολ. Κλ. *Γεωγρ.* Γ' 13.4· 13.9, Αθήν. Α' 59.45 (33B)· Διονύσιος Καλλιφώντος, *Αναγραφή τῆς Ἑλλάδος*, 24-33· 40-49· Κλαύδιος Αιλιανός, *Φυσ. ζώων*, II' 19· Plinius, *NH* IV, 1.5· Frontinus, *Strategemata*, III, 4.5· XIV, 76· Ἀρρ. *Ἰστ. Ἰνδ.* MA', 1-5· *Ἀνθ. Παλ.* Στ' 251 και Φώτιος, *Λεξικόν*, λ. *Λευκάς*.

²³ Ἀριστ. *Πολ.* 1266b, 15-24.

²⁴ Διον. Ἀλικ. *Ρωμ. Ἀρχ.* Α' 50.4· Στράβ. Γ' 2, 8-9.20 (C 451-452)· Ovidius, *Tristia*, III, 1.35-40· V, 2.68-78· *Fasti* V, 629-630· Κλαύδιος Αιλιανός, *Φυσ. ζώων*, IA' 8.1-12· Propertius, *Elegiae*, III, 11.67-72· Αίλιος Αριστείδης, *Ἰσθμικός εἰς Απόλλωνα*, 21, 29 (Jebb)· Πλούτ. *Ἡθ.* 557C (*Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*, 6-11)· Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, 190, 153a, 7-8· *Λεξικόν*, λ. *Νήρικον* και Σχολ. Καλλιμ. *Diegeseis Fabularum*, 31b, στ. 2.1-22.

²⁵ Καλλισθένης, *FGrHist* 124, απ. 5 (Αθήν. Β' 1.165-166, 350D - 352C) και Κλέαρχος, *Περὶ φιλίας*, απ. 18 (Αθήν. Η' 44. 7 - 347C).

²⁶ Θουκ. Β' 30.1.

²⁷ Στράβ. Γ' 2.2 (C 450)· Γ' 2.21 (C 452)· Επίχαρμος, απ. 38 (= Ἡρωδ. *Περὶ καθολικῆς προσφῆδας*, Γ' 2.927). Ως νομισματικούς τύπους της πόλεως αυτή θεωρεί η Ψωμά τις ακαρνανικές κοπές με το διακριτικό γράμμα «Σ»: βλ. Psoma 2007, 15.

²⁸ Στράβ. Γ' 2, 8-9 (C 452) και Νικ. Δαμ. *FGrHist* 90, απ. 58.44-46.

²⁹ Ἡρόδ. Γ' 28.25· 31.21· Θουκ. Α' 29.1-4· 45-46.3· 55.1· Δ' 49· Νικ. Δαμ. *FGrHist* 90, απ. 58.44-56 και Πλούτ. *Ἡθ.* 552E (*Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*).

Στέφανος Βυζάντιος και η *Ελληνική Άνθολογία*³⁰. Σε σχέση με τα γειτονικά έθνη, και ιδίως τους Ακαρνάνες της χερσονήσου της Πλαγιάς, αρυόμαστε πληροφορίες κυρίως από τον Θουκυδίδη, τον Διόδωρο τον Σικελιώτη, τον Διονύσιο Αλικαρνασσία και τον Διονύσιο Καλλιφώντος³¹. Σημαντικά επίσης είναι και τα στοιχεία που αρυόμαστε από τον Στράβωνα για τη μυθολογία των Ακαρνάνων σε σχέση μάλιστα με τους Κορινθίους. Από τον Θουκυδίδη, τον ρήτορα Υπερείδη, τον Απολλώνιο Ρόδιο, τον Ηρακλείδη τον Ποντικό, τον Προπέρτιο, τον Διονύσιο Αλικαρνασσία και τον Πλούταρχο διαθέτουμε ενδείξεις για τη λατρεία του Ακτίου Απόλλωνος και τις τελετές στο τοπικό ιερό³². Τη ρωμαϊκή κατάκτηση της περιοχής, καθώς και τη ναυμαχία του Ακτίου, αφηγούνται ή σχολιάζουν ο Στράβων, ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, ο Οβίδιος, ο Λίβιος, ο Κάσσιος Δίων, ο Πλούταρχος και ο Πausανίας³³.

2. Οι πληροφορίες των επιγραφικών πηγών – θεματική κατάταξη

Από την πληθώρα των επιγραφών που έχουν ανευρεθεί τόσο στην Κόρινθο όσο και στις αποικίες περί τον Αμβρακικό κόλπο, αλλά και αλλού, λίγες είναι αυτές που μπορούν πραγματικά να συμβάλουν στην έρευνα για τα αρχαϊκά χρόνια, ενώ οι περισσότερες αφορούν την κλασική και ελληνιστική εποχή. Ωστόσο, στοιχεία που επιβιώνουν και διατηρούνται στην ιστορική εξέλιξη, όπως οι λατρείες, το μηνολόγιο, το φυλετικό σύστημα και οι πολιτικοί θεσμοί μπορούν να αντληθούν και από μεταγενέστερες επιγραφές και να αναχθούν σε προγενέστερες περιόδους.

Οι επιγραφικές μαρτυρίες για τα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια από τις ίδιες τις αποικίες είναι περιορισμένες. Υπάρχουν επιτύμβιες ή τιμητικές στήλες από την Αμβρακία που χρονολογούνται από τον Στ΄ έως και τον Δ΄ αι. π.Χ., επιγραφές ενσφράγιστες σε κεράμους, σε θραύσματα από αγγεία ή σε κεραμικές ή λίθινες στέγες τάφων ή σε ξύλινους πίνακες³⁴. Από το υλικό αυτό πολύτιμα συμπεράσματα εξάγονται κυρίως σε σχέση με την προσωπογραφία της Αμβρακίας³⁵. Σε σημαντικά πολεμικά γεγονότα της αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής περιόδου αναφέρονται οι επιγραφές από το επιτύμβιο του Κερκυραίου Αρνιαδά, από το Πολυάνδριο της Αμβρακίας, το επιτύμβιο του Ακαρνάνος Προκλείδα, καθώς και η αναθηματική

³⁰ Θουκ. Α΄ 29.1-4· 30.3· 46.1· 55.1· Β΄ 9.3· 80-81· 114.3· Δ΄ 49.1· Ε΄ 50.3· Η΄ 31.2· Ψευδο-Σκύλαξ, 34· Ψευδο-Σκύμν. 447-465· Πολύβιος, Δ΄ 63.5· Στράβ. Ζ΄ 7.6 (C 325)· Ι΄ 2.2 (C 450)· Ι΄ 2.7-8 (C 452)· Gaius Iulius Hyginus, *Grammaticae Romanae Fragmenta* (ed. G. Funaioli 1907), απ. 2.2· Στεφ. Βυζ. *Εθνικά*, λ. *Ακτιον* και *Ανθ. Παλ.* Στ΄ 251.

³¹ Θουκ. Α΄ 5.3· Β΄ 9, 30.1· Γ΄ 94.2-3· Δ΄ 49.1-6· Διοδ. Σικ. ΙΒ΄ 47.4.1-5.4· ΙΔ΄ 82.1.5-5.1· Διον. Αλικ. *Ρωμ. Αρχ.*, Α΄ 50.4.1-51.1.5 – όπου και στοιχεία για τη λατρεία της Αφροδίτης Αινειάδος – και Διονύσιος Καλλιφώντος, *Αναγραφή της Ελλάδος*, 24-33 και 40-49.

³² Θουκ. Γ΄ 94.2· Υπερ. απ. 155 (= Άρποκρατίων)· Άπολ. Ρόδ. *Αργοναυτικά*, Α΄ 402-404· Ηρακλείδης Ποντ. απ. 153 [(Wehrli) = Κλήμης Άλεξ. *Προτρεπτικός*, Β΄ 39.8]· Στράβ. Ι΄ 2.35 (462) – για το σχετικό χωρίο βλ. Gehrke 1994, 110 κ.ε. – Propertius, *Elegiae*, III, 11.69· Διον. Αλικ. *Ρωμ. Αρχ.* Α΄ 50.4.1-51.1 και Πλούτ. *Πομπ.* ΚΔ΄ 5.

³³ Plinius, *NH* IV 2-6· Ovidius, *Epistulae vel Heroides*, 155-172· Στράβ. Ζ΄ 7.6 (C 325)· Livius, *Ab Urbe Cond.* I, 19.3· *Perioche Librorum*, 133.8· Κασ. Δίων Α΄ Πλούτ. *Αντώνιος*, ΞΓ΄· Πaus. Ε΄ 23.3· Ζ΄ 18.8-9 και Ι΄ 8.3-4. Στον παρόντα κατάλογο δεν περιλαμβάνονται οι λατινικές πηγές για την ίδρυση της Νικόπολης και την κυοφορούμενη ρωμαϊκή μυθολογία μετά τον θρίαμβο του Οκταβιανού, καθώς δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Βλ. σχετικά: Murray (W.M.), 2002: 339-353 και Reitz-Joose, 2016: όπου και πηγές και βιβλιογραφία.

³⁴ Τσιριβάκος, 1965: 358, αρ. 1 και πιν. 425α και Κοντογιάννη, 2003: 573 (επιτύμβιες και τιμητικές στήλες), Ζαφειρόπουλος, 1962: 85· Pariente, 1994: 728· Ντούζουγλη, 1999· Πλιάκου, Κοντογιάννη, 2003 (επιγραφές σε αγγεία, κεράμους και τάφους) και SEG XXIV 414.

³⁵ Katsadima, 2018.

επιγραφή των Απολλωνιατών στην Ολυμπία³⁶. Ιδιαίτερης σημασίας έχει το επιγραφικό κείμενο που βρέθηκε στο Θύρρειο και περιλαμβάνει τους όρκους για τη συνθήκη ειρήνης, φιλίας και συμμαχίας μεταξύ Αμφιλοχίων, Ακαρνάνων και Αμβρακιωτών, η οποία ανανέωσε την αντίστοιχη που αναφέρεται στον Θουκυδίδη³⁷. Αντίστοιχης σημασίας είναι και οι επιγραφές με τα λάφυρα από τις μάχες του Δημοσθένους στην Αιτωλοακαρνανία³⁸. Οι επιγραφές που διαμνημονεύουν την εκστρατεία του Τιμολέοντος στη Σικελία προσθέτουν αρκετά στοιχεία στην κατανόηση του συγκεκριμένου γεγονότος, συμπληρώνοντας την αντίστοιχη αφήγηση του Πλουτάρχου και του Διοδώρου³⁹. Ιστορικά γεγονότα, όπως η ένταξη της Λευκάδος στη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία, η ένταξη της Λευκάδος στο Ακαρνανικό Κοινό ή η παραχώρηση της διοίκησης του ιερού του Ακτίου Απόλλωνος στους Ακαρνάνες είναι γνωστά μόνο μέσα από την επιγραφική τους καταγραφή, που εξ αυτού καθίσταται πολύτιμη⁴⁰.

Πληροφορίες για την τοπογραφία της Αμβρακίας, για τις σχέσεις με τους Ρωμαίους και με τα γειτονικά έθνη παρέχει η πολυσυζητημένη επιγραφή-συνθήκη μεταξύ Αμβρακιωτών και Χαραδρίων που χρονολογείται περί τα 160 π.Χ., η συνθήκη με τους Αθηναίους και τους Ακαρνάνες του 167/166 π.Χ., καθώς και η συνθήκη με τους Αθαμάνες που υπογράφηκε στην Κέρκυρα⁴¹. Ενδείξεις για τους πολιτικούς θεσμούς, την οικονομική οργάνωση, τις λατρείες, το φυλετικό σύστημα και το μνηολόγιο⁴² του συνόλου των κορινθιακών-κερκυραϊκών αποικιών, όπως προκύπτουν από αναθηματικές και επιτύμβιες κυρίως επιγραφές που βρέθηκαν σε αυτές, συνδυάζονται άριστα με τα δεδομένα από τις αποικίες περί τον Αμβρακικό εξαιτίας της κοινής κορινθιακής προέλευσης. Δειγματοληπτικά αναφέρουμε τις πλέον σημαντικές: οι αναθηματικές επιγραφές από το πρυτανείο της Αμβρακίας, η επιγραφή που διαμνημονεύει χορηγία των Απολλωνιατών για την επισκευή του τείχους της Λευκάδος, η τιμητική επιγραφή προς τιμήν του Μεσσήνιου γλύπτη Δαμοφώντος για την επισκευή του αγάλματος της Αφροδίτης Λιμεναρχίδος στη Λευκάδα και η προαναφερθείσα συνθήκη με τους Αθηναίους και τους Ακαρνάνες⁴³. Λατρείες της Αμβρακίας, ιδιαίτερα στον πολιτικό χώρο, παρουσιάζονται και στη συνθήκη με τους Χαραδρίους⁴⁴. Επιπλέον, επιγραφές-όροι από την Κόρινθο και το τιμητικό ψήφισμα

³⁶ IG IX, I, 868 και I (ed. min.), fasc. IV, 880 και Tod 1946, αρ. 2 (επιτύμβιο Αρριάδα), IG IX, I², 214 (επιτύμβιο Προκλείδα), Bousquet 1992, 585-606· Ματθαίου 1993, 271-277· 303-310· D'Alessio 1995, 22-26· Cassio 1994, 102-117· Palumbo Stracca, 1998, 237-245 και Barrio Vega 2010, 47-54 (πολυάνδριο Αμβρακίας) και SEG XV, 251· Cabanes 1997, αρ. 303, 77-78· Antonetti 2010a και Castiglioni 2003 (μνημείο Απολλωνιατών).

³⁷ SEG LXIII, 391. Βλ. Funke, Hallof 2013· Fantasia 2018 και Καπώνης 2020, 158· 245· 251· 288 και 414 κ.ε.

³⁸ IG II² 403.

³⁹ Πλούτ. Τιμολ. Η' 1-8 και Διοδ. Σικ. ΙΣτ' 66.1-3 και 82.2-3. Για την επιγραφή βλ. Kent 1966, σημ. 23.

⁴⁰ IG II² 104· IX, I², 1, 3, 24 και IX, I², 2, 583.

⁴¹ SEG XLIX 635 (συνθήκη Αμβρακιωτών και Χαραδρίων), IG II², 951 (= SEG XLVII 136 – συνθήκη με Αθηναίους και Ακαρνάνες) και IG IX, I² 4.796 (= SEG XLIX 591bis – συνθήκη Αμβρακιωτών και Αθαμάνων).

⁴² Cabanes 2003, 83-102 και Iversen 2017.

⁴³ SEG XXIV.412· XXIV.421· XXVI.694· XLII.543bis και XLII.543ter (επιγραφές πρυτανείου Αμβρακίας, βλ. και Τζουβάρα-Σούλη, 1979: 19· 1992: 162-165 και Δάκαρης, 1965: 347-348), Ανδρέου (Ι.), 1998: 178-179 και Fiedler & Van Hesberg, 2015: 64-66 (επισκευή τείχους Λευκαδίων), IG IX I² 4, 1475 (= SEG LI, 466, LIII, 388 και LVIII, 388, επιγραφή Δαμοφώντος) και IG II², 951 (= SEG XLVII 136, συνθήκη Αθηναίων και Ακαρνάνων, βλ. και Hammond, 1967: 611). Διεξοδική παρουσίαση του επιγραφικού υλικού σε συνδυασμό με τα αρχαιολογικά δεδομένα και τις γραμματειακές πηγές βλ. στο Καπώνης, 2020: 292-393, όπου και αντίστοιχη βιβλιογραφία.

⁴⁴ Τζουβάρα-Σούλη, 1979: 19· 1992: 162-165 και Δάκαρης, 1965: 347-348.

από τη Δήλο – το οποίο αποδόθηκε πρόσφατα στην Αμβρακία⁴⁵ – παρέχουν ενδιαφέροντα στοιχεία για τη φυλετική οργάνωση της Κορίνθου και των αποικιών και μπορούν να βοηθήσουν στην εξαγωγή συμπερασμάτων ακόμα και για την αρχαϊκή εποχή⁴⁶. Τέλος, οι απελευθερωτικές επιγραφές από την Επίδαμνο και την Απολλωνία και το ημερολόγιο που αναγράφεται στον αστρονομικό μηχανισμό των Αντικυθήρων παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τους μήνες του ημερολογίου των κορινθιακών αποικιών και πιθανότατα και της ίδιας της Κορίνθου, καθώς και για τις αντίστοιχες λατρείες⁴⁷.

3. Προέλευση και κριτική επεξεργασία των γραμματειακών πηγών – χρονολογική κατάταξη

Οι περισσότερες γραμματειακές πηγές που διαθέτουμε για την πρώιμη περίοδο της ιστορίας των πόλεων αυτών είναι αρκετά μεταγενέστερες από τα γεγονότα που αφηγούνται ή από τις ιστορικές συνθήκες που περιγράφουν⁴⁸. Οι πρώτες ενδείξεις προέρχονται από πηγές του Ε΄ αι. π.Χ. και ιδιαίτερα από τον Πίνδαρο και τον Ηρόδοτο⁴⁹. Επομένως, η αξιοπιστία των διαθέσιμων, μεταγενέστερων κυρίως, πηγών επηρεάζεται σημαντικά από τον χρόνο σύνταξής τους⁵⁰. Είναι επομένως αναγκαίο να ελέγξουμε την ποιότητα των πληροφοριών που παρέχουν, αναζητώντας παράλληλα τις πιθανές πηγές καθενός συγγραφέα⁵¹.

Ενώ οι αποικίες αυτές ιδρύθηκαν στο τελευταίο τέταρτο του Ζ΄ αι. π.Χ.⁵², μέχρι τον Στ΄ αι. π.Χ. είχαν διασωθεί μόνο ποικίλες μεταγενέστερες αφηγήσεις σε σχέση με τον οικιστή και τις συνθήκες ή τα αίτια κάθε αποικιστικής αποστολής, είτε μέσω των προγενέστερων γραπτών πηγών – κυρίως επικών έργων και ειδικά *Νόστων*⁵³ – είτε μέσω των προφορικών παραδόσεων που σταδιακά καταγράφηκαν. Αρχαϊκές πηγές για την ίδρυση των υπό συζήτηση πόλεων είναι ελάχιστες. Είναι εντυπωσιακό ότι η πρώτη ιστορική πηγή που αφορά στις αποικίες του Αμβρακικού είναι η στήλη του Αρνιαδά που προέρχεται από την Κέρκυρα του ύστερου Ζ΄ ή πρώιμου Στ΄ αι. π.Χ.⁵⁴. Για την ίδρυση των αποικιών από τους Κυψελίδες οι πρώτες ιστορικές πληροφορίες σε γραμματειακές πηγές χρονολογούνται στον Ε΄ αι. π.Χ. και έπονται κυρίως αναφορές στον Έφορο και σε κλασσικούς και ελληνιστικούς γεωγράφους, όπως ο Ψευδο-Σκύλαξ, ο Ψευδο-Σκύμνος και ο Στράβων. Τα

⁴⁵ SEG XXX, 990 και Daux 1953-1954, 250, αρ. 5. Για την απόδοση στην Αμβρακία βλ. Crema, 2010: 213.

⁴⁶ Jones, 1980: 161-193.

⁴⁷ SEG XXXV, 665· XXXVII, 510· XXXVIII, 521· XLIX, 650· Cabanes & Drini, 1995, T 523· T 527bis, 580,· 583· 584, Cabanes & Ceka, 1997: 21· 387 και Cabanes, 2003: 83-88 (απελευθερωτικές επιγραφές). Freeth et al. 2008a: 614-617· Freeth et al., 2008b: 1-42 και Iversen, 2017. Βλ. και Cabanes, 2003, 83-102 (Μηχανισμός Αντικυθήρων). Για τις αναγωγές στην αρχαϊκή εποχή βλ. Καπώνης 2020: 318 κ.ε.

⁴⁸ Hall, 2007: 102-103.

⁴⁹ Graham, 1983: 8.

⁵⁰ Πρβλ. τη διάκριση του Boardman 1996: 11-14.

⁵¹ Graham, 1983: 13.

⁵² Καπώνης, 2020:88-94.

⁵³ Βλ. Malkin, 2018.

⁵⁴ IG IX, I, 868 και I (ed. min.), fasc. IV, 880. Για τη χρονολόγηση βλ. Fauber, 2002: 189-190. Μία από τις πρωιμότερες πηγές της αρχαϊκής εποχής που έχει ερμηνευθεί σε σχέση με την ίδρυση της Αμβρακίας αποτελεί και η αναθηματική επιγραφή στη φιάλη της Βοστώνης που βρέθηκε στο ιερό της Ολυμπίας. Όμως, η ταύτιση του τοπωνυμίου της Ηρακλείας που αναφέρεται με την αντίστοιχη θέση από τη συνθήκη Αμβρακιωτών και Χαραδρίων, μολονότι ελκυστική, δεν έχει επιβεβαιωθεί: βλ. σχετικά Fantasia, 2011b: 510-512, όπου και βιβλιογραφία.

αρχαιολογικά ευρήματα των πρώτων στρωμάτων, αν και μπορούν να ερμηνευθούν ποικιλοτρόπως, επιβεβαιώνουν σε γενικές γραμμές τη χρονολόγηση από τις πηγές⁵⁵.

Από την αρχαϊκή εποχή επεβίωσαν σε όλο τον ελληνικό κόσμο ιδρυτικοί μύθοι αρκετών πόλεων, που μας είναι γνωστοί κυρίως μέσα από στίχους ποιητών ή από χρησμούς, που παρατίθενται σε μεταγενέστερα κείμενα, ακόμα και της ρωμαϊκής περιόδου⁵⁶. Ωστόσο, από τις πόλεις που μας ενδιαφέρουν, μόνο ο ιδρυτικός μύθος της Αμβρακίας σώζεται σε μία υστεροκλασική ή ελληνιστική διασκευή και παρουσιάζεται από τον πολύ μεταγενέστερο Αντωνίνο Λιβεράλη. Η διάσωση στοιχείων από τον αρχικό ιδρυτικό μύθο τεκμαίρεται από την αναφορά στον Κορίνθιο οικιστή Γόργο, ο οποίος σύμφωνα με τη νομισματική μαρτυρία⁵⁷ πιθανότατα λατρεύτηκε στην πόλη ως ήρωας, όπως άλλωστε ήταν συνήθεια στις αποικίες⁵⁸. Συμπληρωματικά στις προφορικές παραδόσεις που είχαν διαδοθεί από τον Η΄ έως και τον Στ΄ αι. π.Χ., οι ιστορικοί της κλασικής περιόδου χρησιμοποίησαν καταλόγους αρχόντων και ολυμπιονικών, επιγραφές που ήταν διαθέσιμες σε αυτούς, περιγραφές των περιηγητών του Στ΄ αι. π.Χ., ποιητικές παραδόσεις, χρησμούς, καθώς και ένα σύστημα γενεαλογιών που αφορούσε περισσότερο τις οικογενειακές παραδόσεις των αριστοκρατικών γενών κάθε πόλης⁵⁹. Δυστυχώς για μας, οι κλασσικοί συγγραφείς δεν κατονομάζουν συχνά τις πηγές αυτές και οι πόλεις που ιδρύθηκαν περί τον Αμβρακικό κόλπο δεν αποτελούν εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα.

Αρχαϊκές παραδόσεις για την αποικιακή πολιτική της Κορίνθου επιβιώνουν και στον Ηρόδοτο⁶⁰. Τα στοιχεία που παρέχει για την εξωτερική και εσωτερική πολιτική των Βακχιαδών και των Κυψελιδών απηχούν παραδόσεις που μπορούν να αναχθούν στον ΣΤ΄ αι. π.Χ. Όσον αφορά τις ιστορικές πληροφορίες που παραδίδει ο Αλικαρνασσεύς ιστορικός⁶¹, οι περισσότερες εντάσσονται στην εικόνα του τυράννου, που διαπερνά ολόκληρο το έργο του, και επειδή προέρχονται πιθανότατα από τις αντιτυραννικές αφηγήσεις που άκουσε στους Δελφούς, είναι έως ένα σημείο μεροληπτικές⁶². Στο έργο του παρουσιάζει κυρίως προφορικές αφηγήσεις για τις σχέσεις του Περιάνδρου με την Κέρκυρα, κυρίως εξ αφορμής της ιστορίας των

⁵⁵ Ανάλογος προβληματισμός έχει διατυπωθεί για τη χρονολόγηση των αποικιών της Δύσης. Σημαντική είναι η συνδρομή των αρχαιολογικών μαρτυριών, αφού μπορούν να επιβεβαιώσουν ή να θέσουν υπό αμφισβήτηση πληροφορίες των γραμματειακών πηγών. Για παράδειγμα, έχει τεθεί εν αμφιβόλω αν ο Θουκυδίδης παραδίδει τις ακριβείς και πραγματικές χρονολογίες ίδρυσης των σικελικών αποικιών, πρόβλημα που αναδείχθηκε ξεκάθαρα μέσω της εξέτασης της προαποικιακής κεραμικής του Σελινούντος: βλ. Morris, 1996: 55-56 και Hall, 2007: 106. Σε σχέση με την κεραμική των αποικιών, ο Morris (1996: 56) θεωρεί ότι το πρωιμότερο υλικό των θέσεων δεν είναι βέβαιο ότι προέρχεται από αυτό των αποικιών. Κεραμική από την κυρίως Ελλάδα θα μπορούσε να είχε φτάσει εκεί πριν από την ίδρυσή τους. Σε γενικές ωστόσο γραμμές το σχήμα του Θουκυδίδη φαίνεται ότι επιβεβαιώνεται: βλ. Domínguez, 2006: 256-269.

⁵⁶ Dougherty, 1993: 43 και Hall, 2007: 105-106.

⁵⁷ Calciati, 1990: II, 461, αρ. 82.

⁵⁸ Η διάσωση, διασκευή και προβολή του ιδρυτικού μύθου οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα στις ηγεμονικές βλέψεις του Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας στην περιοχή και στην παραχώρηση της αποικίας στον φιλομακεδόνα Αλέξανδρο Α΄ των Μολοσσών: βλ. Καπόνης, 2020: 125-137. Για τη λατρεία του Γόργου ως οικιστή βλ. *αυτόθι*, 368 κ.ε.

⁵⁹ Lateiner, 1989: 116-117· Fehling, 1989: 249· Morris, 1996: 53 και Hall, 2007: 103-106.

⁶⁰ Ηρόδ. Γ΄ 48-49 και 52-53.

⁶¹ Ηρόδ. Α΄ 18.4-21.1· Γ΄ 48-49· 52-53· Ε΄ 92β-η.4 και 95.2.

⁶² Η εικόνα των τυράννων στον Ηρόδοτο διηθίζεται μέσα από την αντιτυραννική αντίληψη του μαντείου των Δελφών, από το οποίο άντλησε ο ιστορικός τους χρησμούς για την άνοδο και την πτώση του Κυψέλου: Ηρόδ. Ε΄ 92ζ. Για τις πληροφορίες του Ηροδότου για την Κορίνθο: Murray, 2001α³: 30-31 και 33-34 και Hornblower, 2002: 377-378. Για την αντικυψελιδική πολιτική των Δελφών μετά την πτώση των Κυψελιδών: Πλούτ. *Ηθ.* 400 D (*Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν*). Βλ. και Andrewes, 1956: 48 και Antonelli, 1993: 29-32.

τριακοσίων Κερκυραίων παιδών που απέστειλε ο τύραννος, για να γίνουν ευνούχοι στην αυλή του Αλυάττου ως εκδίκηση για τον φόνο του γιου του Λυκόφρονος. Πιθανή διασκευή του κειμένου του εντοπίζουμε στον συγγραφέα της εποχής του Αυγούστου Νικόλαο Δαμασκηνό⁶³. Είναι δύσκολο να διακρίνουμε ποια από τα αναφερόμενα ήταν απλές μυθιστορηματικές αφηγήσεις της εποχής του και ποια αποτελούν αδιαμφισβήτητα γεγονότα⁶⁴. Υπάρχουν πληροφορίες οι οποίες επιβεβαιώνονται από ή συνδυάζονται με αντίστοιχες άλλων συγγραφέων, όπως του Εφόρου και του Αριστοτέλους, καθώς και με αρχαιολογικές μαρτυρίες, ενώ άλλες παραμένουν αρκετά ασαφείς⁶⁵.

Το συστηματικό ενδιαφέρον των αρχαίων συγγραφέων για τις αποικίες φαίνεται ότι άρχισε να αναπτύσσεται πιθανότατα στον ύστερο Στ' ή πρώιμο Ε' αι. π.Χ. Ο Εκαταίος ο Μιλήσιος, λογογράφος που έζησε και έδρασε στο διάστημα αυτό, συγκέντρωσε πληροφορίες γεωγραφικού, μυθικού και ιστορικού ενδιαφέροντος, των οποίων όμως την προέλευση δεν μπορούμε να γνωρίζουμε. Όσον αφορά τις περιγραφές του για την Ήπειρο και την Ίλλυρία μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν αυτόπτης, ενώ, όπως προκύπτει από τη σύγκριση των αντίστοιχων χωρίων, από αυτόν άντλησαν πιθανότατα στοιχεία της περιγραφής τους άμεσα ή έμμεσα ο Ψευδο-Σκύλαξ, ο Αθανάδας, ο Στράβων, ο Πλίνιος, ο Κλαύδιος Αϊλιανός και ο Στέφανος Βυζάντιος⁶⁶. Αν και τα ενδιαφέροντά του δεν φαίνεται ότι ήταν αμιγώς ιστορικά, διαπίστωση που θέτει τις πληροφορίες που μας δίνει υπό αμφισβήτηση, η σύνδεση βασικών μυθικών αφηγήσεων με τον ευρύτερο χώρο της ΒΔ Ελλάδος και ειδικότερα με τον Αμβρακικό κόλπο, υποδηλώνει την πρώιμη αύξηση του ενδιαφέροντος των αρχαίων συγγραφέων για αυτήν την περιοχή και την ένταξή της στον μυθολογικό και λατρευτικό άτλαντα των πόλεων-κρατών⁶⁷. Ξεχωριστή σημασία έχει η πρώτη αναφορά σε Αμβρακιώτη καλλιτέχνη, και συγκεκριμένα στον υποκριτή Ίπασσο, σε συσχετισμό με απολεσθέν έργο του τραγικού Αισχύλου, όπως μας παραδίδει ο ύστερος επιστολογράφος Αλκίφρων⁶⁸. Η έναρξη του ενδιαφέροντος των αρχαίων συγγραφέων για τον Αμβρακικό κόλπο και τις εκεί κορινθιακές αποικίες συμπίπτει με την έναρξη της νομισματοκοπίας τους και την ενεργότερη ανάμιξή τους στο εμπόριο σιτηρών της Δύσης⁶⁹, γεγονός που φανερώνει την πραγματική ανάπτυξη των πόλεων αυτών, αλλά και την αύξηση της σημασίας τους και για τους υπόλοιπους Έλληνες.

Στην ηροδότεια αφήγηση συναντάμε τη συμμετοχή των τριών κορινθιακών αποικιών στα Μηδικά – όπως επιβεβαιώνεται από την επιγραφή στον οφιωτό κίονα

⁶³ Ηρόδ. Γ' 48.1-49.5. Πιθανή διασκευή του κειμένου του εντοπίζουμε στον συγγραφέα της εποχής του Αυγούστου Νικόλαο Δαμασκηνό: Νικ. Δαμ. *FGrHist* 90, απ. 60.

⁶⁴ Fehling, 1989: 247-249.

⁶⁵ Τέτοια είναι η θέση των τεχνιτών στην Κόρινθο (Ηρόδ. Β' 167.1-2), η τυραννική πολιτική του Περιάνδρου (Ηρόδ. Ε' 92ζ-η.4), η διαίτησία του Περιάνδρου για το Σίγειο (Ηρόδ. Ε' 95.2) και η ανάπτυξη του κερκυραϊκού ναυτικού κατά τα τέλη του Στ' αι. π.Χ. (Ηρόδ. Ζ' 168). Πρβλ. Piccirilli, 1973: 366.

⁶⁶ Έκατ. *FGrHist* 1, απ. 26 (App. Αλεξ. Ανάβ. Β' 16.5)· απ. 99 (Στεφ. Βυζ. Έθνικά, λ. Σεσάρηθος). Πρβλ. Ψευδο-Σκύλαξ, 25-27· Αθανάδας, *FGrHist* 303, F 1 (= Άντων. Λιβ. Μετ. 4)· Στράβ. Ζ' 5.8 (C 316)· Plinius, *NH*, XXI.40 και Κλαύδιος Αϊλιανός, *Ιστ. Φυσ.* ΙΒ' 40.

⁶⁷ Συγκεκριμένα, ο Εκαταίος (αυτόθι) συνδέει την Αμβρακία με τον ηράκλειο άθλο του Γηρυόνη. Ο Ψευδο-Σκύλαξ και ο Αθανάδας επιβεβαιώνουν τη σύνδεση της Γηρυονομαχίας με την περιοχή της Αμβρακίας: Ψευδο-Σκύλαξ, 25-27 και Αθανάδας, *FGrHist* 303, F 1 (= Άντων. Λιβ. Μετ. 4).

⁶⁸ Αισχύλος, *Τετραλογία* 33 A, απ. 352b.3 (= Αλκίφρων, *Επιστολαί*, Γ' 12.1).

⁶⁹ Καπόνης, 2020: 203-214 και 412-415. Η χρονολόγηση της έναρξης της νομισματοκοπίας των κορινθιακών αποικιών περί τον Αμβρακικό εν μέρει εξαρτάται από την αντίστοιχη χρονολόγηση της έναρξης και εξέλιξης των κορινθιακών κοπών. Για το θέμα αυτό βλ. Kraay, 1976: 80· Holle, 1978: 79· Kroll & Waggoner, 1984: 325-352· Salmon, 1984: 171· Calciati, 1990: 143· Stazio, 1995: 180· Puglisi, 2000: 203-211· Nicolet-Pierre, 2002: 143 και Psoma, 2007: 7.

των Δελφών – γεγονός που τις καθιερώνει ανάμεσα στις σημαντικές πόλεις-κράτη της αρχαίας Ελλάδας⁷⁰. Παράλληλα, οι λεπτομέρειες που παραδίδει ο Ηρόδοτος για τη διανομή των λαφύρων μετά τη μάχη των Πλαταιών αποτελεί ένα αρκετά ικανοποιητικό πλαίσιο για τις σύγχρονες νομισματικές μαρτυρίες⁷¹. Στο έργο του επίσης εντοπίζουμε ενδείξεις για την εικόνα που υπήρχε στα μέσα του Ε΄ αι. π.Χ. για την οικονομία και την ανθρωπογεωγραφία της περιοχής της Ηπείρου. Η Αμβρακία και η Λευκάς προβάλλονται ως το απώτατο ΒΔ άκρο του κόσμου των ελληνικών πόλεων-κρατών⁷². Σχετική επιβεβαίωση της αντίληψης αυτής παρέχεται και από τις πηγές των μεταγενέστερων Ψευδο-Σκύλακος, Πλουτάρχου και Διονυσίου Καλλιφώντος, εκ των οποίων οι δύο τελευταίοι φαίνεται πως χρησιμοποίησαν κλασσικές ή ελληνιστικές πηγές⁷³. Για τον Ηρόδοτο και την προφορική παράδοση που απαθανάτισε στο έργο του, οι δύο πόλεις αυτές ανήκουν, παρά τη γεωγραφική τους απομόνωση, στο δωρικό έθνος, και μάλιστα στον κλάδο που προερχόταν από την Κόρινθο⁷⁴. Οι ύστερες αρχαϊκές ή πρώιμες κλασσικές πηγές του υποδεικνύουν ότι η Αμβρακία είχε ήδη εδραιωθεί ως σημαντική πολιτική, στρατιωτική και οικονομική δύναμη στην περιοχή, εξέλιξη που τεκμαίρεται και από την εξέταση της επιγραφικής πηγής του Πολυανδρίου της Αμβρακίας και των αντίστοιχων χωρίων του Θουκυδίδη⁷⁵. Επιπλέον, αναγνωρίζεται και ο ιδιαίτερος ρόλος της Λευκάδος, ο οποίος από τα τέλη του Στ΄ και τις αρχές του Ε΄ αι. π.Χ. αναβαθμίζεται εξαιτίας της ενεργού ανάμιξης της πόλεως στο εμπόριο των σιτηρών με τη Δύση⁷⁶.

Για την ιστορική εξέλιξη στα κλασσικά χρόνια τα παραθέματα από σύγχρονες των αφηγουμένων γεγονότων πηγές αυξάνονται εντυπωσιακά. Ωστόσο, λιγότεροι είναι οι συγγραφείς που είχαν άμεση εποπτεία των γεγονότων ή των ιστορικών φαινομένων στα οποία αναφέρονται. Οι σχετικές πληροφορίες για τις κορινθιακές αποικίες περί τον Αμβρακικό αρχίζουν πιο συστηματικά να ενσωματώνονται στις κύριες ιστοριογραφικές αφηγήσεις της κλασσικής περιόδου, στοιχείο που επισημαίνει ότι οι αρχαίοι Έλληνες συνειδητοποιούσαν τον ιδιαίτερο ρόλο τους στις κυοφορούμενες σχέσεις των ηγεμονικών δυνάμεων της εποχής, Σπάρτης και Αθήνας. Επιπρόσθετα, η αυξανόμενη σημασία των πόλεων αυτών αποτυπώνεται και στη νομισματική καταγραφή με περισσότερες, μακροβιότερες και εντατικότερες κοπές, κυρίως από το νομισματοκοπείο της Λευκάδος, καθώς και με την αποτύπωση μίας μεγάλης σειράς συμβόλων στα νομίσματα και των τριών πόλεων⁷⁷.

Στο έργο του Θουκυδίδη εντοπίζονται πλήθος χωρίων αλλά και ολόκληρα κεφάλαια αφιερωμένα στις κορινθιακές αποικίες του Αμβρακικού⁷⁸. Όσον αφορά τα γεγονότα πριν από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, είναι πολύ πιθανό ότι

⁷⁰ Ηρόδ. Θ΄ 45.2· 47.3· Ι΄ 28· 31.21-22· *Syll.*³, 31, *SEG* XIV.412· XXII.458· XVI, 337 (= Meiggs, Lewis, 1969: 57-60, αρ. 27) και Παυσ. Ε΄ 23.2.

⁷¹ Για τη νομισματοκοπία της Λευκάδος και της Αμβρακίας σε σχέση με τα Μηδικά βλ. Mercuri, 2006:, 243. Βλ. και Καπώνης, 2020: 210-214.

⁷² Ηρόδ. Α΄ 56.2-3 και Η΄ 47.

⁷³ Ψευδο-Σκύλαξ, 26· Διονύσιος Καλλιφώντος, *Άναγραφή*, 24· 30· 40 και Πλούτ. *Περικλής* ΙΖ΄ 2. Για τις πηγές του Διονυσίου Καλλιφώντος βλ. και Marcotte, 1990: 34-40· *Fantasia*, 2010· 2017: 2 και Καπώνης, 2020: 51-52.

⁷⁴ Ηρόδ. Η΄ 45 (*οὔτοι δωρικὸν ἀπὸ Κορίνθου*).

⁷⁵ Για το Πολυάνδριο βλ. παραπάνω, σημ. 36. Θουκ. Α΄ 5-6· *SEG* XLIV, 463 και 1697. Για την εδραίωση της δύναμης των Αμβρακιωτών στον ύστερο Στ΄ αι. π.Χ. βλ. Graninger, 2014: 231-236 και Καπώνης, 2020: 53, 58, 62 και 411-412.

⁷⁶ Καπώνης, 2020: 80, 123 και 175-177.

⁷⁷ Καπώνης, 2020: 214-218, όπου και βιβλιογραφία. Για τα σύμβολα βλ. Kraay, 1976: 125· Calciati, 1990: II, 69-82· 433-434· Martin, 1996: 258-259· Coupar, 2000: 204 και Kim, 2001: 14 και σημ. 27-28.

⁷⁸ Βλ. παραπάνω, σημ. 8 και 20.

χρησιμοποίησε κορινθιακές πηγές⁷⁹. Είναι εξάλλου ο μόνος ιστορικός συγγραφέας που κάνει λόγο για τη στενότερη σχέση μεταξύ της Κορίνθου και των πόλεων της Αμβρακίας, της Λευκάδος, του Σολλίου και του Ανακτορίου, καθώς και για την αντίστοιχη σύγκρουση με την Κέρκυρα. Για την ευεργεσία του Θεμιστοκλέους προς την Κέρκυρα, στην οποία αποδίδει το γεγονός ότι εκεί κατέφυγε μετά το Άργος, είναι πολύ πιθανό ότι επηρεάστηκε από την κερκυραϊκή προπαγάνδα στο πλαίσιο της αντικορινθιακής πολιτικής των ετών πριν από τον Πελοποννησιακό, αν και ανεκδοτολογικού χαρακτήρα αφηγήσεις για τον Θεμιστοκλή κυκλοφορούσαν ήδη στην Αθήνα⁸⁰. Οι πολλαπλάσιες πληροφορίες και οι παρατηρήσεις για τις ειδικές σχέσεις των κορινθιακών πόλεων περί τον Αμβρακικό με τη μητρόπολή τους υποδηλώνουν την ιδιαίτερη αύξηση του ενδιαφέροντος για αυτές, καθώς και την αναγνώριση εκ μέρους των Αθηναίων ότι η περιοχή αυτή έτεινε να αναγνωρίζεται ως κορινθιακή σφαίρα επιρροής⁸¹. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, άμεση επικοινωνία με τη ΒΔ Ελλάδα και τις κορινθιακές αποικίες είχαν συγκεκριμένες προφορικές πηγές του Θουκυδίδη, κυρίως οι Αθηναίοι στρατηγοί που εξεστράτευσαν στην περιοχή –πιθανές πηγές ίσως ήταν οι Αθηναίοι στρατηγοί Φορμίων και Δημοσθένης και το περιβάλλον τους– και Κορίνθιοι με τους οποίους συναναστράφηκε κατά την παραμονή του στην Κόρινθο. Για τις σχέσεις Κερκυραίων και Ανακτοριέων, και ειδικά τη διεκδίκηση του δικαιώματος να θεωρούνται οικιστές της αποικίας, είναι πιθανό ότι άκουσε σχετικές αφηγήσεις από Κερκυραίους πρέσβεις στην Αθήνα, οι οποίοι έφτασαν εκεί στα χρόνια πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου⁸².

Εντυπωσιακή είναι η ακρίβεια με την οποία ο Αλμιούσιος ιστορικός προσδιορίζει τις αποικίες. Το Σόλλιον, η κορινθιακή αυτή κτίση στη χερσόνησο της Πλαγιάς⁸³, καθώς και η αιτωλική Χαλκίς αναφέρονται από τον ίδιο ως *Κορινθίων πόλις/πόλισμα Κορινθίων*⁸⁴. Η σχετική ορολογία έχει απασχολήσει αρκετά την έρευνα⁸⁵. Είναι φανερό, από τα συμφραζόμενα των περιγραφών αυτών, ότι στις συγκεκριμένες περιπτώσεις γίνεται λόγος για τον βαθμό του πολιτικού και στρατιωτικού ελέγχου τους από τη μητρόπολη. Οι στενότερες σχέσεις των Κορινθίων με τις αποικίες τους και η επιθυμία διατήρησης του πολιτικού και στρατιωτικού ελέγχου παρουσιάζονται εν πολλοίς στη θουκυδίδεια αφήγηση των Κερκυραϊκών και διαφωτίζονται από τους λόγους των Κορινθίων και των Κερκυραίων στην αθηναϊκή Εκκλησία του Δήμου το 434 π.Χ. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι ο ιστορικός προσπαθεί να αποδώσει στις δημηγορίες του τα επιχειρήματα που θα ταίριαζαν στην εκάστοτε περίπτωση –και όχι αναγκαστικά αυτά που χρησιμοποιήθηκαν από τους ομιλητές⁸⁶– τότε πρέπει να αποδεχθούμε ότι οι σχέσεις της Κορίνθου με τις αποικίες στην *Ξυγγραφή* αποτελούν μάλλον αντανάκλαση της προπαγάνδας που χρησιμοποιούνταν είτε από την Κόρινθο είτε από την Κέρκυρα είτε από την Αθήνα. Εξαιρετικής σημασίας για την αρχαία αντίληψη για τις πόλεις αυτές κατά την κλασική εποχή είναι η διαπίστωση ότι ο Θουκυδίδης αναφέρει τις συγκεκριμένες

⁷⁹ Stroud, 1994: 267-302.

⁸⁰ Θουκ. Α' 55.1-2 και 136.1-2.

⁸¹ Kagan, 1969: 234-235 και Καπώνης, 2020: 421-422.

⁸² Θουκ. Α' 45. Εξάλλου, η αποδοχή εκ μέρους το Θουκυδίδη της κορινθιακής εκδοχής για την ίδρυση της Απολλωνίας, γνωστή και από την πηγή του Στεφάνου Βυζαντίου (*Εθνικά*, λ. *Απολλωνία*) – ότι δηλαδή οικιστές της ήταν μόνο Κορίνθιοι – αποδεικνύει ότι στο ζήτημα της ίδρυσης των αποικιών είχε λάβει υπ' όψιν του ποικίλης προέλευσης πηγές.

⁸³ Καπώνης, 2020: 117-124, όπου και βιβλιογραφία.

⁸⁴ Θουκ. Α' 108.5 και Β' 30.1.

⁸⁵ Graham, 1962: 246-252, όπου και βιβλιογραφία.

⁸⁶ Θουκ. Α' 22.1-2. Πρβλ. και De Ste. Croix, 1972: 71 και Hornblower, 1987: 45 κ.ε.

πόλεις συνήθως ως ενιαίο σύνολο –με την αυτονόητη εξαίρεση του Ανακτορίου μετά το 425 π.Χ.– και σχεδόν πάντα σε σχέση με τη μητρόπολη. Στα *Σικελικά* μάλιστα οι ενέργειές τους για την υποστήριξη της μητρόπολης αιτιολογούνται με τη φράση *κατὰ τὸ ζυγγενές*⁸⁷.

Αναφορικά με τις σχέσεις Αμβρακίας και Αμφιλοχικού Ἄργους φαίνεται ότι έγινε κοινώνος της τοπικής μυθολογίας, και ιδιαίτερα του ιδρυτικού μύθου του Αμφιλοχικού Ἄργους, μετά την εκστρατεία του Δημοσθένους στην περιοχή, ενώ ανάλογες αφηγήσεις φαίνεται ότι γνώριζε και ο Ευριπίδης, γεγονός που υποδηλώνει ότι ήταν ευρύτερα γνωστές στους Αθηναίους⁸⁸. Ιδιαίτερα σημαντικές για την ιστορική έρευνα είναι οι λεπτομέρειες για την τοπογραφία του Αμφιλοχικού Ἄργους, ενός δηλαδή πολύ σημαντικού θεάτρου των πολεμικών αναμετρήσεων του Αρχιδαμείου Πολέμου, καθώς και για το Ανακτόριον. Οι πληροφορίες αυτές επηρέασαν διαχρονικά σε μεγάλο βαθμό την ταύτιση των τοπωνυμίων της περιοχής με συγκεκριμένους αρχαιολογικούς χώρους ή σύγχρονους οικισμούς. Σε περιηγητικά κείμενα και σε χάρτες Ευρωπαίων ταξιδιωτών που χρονολογούνται από τον ΙΖ΄ έως τον ΙΘ΄ αι.⁸⁹ εμφανίζονται διαφορετικές τοποθεσίες ταυτισμένες με τοπωνύμια που εμφανίζονται στον Θουκυδίδη.

Τέλος, ο Θουκυδίδης, όπως είδαμε παραπάνω, μας δίνει ένα ισχνό περίγραμμα της σύγχρονης ιστορίας και της εσωτερικής πολιτικής κατάστασης των εθνών της περιοχής της Ηπείρου και της Ακαρνανίας σε σχέση με τις κορινθιακές αποικίες και τις ηγεμονικές πόλεις-κράτη της εποχής. Οι βασικότερες αναφορές αφορούν στους Θεσπρωτούς, τους Χάονες, τους Μολοσσούς, τους Αμφιλοχίους και τους Ακαρνάνες⁹⁰. Η παρατηρητική ματιά του και οι εύστοχες επισημάνσεις για τον ιδιάζοντα χαρακτήρα των εθνών αυτών υπογραμμίζει την τοποθέτηση του Αμβρακικού κόλπου στα όρια του κόσμου των ελληνικών πόλεων-κρατών, επιβεβαιώνοντας την αντίστοιχη αντίληψη τόσο του Ηροδότου όσο και των γεωγράφων της κλασσικής και ελληνιστικής, όπως θα δούμε, εποχής. Παράλληλα, δείχνει και το αντίστοιχο ενδιαφέρον των Αθηναίων κυρίως πολιτικών για τη γεωγραφική ζώνη της ΒΔ Ελλάδος, η οποία εξελίσσεται πλέον σε έναν παράλληλο γεωγραφικό και πολιτικό πόλο, αντίβαρο σε εκείνον του Αιγαίου⁹¹.

Ο Ξενοφών, εξαιτίας της σπαρτιατοκεντρικής οπτικής του, δεν φαίνεται ότι ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων στη ΒΔ Ελλάδα ούτε με τις σχέσεις τους με άλλες δυνάμεις της εποχής⁹². Το πρώτο τμήμα των *Ἑλληνικῶν* του (έως το βιβλίο Δ΄) θεωρείται γενικά πιο αξιόπιστο, αφού σε αυτό έχει πιθανότατα εφαρμοστεί μεθόδους ανάλογες με εκείνες του Θουκυδίδη, ενώ από αυτό λείπουν οι ανεκδοτολογικές αφηγήσεις⁹³. Ωστόσο, είναι φανερή η συμπάθεια σε φιλολακωνικούς ή ολιγαρχικούς κύκλους, όπως αυτόν που υπήρχε στην Κόρινθο στην περίοδο του Κορινθιακού Πολέμου⁹⁴. Οι πηγές του για αυτόν τον πόλεμο αλλά

⁸⁷ Βλ. παραπάνω, σημ. 8, 20 και 29. Για τα *Σικελικά*: Θουκ. Η΄ 58.

⁸⁸ Θουκ. Α΄ 111.3. Για τον ιδρυτικό μύθο του Αμφιλοχικού Ἄργους, όπως παραδίδεται από τον Ευριπίδη: Εὐρ. απ. 65, 73a και Ψευδο-Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη*, Γ΄ 94.1. Βλ. και Jouan 1990. Αντίστοιχη μαρτυρία υπάρχει και στον Έφορο μέσω του Στράβωνος: Ζ΄ 7.7 (C 326).

⁸⁹ Coronelli, 1691· *Dépôt des Cartes et Plans de la Marine, Cartographie* 1892· Pouqueville, 1820· 1826· Leake, 1835· Urquhart, 1838· Heuzey, 1860 και Church & Myres, 1908: τα τοπωνύμια που συνήθως τοποθετούνται στους χάρτες είναι η Αμβρακία, οι Ιδομενές, οι Όλπες και το Αμφιλοχικόν Ἄργος.

⁹⁰ Θουκ. Α΄ 5.3· 30.2-3· Β΄ 30.1· 68.1· 80-81· Γ΄ 105· 111 και Ξεν. Ἑλλ. Δ΄ 2.17.

⁹¹ Καπώνης, 2020: 439-440.

⁹² Pascual, 2009: 75-90 (78 και σημ. 22).

⁹³ Riedinger, 1991: 80 και MacLaren, 1934: 121-139.

⁹⁴ Gray, 1989: 154.

και για το δεύτερο τμήμα των *Ἑλληνικῶν* είναι κυρίως σπαρτιατικές ή φιλολακωνικές⁹⁵. Οι λεπτομέρειες στην περιγραφή της Κορίνθου και της πολιτικής κατάστασης την περίοδο αυτή οφείλονται στο γεγονός ότι είχε την ευκαιρία να συνομιλήσει με αρκετούς Κορινθίους, αφού μετά τη μάχη στα Λεύκτρα κατέφυγε και διέμεινε στην Κόρινθο⁹⁶. Εξάλλου, το κείμενο των *Ἑλληνικῶν* στο δεύτερο τμήμα του μετατρέπεται σε εγκώμιο των πράξεων του Αγησιλάου. Εξαιτίας της διαπίστωσης αυτής, είναι ανάγκη να είμαστε επιφυλακτικοί τόσο απέναντι στις διατυπώσεις του όσο και στις λεπτομέρειες των γεγονότων που αφηγείται ή όχι. Οι παραλείψεις είναι αρκετές και τα γεγονότα παρουσιάζονται, μόνο εφόσον εξυπηρετούν τον εγκωμιασμό του Σπαρτιάτη βασιλιά⁹⁷.

Σε σχέση με τις κορινθιακές αποικίες περί τον Αμβρακικό κόλπο, οι «σιωπές» είναι περισσότερο από εμφανείς: πρώτον δεν τις συγκαταλέγει στους συμμάχους των Κορινθίων στον Κορινθιακό Πόλεμο και στη συνέχεια ούτε στην επανένταξη της μητρόπολης και των αποικιών στην Πελοποννησιακή Συμμαχία⁹⁸. Επιπλέον, παραλείπει τη συμβολή της Λευκάδος στις κινήσεις του πελοποννησιακού στόλου υπό τον Νικόλοχο το 375 π.Χ., αφού αυτή χρησιμοποίησε ως λιμάνι ο Σπαρτιάτης ναύαρχος και εκεί επιτέθηκε ο Αθηναίος Τιμόθεος, όπως μας πληροφορεί ο Αίλιος Αριστείδης⁹⁹. Αλλά και όταν η Λευκάς συνάπτει συνθήκη συμμαχίας με τους Αθηναίους το 368 π.Χ., γεγονός που πληροφορούμαστε από αντίστοιχη επιγραφή, ο Ξενοφών δεν αναφέρει τίποτα¹⁰⁰. Τέλος, δεν σχολιάζει την πιθανή παρουσία ή απουσία του στρατού των αποικιών στη μάχη των Λεύκτρων, για την οποία αναφέρει μόνο την κορινθιακή ενίσχυση προς τους Σπαρτιάτες¹⁰¹. Από τη μία πλευρά, ο Θουκυδίδης φωτίζει για πρώτη φορά στην εποχή του την άγνωστη έως τότε περιοχή των ΒΔ εθνών και του Αμβρακικού κόλπου και προσπαθεί να καταστήσει κοινωνούς της ιστορίας του τους ακροατές/αναγνώστες του, πιθανότατα επειδή η οπτική του είναι καθαρά αθηναϊκή. Από την άλλη, ο Ξενοφών φαίνεται ότι συσκοτίζει την ιστορία της ίδιας περιοχής. Το γεγονός ότι παρακάμπτει τον ιδιαίτερο ρόλο των Κορινθίων στην περιοχή, καθώς και τις διεργασίες που οδήγησαν τις πόλεις του Αμβρακικού κόλπου να περιέλθουν σταδιακά στον πελοποννησιακό έλεγχο, πιθανότατα υποδεικνύει είτε ότι η φιλοκορινθιακή ολιγαρχική παράταξη στις αποικίες αποδυναμώθηκε εξαιτίας των δυσμενών επιπτώσεων του Κορινθιακού Πολέμου, είτε ότι ο ίδιος θέλησε να εξάρει τον ρόλο της διπλής εκστρατείας του Αγησιλάου στην Ακαρνανία το 389 και 388 π.Χ.¹⁰².

Συγγραφέας που άντλησε τις πληροφορίες του από αρχαϊκές και πρώιμες κλασσικές πηγές ήταν και ο Έφορος. Οι πληροφορίες του για τις αποικίες προέρχονται από πηγές διαφορετικές από την ιστοριογραφική παράδοση του Ε΄ αι. π.Χ. Ασφαλώς, ο Κυμαίος ιστορικός είχε στη διάθεσή του περισσότερα

⁹⁵ Henry, 1967: 95-99· Riedinger, 1991: 21· 24 και Hamilton, 1979: 268.

⁹⁶ Διογ. Λαέρτ. Β΄ 56.5. Βλ. και Henry, 1967: 93-94 και Stroud, 1994: 267-302 και 2013, όπου πηγές και βιβλιογραφία.

⁹⁷ Riedinger, 1991: 82-83.

⁹⁸ Για την παρουσία των αποικιών στον Κορινθιακό πόλεμο βλ. Διόδ. Σικ. ΙΔ΄ 83 και για τη συμμετοχή στην Πελοποννησιακή Συμμαχία Ξεν. *Ἑλλ. Ε΄* 4.64-66. Πρβλ. Krentz 1995, 196 και Καπώνης, 2020: 286, σημ. 1645.

⁹⁹ Αίλιος Αριστείδης, *Παναθηναϊκός*, 178.10 (Jebb) [= 313, 1 (Lenz-Behr)].

¹⁰⁰ *IG II²* 104. Πιθανότατα η διμερής αυτή συνθήκη δεν προέβλεπε την πλήρη ένταξη της Λευκάδος στη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία, όπως στην προγενέστερη περίπτωση της Κέρκυρας και πόλεων της Κεφαλληνίας και της Ακαρνανίας: βλ. σχετικά Dreuer, 1995: 124-125.

¹⁰¹ Ξεν. *Ἑλλ. Στ΄* 4.17-19.

¹⁰² Ξεν. *Ἑλλ. Δ΄* 6. Για την υπέρσχυση αντιλακωνικών και αντιολιγαρχικών παρατάξεων στην Αμβρακία και στη Λευκάδα βλ. Καπώνης, 2020: 230-233.

χρονογραφικά στοιχεία, καταλόγους αρχόντων –που είχαν καταρτιστεί με ακρίβεια στα τέλη του προηγούμενου αιώνα– γενεαλογίες και γεωγραφικές περιγραφές, ενώ είναι σχεδόν βέβαιο ότι χρησιμοποίησε τον Ελλάνικο¹⁰³. Η αναφορά του στους αρχαίους κατοίκους της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας είναι μία ένδειξη ότι διάβασε κάποιο περιηγητικό ή γεωγραφικό κείμενο σε σχέση με αυτούς¹⁰⁴. Για την ιστορία της Δύσης και των πρώιμων αποικιών είχε σαφώς στη διάθεσή του προγενέστερους ιστοριογράφους, οι οποίοι όμως δεν έχουν διασωθεί¹⁰⁵.

Οι αναφορές τού Εφόρου, καθώς και του Αριστοτέλους, για την πολιτική των τυράννων¹⁰⁶ έχουν ερμηνευτεί από αρκετούς ερευνητές ως απηχήσεις της φιλοσοφικής σκέψης του 4' αι. π.Χ.¹⁰⁷. Είναι δύσκολο να εξιχνιάσουμε ποια στοιχεία προέρχονται από την αρχαϊκή περίοδο και ποια είναι παρερμηνείες και αναχρονισμοί των μεταγενέστερων φιλοσόφων και ιστοριογράφων. Για την ίδρυση της Λευκάδος και του Ανακτορίου από τους Κυψελίδες είναι πιθανό ότι χρησιμοποίησε μία φιλοκορινθιακή πηγή του 4' αι. π.Χ. μετά την εκστρατεία του Τιμολέοντος, αφού τις περιγράφει σαφώς ως κορινθιακές κτίσεις, σε αντίθεση με άλλες σύγχρονες του πηγές. Ο ίδιος φαίνεται επίσης ότι είχε στη διάθεσή του στοιχεία για τον αρχικό ιδρυτικό μύθο της Λευκάδος και του Ανακτορίου ή για τη λατρεία των οικιστών ηρώων, τους οποίους κατονομάζει (*Εχιάδη και Πυλάδη*)¹⁰⁸. Για την περίοδο της Πεντηκονταετίας δεν μαρτυρούνται οι πηγές του, αλλά φαίνεται πως ήταν διαφορετικές από του Θουκυδίδη. Στην αφήγηση του Πελοποννησιακού Πολέμου, όπως προκύπτει από την εξέταση των παραθεμάτων που παραδίδονται μέσω του Διοδώρου, φαίνεται ότι έκανε εκτενή χρήση του Αθηναίου ιστορικού, αν και αλλοίωσε τη δομή και μείωσε την έκταση των αφηγήσεών του¹⁰⁹. Από το έργο του Ξενοφώντος, αν και το γνώριζε, φαίνεται ότι χρησιμοποίησε μόνο ένα μέρος από την *Κύρου Ανάβασιν*¹¹⁰. Γνώριζε επίσης τα *Έλληνικά* του Καλλισθένου, τα οποία χρησιμοποίησε ευρύτατα, τα *Έλληνικά* του Οξυρρύγχου, και πιθανόν τους αθιδογράφους, τον Θεόπομπο, τον Δαΐμαχο, τον Αναξιμένη, τον Ηρακλείδη τον Ποντικό και τον Δημόκριτο. Ο ίδιος χρησιμοποίησε πιθανότατα και προφορικές πηγές από την Αθήνα¹¹¹. Καμία ωστόσο πληροφορία για τις πόλεις περί τον Αμβρακικό από τους συγγραφείς αυτούς δεν έφτασε μέσω του έργου του σε μας. Αντιστρόφως, τον Έφορο συμβουλευτήκαν πιθανότατα ο Ψευδο-Σκύμνος, ο συντάκτης του Παρίου Χρονικού, ο Διόδωρος Σικελιώτης, ο Στράβων, ο Νικόλαος Δαμασκηνός και ο Πολύαινος¹¹². Οι αφηγήσεις που σώζονται σε αυτούς τους

¹⁰³ Jacoby, 1926: 26-27 και Barber, 1935: 113. Ο Έφορος κατά τον Jacoby (1926: 248-249) συχνά κάνει χρήση και της αφήγησης του Ηρόδοτου, αλλά είτε την παραλλάσσει ή την αποσιωπά εντελώς. Ο Barber (*αυτόθι*) θεωρεί ότι δεν χρησιμοποίησε τον Ηρόδοτο, υπόθεση που είναι εξαιρετικά πιθανή. Οι αφηγήσεις για τον Κύπελο παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές, ενώ οι ομοιότητες τις οποίες επικαλείται ο Jacoby, 1955: 248 μπορούν να ερμηνευθούν, αν υποθέσουμε ότι ο Νικόλαος Δαμασκηνός βασίστηκε και στους δύο ιστορικούς για τη συγγραφή του έργου του.

¹⁰⁴ Barber, 1935: 27.

¹⁰⁵ Pearson, 1991:, 18. Για το έργο του Εφόρου, τη δομή, τις επιρροές και τις παραλείψεις βλ. Parmeggiani, 2011.

¹⁰⁶ Άριστ. απ. 611.20· Πολ. 1310b, 26-31· 1313a, 34· 1313b, 9· 1315b, 23-29 και Πητ. 1375b, 28-33, Νικ. Δαμ. *FGrHist* 90, απ. 58-60.

¹⁰⁷ Andrewes, 1956: 51· Oost, 1972: 26-29· de Libero, 1996: 139-150· 156-158 και 165.

¹⁰⁸ Νικ. Δαμ. *FGrHist* 90, απ. 58. 44-46. Βλ. και Καπώνης, 2020: 141.

¹⁰⁹ Stylianou, 1998: 88-89.

¹¹⁰ Stylianou, 1998: 104.

¹¹¹ Stylianou, 1998: 89 και 104-107.

¹¹² Με χρονολογική σειρά των αρχαίων συγγραφέων: Arena, 1998: 109 (Ψευδο-Σκύμνος)· Miller, 1970: 192-193 (Πάριο Χρονικό)· Barber, 1935: 31 (Διόδωρος)· Radt (hrsg.), 2007: 182 (Στράβων)· Jacoby, 1926: 248 (Νικόλαος Δαμασκηνός) και Schettino, 1998: 176 (Πολύαινος). Στην εξιστόρηση

συγγραφείς είναι σε μερικές περιπτώσεις αμιγώς ιστορικές. Οι περισσότερες όμως και σημαντικότερες για το θέμα μας πληροφορίες εντοπίζονται στα αντίστοιχα παραθέματα του Στράβωνος, του Διοδώρου και του Νικολάου Δαμασκηνού.

Στο έργο του Εφόρου συνολικά είναι προφανής μία συμπάθεια προς την Αθήνα και μία κριτική εναντίον της Σπάρτης¹¹³. Ο ίδιος είναι η μοναδική πηγή, μέσω του Διοδώρου, που αναφέρεται ρητά στην ένταξη της Αμβρακίας και της Λευκάδος στον αντισπαρτιατικό συνασπισμό κατά τον Κορινθιακό Πόλεμο, γεγονός που υπογραμμίζει πιθανότατα την αθηναϊκή/αντιλακωνική στάση της πηγής που χρησιμοποίησε¹¹⁴. Αν και το έργο του σώζεται πολύ αποσπασματικά, το αμυδρό φως που ρίχνει στις σκοτεινές πτυχές της ιστορίας των πόλεων του Αμβρακικού κατά τον Δ΄ αι. π.Χ. είναι ιδιαίτερα πολύτιμο. Επισημαίνει την προσωρινή απομάκρυνσή τους από την κηδεμονία της Κορίνθου, τη σταδιακή επανένταξή τους στην κορινθιακή-πελοποννησιακή σφαίρα και την καθιέρωσή τους ως σημαντικών περιφερειακών δυνάμεων στις σχέσεις με τη Δύση¹¹⁵. Φαίνεται δε ότι γνώριζε αρκετά καλά τα γεγονότα που αφορούσαν τις αθηναϊκές και σπαρτιατικές εκστρατείες στο Ιόνιο πέλαγος, καθώς και την εκστρατεία του Τιμολέοντος στη Σικελία¹¹⁶. Για την επανίδρυση αυτή των Συρακουσών από τον Κορίνθιο στρατηγό σαφέστερες πληροφορίες παρέχει ο Διόδωρος, αν και είναι πιθανό ότι αρύεται από τον ίδιο τον Έφορο, ο Πλούταρχος στον ομώνυμο βίο του και οι κορινθιακές επιγραφικές πηγές που σχετίζονται με την εκστρατεία του, ενώ πολύ μελάνι έχει χυθεί αντιστοίχως για την ερμηνεία της παρουσίας των «πηγάσων» στη Σικελία σε σχέση με την εκστρατεία αυτή¹¹⁷.

Το υλικό που μελέτησε ο Αριστοτέλης για την Κόρινθο και τις αποικίες της ήταν πιθανότατα σημαντικό. Για τους τυράννους άντλησε πληροφορίες από τον ίδιο τον Έφορο, αλλά δεν αποκλείεται ότι χρησιμοποίησαν και οι δύο μία κοινή πηγή¹¹⁸. Οι όροι που συναντάμε στο έργο τους (*δημαγωγός*, *δημαγωγία* και *έδημευσε*) δηλώνουν ότι άντλησαν τα γεγονότα από προγενέστερους συγγραφείς και ότι τα αφηγήθηκαν με όρους του Δ΄ αι. π.Χ.¹¹⁹. Ωστόσο, ίσως είναι υπερβολικό να θεωρήσουμε όλες τις λεπτομέρειες που αφηγούνται ως προϊόντα της μεταγενέστερης φιλοσοφικής σκέψης ή και φαντασίας¹²⁰. Στοιχεία που επιβεβαιώνονται από άλλες

του Πολυαίνου βρίσκουμε αρκετές ομοιότητες στη διατύπωση με αυτή του Νικολάου Δαμασκηνού (*FGrHist* 90, απ. 58.44-56).

¹¹³ Stylianou, 1998: 115.

¹¹⁴ Διοδ. Σικ. ΙΔ΄ 82.1.5-5.1. Πρβλ. Salmon, 1984: 349 και Fantasia, 2017: 83. Για τον Έφορο ως πηγή του Διοδώρου βλ. Parmeggiani, 2011: 520-535.

¹¹⁵ Καπώνης, 2020: 232-243.

¹¹⁶ Stylianou, 1998: 78 και 111.

¹¹⁷ Πλούτ. *Τιμολ.* Η΄ 1-8 και Διοδ. Σικ. ΙΣτ΄ 66.1-3. Για τις επιγραφές βλ. Kent, 1966, σημ. 23. Για την κυκλοφορία των «πηγάσων» βλ. Καπώνης, 2020: 261 κ.ε., όπου και βιβλιογραφία για το θέμα της ερμηνείας τους. Αντίστοιχο μεθοδολογικό πρόβλημα υφίσταται και για την κορινθιακή κεραμική στη Σικελία: βλ. Graham, 1983: 13, Ridgway, 1992: 88-89 και Coldstream, 1997: 324.

¹¹⁸ Jacoby, 1926: 248.

¹¹⁹ Άριστ. *Πολ.* 1310b, 26-31· 1315b, 23-31 και Νικ. Δαμ. *FGrHist* 90, απ. 58.44-56.

¹²⁰ Σε τέτοια υπερβολική απόρριψη των πληροφοριών αυτών προχώρησε η de Libero (βλ. σημ. 105). Πιθανόν έχει δίκιο, όταν ερμηνεύει την ανάδειξη του Κυψέλου από τον λαό, τις δικαιοδοσίες του πολεμάρχου και τα αναθήματα των τυράννων ως μεταγενέστερες αφηγήσεις (de Libero, 1996: 139-141, 141-143 και 145-146), αλλά είναι επισφαλές να θεωρήσουμε ότι το ίδιο συνέβαινε με τους δασμούς από τον δίολκο (*στο ίδιο*, 152), με τους νόμους και τα οικονομικά μέτρα που έλαβε ο Περίανδρος (*στο ίδιο*, 156-160), καθώς και για τον βίαιο και πολεμικό χαρακτήρα του (*στο ίδιο*, 168-169). Τα χαρακτηριστικά αυτά της εξουσίας ανήκουν άλλοτε στην εικόνα του ιδανικού κυβερνήτη και άλλοτε στην εικόνα του μισητού τυράννου, αλλά ταιριάζουν με την οικονομική κατάσταση της Κορίνθου και με τη φύση της τυραννίδος στην αρχαϊκή περίοδο, ενώ συνδυάζονται και με τις

πηγές πρέπει να αναχθούν πιθανότατα σε προγενέστερη παράδοση. Ότι ο Αριστοτέλης είχε στη διάθεσή του υλικό για την αρχαϊκή εποχή γίνεται φανερό από τη χρονολόγηση των Κυψελιδών και την αφήγηση της επανάστασης εναντίον του τυράννου της Αμβρακίας Περιάνδρου, αλλά και από τη συμμετοχή του στη σύνταξη του καταλόγου των νικητών των Πυθίων με τη συνεργασία του Καλλισθένης¹²¹. Οι πληροφορίες όμως που διασώζει σε σχέση με τις αποικίες προέρχονται πιθανόν από λογογράφους του προηγούμενου αιώνα. Φαίνεται ότι γνώριζε όχι μόνο ονόματα οικιστών αλλά και λεπτομέρειες για την αρχική εγκατάσταση των αποίκων¹²². Πιθανότατα χρησιμοποίησε για το θέμα αυτό τον Ηρόδοτο και τον Έφορο¹²³. Αντιθέτως, τα παραθέματα που αφορούν στο πολίτευμα της Αμβρακίας και της Λευκάδος δείχνουν ότι οι αντίστοιχες πραγματείες συντάχθηκαν με βάση πληροφορίες που προέρχονταν από σύγχρονες του πηγές. Φαίνεται δε ότι ο Αριστοτέλης και οι μαθητές του, όπως ο Κλέαρχος ο Σολεύς, είχαν στη διάθεσή τους αρκετές προφορικές μαρτυρίες, στις οποίες συγκαταλέγονταν ανεκδοτολογικής φύσεως σχόλια για την οικονομία της περιοχής και τη φυσιογνωμία των κατοίκων των πόλεων αυτών, καθώς και αντίστοιχες μαρτυρίες Αθηναίων επισκεπτών σε αυτές¹²⁴. Η χρονολόγηση των μεταρρυθμίσεων επί το δημοκρατικότερο και στις δύο αυτές πόλεις μετά τον Κορινθιακό Πόλεμο υποδεικνύει ότι χρησιμοποίησε προφορικές και γραπτές μαρτυρίες κατά την παραμονή του στην Αθήνα έως το 347 π.Χ., πιθανότατα από πλατωνικούς φιλοσόφους που σχετίζονταν με την Αμβρακία ή τη Λευκάδα¹²⁵.

Σύγχρονος των προηγούμενων ήταν και ο Αρχέστρατος ο Γελώος, ο οποίος, αν και δεν ήταν ιστορικός, κατέγραψε στο έργο του *Ήδυπάθεια* σημαντικές για την οικονομία της Αμβρακίας πληροφορίες¹²⁶. Η νεότερη χρονολόγηση του έργου του πριν από τα μέσα του Δ' αι. π.Χ. οδηγεί σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα για την οικονομική ανάπτυξη της πόλεως, καθώς και για την επικοινωνία με τη Σικελία, και ειδικά τις δωρικές αποικίες¹²⁷. Ο συγγραφέας αυτός είχε μελετήσει προηγούμενες

αφηγήσεις άλλων συγγραφέων: Ήρόδ. Ε' 92ζ.2-η.1· Άριστ. απ. 611.20 (Διογ. Λαέρτ. Α' 98.6-10) και Νικ. Δαμ. *FGrHist* 90, απ. 59.1-13.

¹²¹ Άριστ. *Πολ.* 1311a, 28-36· 1311a, 40- b, 1· 1315b, 23-31 και *Syll.*³ 275 = Καλλισθένης, *FGrHist*, 124, T 23. Πρβλ. R. Weil 1960, 312-313· Mosshammer, 1979: 244-245 και Christesen, 2007: 179 κ.ε..

¹²² Για παράδειγμα, γνώριζε τους προαποικιακούς πληθυσμούς στη Λευκάδα: Άριστ. απ. 473.10 (= Στράβ. Ζ' 7.2, C 321). Βλ. και Άριστ. *Πολ.* 1267b, 16-20 (όπου ενδιαφέροντα είναι η εκδοχή του ονόματος του οικιστή της Επιδάμου «Φαλέος», διαφορετική από αυτή που γνώριζε ο Θουκυδίδης «Φαλίος») και 1290b, 8-14.

¹²³ How & Wells, 1912: App. XVI, 340-341 και Weil, 1960: 312-313.

¹²⁴ Άριστ. *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων*, 842b.15-26· *Μετεωρ.* 359a.25-35 και Κλέαρχος, *Περὶ φιλίας*, απ. 18 (Αθήν. Η' 44. 7 – 347C). Για τον Κλέαρχο βλ. Αθήν. Β' (49F)· Δ' (157C)· Ζ' (285C) και Κλήμης Αλεξ. *Στρωματεῖς*, Α' 15.70.

¹²⁵ Διογ. Λαέρτ. Ε' 5-6 και 9-10. Για τη χρονολόγηση των αντίστοιχων μεταρρυθμίσεων και τις διασυνδέσεις της Αμβρακίας και της Λευκάδος με τον κύκλο των πλατωνικών φιλοσόφων βλ. Καπώνης, 2020: 286-287 (Αμβρακία) και 288-289 (Λευκάς). Δεν αποκλείεται, ωστόσο, ότι και ο ίδιος πέρασε από την Ήπειρο και τις κορινθιακές αποικίες και ότι γνώρισε από γηγενείς τις εν λόγω παραδόσεις, αφού σώζονται αποσπάσματα από έργα του που σχετίζονται με την Ακαρνανία, την Ήπειρο, και ειδικά για την τυραννοκρατούμενη Αμβρακία, και την Ίλλυρία: Άριστ. *Πολ.* 1287a, 1-9· 1290a, 40 - 1290b, 20· 1304a, 13-17· 1311a, 28-36· 1311a, 40- b, 1· απ. 473.10 (= Στράβ. Ζ' 2 – C 321)· *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων*, 842b.15-26· 844b.9-20 και 893b.

¹²⁶ Αρχέστρατος, *Ήδυπάθεια*, απ. 7 Brandt (Αθήν. Γ' 44, 92D)· απ. 26 Brandt (Αθήν. Γ' 66, 105E)· απ. 15 Brandt (Αθήν. Ζ' 72, 305E-F)· απ. 30 Brandt (Αθήν. Ζ' 328A)· απ. 45.1-10 Brandt (Αθήν. Ζ' 86, 311A)· απ. 54 Brandt (Αθήν. Ζ' 326D) και απ. 156 Brandt (Αθήν. Γ' 105E). Ανάλογης σημασίας παρατηρήσεις για την αλιεία της Λευκάδος είναι το χωρίο του Κλαύδιου Αιλιανού: Αιλ. Κλ. *Φυσ. Ζώων*, ΙΓ' 19.

¹²⁷ Dalby, 1995. Βλ. και Dalby, 2003.

πραγματείες σε σχέση με συνταγές μαγειρικής και έργα σε σχέση με την πολυτελή διαβίωση, αλλά ήταν ευρύτατα μορφωμένος, αφού φαίνεται ότι στο έργο του παρωδούσε αρχαιότερα επικά ποιήματα. Οι πληροφορίες όμως για την Αμβρακία είναι πιθανόν αποτέλεσμα των δικών του περιπλανήσεων στον Αμβρακικό κόλπο ή κάποιας προφορικής πηγής που είχε διαρκή επαφή με τον συγκεκριμένο χώρο¹²⁸. Η σημαντικότερη παρατήρηση σε σχέση με τις αναφορές του Αρχεστράτου στην Αμβρακία είναι ότι αποκαλύπτουν την ιδιαίτερη σημασία της αλιείας στην οικονομία των πόλεων-κρατών και εθνών του Αμβρακικού κόλπου και επομένως την οικονομική ενότητα του χώρου¹²⁹. Μάλιστα, είναι ιδιαίτερος εντυπωσιακό ότι εντάσσονται χρονικά στην ίδια περίοδο με το επιγραφικό κείμενο της ανανέωσης της παλαιάς –του Ε΄ αι. π.Χ.– συνθήκης ειρήνης, φιλίας και συμμαχίας ανάμεσα στους Αμφιλοχίους, Ακαρνάνες και Αμβρακιώτες, στο οποίο εμφανίζονται τα γειτονικά αυτά κράτη να αποδέχονται την ελεύθερη αξιοποίηση του υποθαλάσσιου πλούτου της κοινής θαλάσσης, δηλαδή του Αμβρακικού κόλπου¹³⁰.

Οι ιστοριογράφοι, οι γεωγράφοι και οι βιογράφοι της ύστερης κλασικής, της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου βασίστηκαν για τα γεγονότα της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου εξ ολοκλήρου στους προγενέστερους συγγραφείς, των οποίων τα έργα είχαν έως τότε αντιγραφεί πολλαπλώς και κοσμούσαν πολλές βιβλιοθήκες μοναρχών και πόλεων. Για τις ιστορικές εξελίξεις της δικής τους εποχής αξιοποίησαν και έργα συγχρόνων αλλά και προφορικές μαρτυρίες.

Σημαντική υστεροκλασική γεωγραφική πηγή ήταν ο Ψευδο-Σκύλαξ, ο οποίος φαίνεται ότι δημιούργησε στη δεκαετία 340-330 π.Χ. ένα συμπίλημα από προγενέστερους γεωγράφους που έγραψαν *Περίπλους*, με πρότυπο τον Σκύλακα τον Καρυανδέα του Στ΄ αι. π.Χ. Στο έργο του διαπιστώνεται ότι είχε ακριβέστερη γνώση για περιοχές του κυρίως ελλαδικού χώρου. Ωστόσο, οι μετρήσεις του σε στάδια δεν ήταν πάντα τεκμηριωμένες, αφού ο ίδιος δεν είχε προσωπική αυτοψία του χώρου. Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις, φαίνεται ότι κατέφυγε σε αθέμιτες στρογγυλοποιήσεις. Στόχος του έργου του δεν ήταν να αποτελέσει εγχειρίδιο για ναυτικούς ή ταξιδιώτες και γι' αυτό η ακρίβεια στην περιγραφή δεν είναι απαραίτητο στοιχείο του¹³¹. Παρά τα μειονεκτήματα της μεθόδου του, φαίνεται ότι οι πληροφορίες για το μήκος της παράκτιας ζώνης της Αμβρακίας και του κράτους των Μολοσσών επιβεβαιώνονται από τις σύγχρονες παρατηρήσεις του Ηγησίππου για την απόδοση της περιοχής των ηλειακών αποικιών της Ηπείρου από τον Φίλιππο Β΄ στον Αλέξανδρο των Μολοσσών¹³². Είναι εξάλλου εξαιρετικά ύποπτη η σιωπή του σε σχέση με τους ιδρυτές της πόλεως, τη στιγμή μάλιστα που για τη Λευκάδα ενσωματώνει εκδοχή που παρουσιάζει τους Ακαρνάνες ως ιδρυτές και τους Κορινθίους ως εποικιστές¹³³. Την παραλλαγή αυτή του ιδρυτικού μύθου της Λευκάδος έχουμε ήδη ερμηνεύσει αλλού ικανοποιητικά με την υπερίσχυση της εκάστοτε αντικορινθιακής μερίδας στις πόλεις της Ακαρνανίας¹³⁴. Σε κάθε περίπτωση, η συστηματική ενασχόληση του γεωγράφου με τον ευρύτερο ΒΔ χώρο και ειδικά με τα ιλλυρικά και ηπειρωτικά έθνη και

¹²⁸ Dalby, 1994: 127.

¹²⁹ Καπώνης, 2020: 150-155.

¹³⁰ SEG LXIII, 391. Βλ. επίσης Funke & Hallof, 2013· Fantasia, 2018 και Καπώνης, 2020: 150-152, 413 και 425.

¹³¹ Peretti, 1983: 95-96 και Shipley, 2011.: 6-13. Η χρονολόγηση της Τζουβάρας-Σούλη (2008: 160) δεν τεκμηριώνεται από τη φιλολογική κριτική. Για την τεκμηριωμένη χρονολόγηση του Ψευδο-Σκύλακος μετά το 342 π.Χ. βλ. Καπώνης, 2020: 57.

¹³² Ηγήσιππος [Δημ.] *Περί Αλοννήσου*, 32.

¹³³ Ψευδο-Σκύλαξ, 34.

¹³⁴ Πρβλ. Καπώνης, 2020: 140.

αποικίες¹³⁵ αποδεικνύει τόσο το αυξημένο ενδιαφέρον των πηγών του για την περιοχή όσο και την ιδιαίτερη αξία που είχαν για τους Μακεδόνες και Ηπειρώτες βασιλείς και τους διαδόχους τους. Ανάλογα συμπεράσματα μπορούμε να εξαγάγουμε εξάλλου και από τα λιγοστά σχόλια του Αθηναίου ρήτορα Δημοσθένους, ο οποίος είχε αποσταλεί στην περιοχή ως πρέσβυς και επομένως είχε προσωπική αντίληψη για τις ιδεολογικές ζυμώσεις στην πόλη¹³⁶.

Στην αυγή της ελληνοιστικής εποχής τοποθετείται το σημαντικότερο σύγγραμμα σε σχέση με την ιστορία της Αμβρακίας, τα *Αμβρακικά* του Αθανάδα του Αμβρακιώτη, έργο το οποίο χρονολογείται πιθανότατα στις αρχές του 7' αι. π.Χ.¹³⁷. Δυστυχώς, από την ιστορική αυτή πραγματεία έχει σωθεί μόνο το απόσπασμα που αφορά στον ιδρυτικό μύθο της πόλεως μέσω του Αντωνίνου Λιβεράλη¹³⁸. Από την ανάλυση του μύθου, προκύπτει ότι ο Αθανάδας είχε μία πολύ σαφή εικόνα για τις πολιτικές και μυθολογικές παραδόσεις της πόλεως, οι οποίες ήταν ευρύτατα διαδεδομένες στην εποχή του¹³⁹. Φαίνεται ότι τον διάβασε ή τον άκουσε από κάποια επίσημη αμβρακιώτικη πηγή, πριν τον διασκευάσει. Μπορούμε, ωστόσο, με αρκετή ασφάλεια να εικάσουμε ότι είχε στη διάθεσή του τόσο τα γραπτά αρχεία και μνημεία της πόλεως, όσο και τις προφορικές μαρτυρίες και παραδόσεις των συγχρόνων του Αμβρακιωτών, όπως τον μύθο του Κραγαλέως, ενώ ήταν οπωσδήποτε αυτόπτης των ποικίλων λατρευτικών παραδόσεων, όπως της θυσίας των εντόμων προς τιμήν του ήρωα. Στην ίδια εξάλλου εποχή εντάσσεται, και ιδίως στη σχολή των Αλεξανδρινών φιλολόγων και ποιητών, το ενδιαφέρον για τις ιδρύσεις πόλεων και αποικιών, που οδήγησε στην καταγραφή πολλών ιδρυτικών μύθων¹⁴⁰.

Η χρονική ένταξη του Αμβρακιώτη ιστορικού πιθανότατα στην περίοδο της εγκατάστασης του Πύρρου στην Αμβρακία, αλλά κυρίως η φιλομακεδονική και φιλομολοσσική στάση του συγγραφέα, υποδεικνύει ίσως τον λόγο συγγραφής του, δηλαδή την εξύμνηση του νέου κυριάρχου της περιοχής και την ιστορική σύνδεση της κορινθιακής αποικίας με την παράδοση των Μολοσσών βασιλέων, όπως προκύπτει και από τη σύγκριση με αντίστοιχο παράθεμα από τον Σπεύσιππο¹⁴¹. Δεν θα ήταν αδόκιμο μάλιστα να υποθέσουμε ότι οι ίδιοι οι Μολοσσοί βασιλείς πρότειναν ή παρήγγειλαν στον τοπικό αυτό ιστορικό τη συγγραφή αυτού του έργου. Αν η υπόθεσή μας είναι σωστή, τότε πιθανότατα είχε στη διάθεσή του και γραπτές πηγές σχετικές με την αρχαϊκή και κλασσική ιστορία της πόλεως και με τη βασιλική δυναστεία των Μολοσσών. Σημαντικό ως προς την αξιοπιστία των αφηγήσεών του για τις λατρευτικές παραδόσεις της πόλεως αποτελεί η δυνατότητα διασταύρωσης των πληροφοριών του με τον 7' Ολυμπιονίκο του Πινδάρου, με χωρία από τον Κλαύδιο Αιλιανό και τον Σχολιαστή του Οβιδίου και με τη γνωστή συνθήκη για τη συνοριακή διευθέτηση ανάμεσα σε Αμβρακιώτες και Χαραδρίους του 6' αι. π.Χ., καθώς και ο συνδυασμός τους με αναφορές του Διονυσίου Καλλιφώντος και του Πλινίου του Πρεσβυτέρου για την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις λατρείες και την

¹³⁵ Ψευδο-Σκύλαξ, 25-32.

¹³⁶ Δημ. *Κατά Φίλιππου Γ'*, 34.1-35.2 και *Περί στεφάνου*, 244.

¹³⁷ Για τη χρονολόγηση στον 7' αι. π.Χ. βλ. Jacoby, 1955:, 10-11 και Quantin, 2011, 217 και σημ. 60. Για τη χρονολόγηση στον 7' αι. π.Χ. βλ. Rzepka, 2007· Fantasia, 2011b: 509 και 2017: 111.

¹³⁸ Αθανάδας, *FGrHist* 303, F 1 (Αντων. Λιβ. *Μετ.* 4).

¹³⁹ Καπώνης, 2020: 124-133.

¹⁴⁰ Dougherty, 1993: 44. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η πληροφορία του Καλλιμάχου μέσω του σχολιαστή του Οβιδίου για τον Πήγασο στην Αμβρακία: Scholia in Ovidio, *Ibis*, 501.

¹⁴¹ Σπεύσιππος, *Πρός Φίλιππον*, Θ' 16-30. Βλ. Fantasia, 2017: 105-121 και Καπώνης, 2020: 137.

τοπογραφία της πόλεως¹⁴². Έμμεσα τέλος συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν και για τις σχέσεις των Κορινθίων με τα ηπειρωτικά έθνη που κατοικούσαν στον προαποικιακό οικισμό της Αμβρακίας, αν συγκρίνουμε τις πληροφορίες του Αθανάδα με τις αντίστοιχες του Θουκυδίδη και με τα αρχαιολογικά δεδομένα¹⁴³.

Στο ίδιο πλαίσιο, χρονογράφοι της ελληνιστικής εποχής αξιοποίησαν καταλόγους αρχόντων και ιερέων, καθώς και γενεαλογίες. Δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε αν οι κατάλογοι αυτοί ήταν στη διάθεσή τους αυτούσιοι ή αν τους παραδόθηκαν μέσω των συγγραφέων του Δ΄ αι. π.Χ.¹⁴⁴. Βασικός φορέας της παράδοσης αυτής ήταν ο Απολλόδωρος. Ο ίδιος ίσως αξιοποίησε τις μετρήσεις του Ερατοσθένους, ενώ απετέλεσε αργότερα πηγή για τον Διόδωρο, τον Πλούταρχο, τον Διογένη Λαέρτιο και τον Ευσέβιο¹⁴⁵. Από τη χάραξη του *Παρίου Χρονικού* σε πέτρα μπορούμε να εικάσουμε ότι τέτοια κείμενα ήταν ευρύτατα προσιτά μέχρι και κατά τα ύστερα ελληνιστικά χρόνια. Ωστόσο, αυτά τα χρονογραφικά κείμενα είχαν αρκετές φορές ενσωματώσει λανθασμένες χρονολογίες είτε από την αρχή είτε κατά τη μεταγενέστερη αντιγραφή τους. Ανάλογα παραδείγματα που αφορούν τις κορινθιακές αποικίες και την πολιτική τους είναι η χρονολόγηση των Κερκυραϊκών και του Κορινθιακού Πολέμου από τον Διόδωρο¹⁴⁶.

Ο Ψευδο-Σκύμνος, γεωγράφος του Β΄ ή Α΄ αι. π.Χ., βασίστηκε για τις ιδρύσεις αποικιών σε μεγάλο ποσοστό στον προαναφερθέντα Αθηναίο χρονογράφο¹⁴⁷. Μπορούμε να διακρίνουμε στοιχεία που προέρχονται από ποικίλες παραδόσεις που ανάγονται στην κλασική εποχή, χωρίς όμως να είμαστε σε θέση να επιβεβαιώσουμε ότι αυτό ισχύει και για τις αποικίες του Αμβρακικού κόλπου. Η αναφορά σε *μιγάδες βαρβάρους* που κατοικούν στο εσωτερικό της Ηπείρου κοντά στο μαντείο της Δωδώνης παραπέμπει σε μία ή περισσότερες πηγές που χρονολογούνται πριν από την ελληνιστική εποχή, ενώ η παράθεση των δύο αντίθετων εκδοχών για την εγκατάσταση των πρώτων κατοίκων της Ακαρνανίας υποδηλώνει μία προσπάθεια αμεροληψίας εκ μέρους του συγγραφέα σε σχέση με το θέμα των κορινθιακών διεκδικήσεων¹⁴⁸. Επίσης, η εκδοχή του για την ίδρυση των αποικιών ακολουθεί σε γενικές γραμμές τη φιλοκορινθιακή παράδοση, αφού αναφέρει τόσο την Αμβρακία όσο και τη Λευκάδα ως κτίσεις μόνο κορινθιακές. Ωστόσο, στο ζήτημα της ίδρυσης της Απολλωνίας και του Ανακτορίου αποδέχεται ως συνιδρυτές τους Κερκυραίους και τους Ακαρνάνες αντιστοίχως, παρατήρηση που μας ωθεί να δεχθούμε ότι αξιοποίησε και φιλοκερκυραϊκές αφηγήσεις¹⁴⁹.

¹⁴² Πίνδ. *Ολ.* ΙΓ΄, 6-10· *SEG XLIX 635*· Αϊλιαν. *Κλ. Ιστ. Φυσ.* ΙΒ΄ 40· Scholia in Ovidio, *Ibis* 501· Διονύσιος Καλλιφώντος, *Αναγραφή της Ελλάδος*, 40-49 και Plinius, *NH* IV.2. Βλ. και Ανδρέου (Ι.), 2000· Καρατζένη (Β.), 1994 και 1997.

¹⁴³ Θουκ. Α΄ 47.3. Για τα αρχαιολογικά δεδομένα βλ. Βοκοτοπούλου 1982, 79, εικ. 4· 82, εικ. 5-6. Ειδικά για το θέμα της προαποικιακής εγκατάστασης εγχωρίων στην Αμβρακία και το αντίστοιχο θέμα της προέλευσης του εργαστηρίου των «αγγείων Θάψου» βλ. Γκαδόλου, 2008: 287-288 και Gadolou, 2011: 38-45. Για την αντίθετη άποψη βλ. Douzougli & Papadopoulos, 2010: 49.

¹⁴⁴ Έχει υποτεθεί ότι ο Αριστοτέλης και η σχολή του ευθύνονται για την παράδοση που δημιουργήθηκε σε σχέση με τους Κυμηλίδες και την οποία υιοθέτησαν οι χρονογράφοι. Βλ. Mosshammer, 1979: 244-245.

¹⁴⁵ Απολλόδωρος, *FGrHist* 244, απ. 27a (Διογ. Λαέρτ. Α΄ 74.9-11) και Απολλόδωρος, *FGrHist* 244, απ. 331 (Διόδ. Σικ. Ζ΄ 9.1-9.6). Πρβλ. Jacoby 1902, 91 κ.ε. (απ. 3)· 150 κ.ε. (απ. 11.a-b), Burn, 1935: 131· Will 1955: 363-364· Mosshammer, 1979: 237-239 και Carrano, 2007: 8-9.

¹⁴⁶ Stylianou, 1998:46 και 48.

¹⁴⁷ Ψευδο-Σκύμνος, 1-2. Βλ. και Marcotte, 2000: 1-16 –ο οποίος μάλιστα οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι πρέπει να ταυτιστεί με τον ίδιο τον Απολλόδωρο– και Bravo, 2009: 184-198.

¹⁴⁸ Ψευδο-Σκύμνος, 451 και 455-463.

¹⁴⁹ Ψευδο-Σκύμνος, 439-440· 454-455 και 465.

Οι αφηγήσεις του Πολυβίου και του Λιβίου για τα σύγχρονα με αυτούς ιστορικά γεγονότα, ιδίως το πέρασμα του Φιλίππου Ε΄ από το πόλισμα του Αμβράκου, τις διπλωματικές επαφές Αμβρακιωτών –ως μελών της Αιτωλικής Συμπολιτείας– με τους Ρωμαίους και τους Ηπειρώτες, την κατάκτηση από τον Μάρκο Φούλβιο και τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Λευκάδος από τον Φλαμίνιο, μπορούν να θεωρηθούν αρκετά αξιόπιστες¹⁵⁰. Ο Μεγαλοπολίτης ιστορικός χρησιμοποίησε σύγχρονες προφορικές μαρτυρίες, την επιστολογραφία του Φιλίππου Ε΄ αλλά και ρωμαϊκές ιστορικές καταγραφές και αρχεία, ιδίως εξαιτίας της σύνδεσής του με το γένος των Σκιπιώνων κατά την αιχμαλωσία του στη Ρώμη¹⁵¹. Σε αντίστοιχη ρωμαϊκή πηγή πιθανότατα οφείλεται και η πληροφορία για τη μεταφορά έργων τέχνης από την Αμβρακία στη Ρώμη μετά την κατάκτησή της, καθώς και η σύντομη περιγραφή της πρωτεύουσας του Πύρρου¹⁵². Σημαντικό στοιχείο σε σχέση με την ιστορία της ΒΔ Ελλάδας και ειδικά των κορινθιακών αποικιών στον Αμβρακικό είναι ότι ο Πολύβιος παραλείπει την προσάρτηση της Λευκάδος στο Ακαρνανικό Κοινό και την ανάληψη της διοργάνωσης των Ακτίων από τους Ακαρνάνες, γεγονότα που πληροφορούμαστε μόνο από επιγραφικές πηγές¹⁵³. Δεν παραλείπει ωστόσο να σχολιάσει την ένταξη της Αμβρακίας στο Κοινό των Αιτωλών κατά τη διάρκεια της επίθεσης των Ρωμαίων, αφού η ρωμαϊκή επέκταση είναι το κύριο θέμα των *Ιστοριών* του¹⁵⁴. Ο Λίβιος για την ύστερη ελληνιστική εποχή χρησιμοποίησε Έλληνες ιστορικούς, και ιδίως τον ίδιο τον Πολύβιο, αν και είχε στη διάθεσή του και Ρωμαίους ιστοριογράφους και χρονογράφους¹⁵⁵. Η αναφορά του στην πολιορκία της Λευκάδος ίσως προέρχεται από μη σωζόμενο τμήμα του Πολυβίου, ιδιαίτερος αν λάβουμε υπ΄ όψιν ότι ο Μεγαλοπολίτης ιστορικός διασώζει την αντίστοιχη πολιορκία της Αμβρακίας¹⁵⁶.

Στις περιπτώσεις του Στράβωνος, του Διοδώρου και του Διογένους Λαερτίου μπορούμε να εξακριβώσουμε με μεγαλύτερη ασφάλεια τις εκάστοτε πηγές τους, αφού οι ίδιοι παραπέμπουν συχνά σε αυτές¹⁵⁷. Ειδικότερα, ο Διόδωρος ο Σικελιώτης βασίστηκε στον Έφορο, κυρίως για τα γεγονότα που απαντούν στα βιβλία ΙΑ΄ έως ΙΕ΄, αλλάζοντας ελάχιστα τη δομή του¹⁵⁸, σε βιογράφους προσωπικοτήτων της Δύσης και στον Τίμαιο για γεγονότα των δυτικών αποικιών και της ΒΔ Ελλάδας –ιδιαίτερα την εκστρατεία του Τιμολέοντος¹⁵⁹– αλλά και στη χρονογραφική παράδοση, και ιδιαίτερα σε αυτή που αξιοποίησε για τα γεγονότα που περιλαμβάνονται στο βιβλίο ΙΣΤ΄¹⁶⁰. Ο Σικελιώτης ιστοριογράφος φαίνεται ότι, εξαιτίας της συμπληματικής φύσης του έργου του και της υιοθέτησης της μεθόδου του Εφόρου, περιόρισε την

¹⁵⁰ Πολύβιος Δ΄ 61-63· ΙΗ΄ 10· ΚΑ΄ 25.11· 26· 29-30 και Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXIII, 17. Για την ταύτιση του Αμβράκου βλ. Καρατζένη (Β.), 1997: 239-246· Jing, Rapp 2003, 189-192· Karatzeni, 2011: 145-156 και Καπόνης, 2020: 55 και 65. Για την αντίθετη άποψη βλ. Fantasia, 2017: 14-15.

¹⁵¹ Nicholson, 2015: 5 και Walbank, 2020.

¹⁵² Πολύβιος, ΚΑ΄ 30.10. Βλ. και Πλούταρχος, *Πύρρος*, Στ΄ 4.4 και Η΄ 11.1.

¹⁵³ *IG IX, I²*, 1, 3, 24 (Λευκάδιος αξιωματούχος στο Ακαρνανικό Κοινό) και *IG IX, I²*, 2, 583 (διαχείριση εορτής Ακτίων σε Ακαρνάνες).

¹⁵⁴ Πολύβιος, ΚΑ΄ 26.2-4.

¹⁵⁵ Briscoe, 2012: 1-32.

¹⁵⁶ Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXIII, 17 (Λευκάς)· Πολύβιος, ΚΑ΄ 27.2 και Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXVIII, 5.2 (Αμβρακία).

¹⁵⁷ Γεωργιάδης, 1993: 23-26 (Στράβων)· Jacoby, 1926: 248 (Διόδωρος) και Reale, 2005: XXXIX και LXI-LXII (Διογένης Λαέρτιος).

¹⁵⁸ Stylianos, 1998: 49· 55-84 και 94-102.

¹⁵⁹ Διόδ. Σικ. ΙΣΤ΄ 82.2-3 (εκστρατεία Τιμολέοντος). Pearson, 1991: 24-29: τα επιχειρήματά του βασίζονται κυρίως στους λόγους του Τιμαίου για την εξιστόρηση των γεγονότων του Ε΄ αι. π.Χ. Για την αντίθετη άποψη βλ. Stylianos, 1998: 50-5. Πολλές αναφορές στον Διόδωρο έχουν αποδοθεί στον Τίμαιο, ωστόσο θα μπορούσαν κάλλιστα να είναι του Εφόρου: βλ. *στο ίδιο*, 55-60.

¹⁶⁰ Stylianos, 1998: 44.

έκταση των αφηγήσεων που διάβασε από προηγούμενους ομοτέχνους του, όπως του Θουκυδίδη, του Ξενοφώντος αλλά και του ίδιου του Εφόρου¹⁶¹. Αποτελεί ωστόσο σημαντικότερη πηγή για την ιστορική εξέλιξη των αποικιών και ευρύτερα του ΒΔ χώρου στον Δ΄ αι. π.Χ., αφού συμπληρώνει τις προαναφερθείσες παραλείψεις του Ξενοφώντος, πιθανότατα αντλώντας από τον Έφορο¹⁶². Τέλος, και ο Διογένης Λαέρτιος είχε αντιστοίχως στη διάθεσή του και τους προγενέστερους χρονογράφους, από τους οποίους αντλεί τις χρονολογίες με βάση τις Ολυμπιάδες.

Ο Στράβων επίσης χρησιμοποίησε μεγάλη ποικιλία παλαιότερων και σύγχρονών του πηγών. Για την περιγραφή των περιοχών της ΒΔ Ελλάδος και της Ιλλυρίας φαίνεται ότι αξιοποίησε το υλικό ομοτέχνων του γεωγράφων¹⁶³. Σε σχέση με αρχαιότερες ή μυθικές παραδόσεις για τις αποικίες, και ειδικά για την Κέρκυρα, φαίνεται ότι αξιοποίησε, αν και αντιμετώπισε κριτικά, τον χρονογράφο Απολλόδωρο, για τον οποίο μάλιστα διευκρινίζει ότι πηγή του ήταν ο Ερατοσθένης¹⁶⁴. Πληροφορίες για την Κέρκυρα άντλησε πιθανότατα και από τον Έφορο¹⁶⁵. Έχοντας διαβάσει ιστορικά και χρονογραφικά έργα, μάς μεταφέρει περισσότερες λεπτομέρειες για τις αποικίες παρά για τα έθνη, ακόμα και αφηγήσεις γεγονότων του Στ΄ αι. π.Χ.¹⁶⁶. Για την τοποθεσία και την περιγραφή των κορινθιακών αποικιών περί τον Αμβρακικό κόλπο, αλλά και στο Ιόνιο πέλαγος και την Ιλλυρία, είναι πολύ πιθανό ότι αξιοποίησε προγενέστερους συγγραφείς, οι οποίοι είχαν γράψει *Περίπλους*¹⁶⁷. Επιπλέον, σταχυολόγησε πληροφορίες από τον Εκαταίο, τον Έφορο, τον Ποσειδώνιο, τον Αριστοτέλη, τον Θεόπομπο και τον Πολύβιο¹⁶⁸.

Σημαντική διαφορά που εντοπίζουμε στο κείμενό του σε σχέση με άλλες πηγές είναι η απόδοση της ίδρυσης της Αμβρακίας και της Λευκάδος από κοινού στον Κύψελο και στον Γόργο¹⁶⁹. Από τη σύγκριση με τις υπόλοιπες μαρτυρίες, δεν προκύπτει ότι μπορούμε να επιβεβαιώσουμε στο ελάχιστο την άποψη αυτή. Ωστόσο, παραμένει ενδιαφέρον ότι η αποστολή οικιστών στον Αμβρακικό κόλπο παρουσιάζεται ως μία και ενιαία¹⁷⁰, υπογραμμίζοντας τη γεωγραφική και πολιτική ενότητα του συγκεκριμένου χώρου ως αρχαία αντίληψη που επεβίωσε ακόμα και στη ρωμαϊκή εποχή. Επιπλέον, επισημαίνεται η διαχρονική σύνδεση με την Κόρινθο, οπτική που επαναλαμβάνεται στον Διονύσιο Αλικαρνασσία, ο οποίος παρουσιάζει τους Ρωμαίους να αποσπών τη Λευκάδα και το Ανακτόριο από τον κορινθακό έλεγχο και να τις αποδίδουν στους Ακαρνάνες¹⁷¹. Το γεγονός ότι ο γεωγράφος βίωσε τη μεταφορά των κατοίκων των πόλεων αυτών στη νεόδμητη Νικόπολη και την εξάπλωση της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην Ήπειρο και τη Μακεδονία τον διαφοροποιεί επίσης από τους προκατόχους του¹⁷². Η έκταση των αποσπασμάτων για την Ακαρνανία, την Ήπειρο και την Ιλλυρία είναι πολύ μεγαλύτερη από ό,τι στο έργο των

¹⁶¹ Stylianos, 1998: 88.

¹⁶² Διοδ. Σικ. ΙΔ΄-ΙΕ΄.

¹⁶³ Για την ύπαιθρο χώρα της Ιλλυρίας φαίνεται ότι συμβουλευτήκε τον Εκαταίο: Έκατ. *FGrHist* 1, απ. 99 (Στεφ. Βυζ. *Έθνικά*, λ. *Σεσάρηθος*), ενώ για την ίδρυση της Απολλωνίας ως αποικίας των Κερκυραίων και των Κορινθίων τον Ψευδο-Σκύμνο (439-440) ή την πηγή του. Πρβλ. Παυσ. Ε΄ 22.4.

¹⁶⁴ Στράβ. Α΄ 2.37 (C 44). Βλ. και Šašel Kos, 2015: 1-6.

¹⁶⁵ Στράβ. Στ΄ 2.4 (C 269). Βλ. και Šašel Kos, 2015: 7-8.

¹⁶⁶ Στράβ. Η΄ 3.32.13 (C 356). Βλ. και Roller, 2014: 24.

¹⁶⁷ Roller, 2014: 24 και 27.

¹⁶⁸ Στράβ. Ζ΄ 2 (C 321 – Αριστοτέλης)· 5.8 (C 316 – Ποσειδώνιος) και 5.9 (C 317 – Θεόπομπος και Πολύβιος).

¹⁶⁹ Στράβ. Ι΄ 2, 8-9 (C 451).

¹⁷⁰ Βλ. Fantasia, 2017: 19-23.

¹⁷¹ Διον. Άλικ. *Ρωμ. Αρχ.* Α΄ 51.2.

¹⁷² Στράβ. Ι΄ 2.2 (C 450).

λοιπών γεωγράφων¹⁷³. Επίσης, σημειώνονται πιθανές μεταβολές στα ανθρωπωνύμια και τοπωνύμια¹⁷⁴. Σημαντικό συμπέρασμα από τη μελέτη των χωρίων του παραμένει η διατήρηση και επαύξηση του ενδιαφέροντος για τον ΒΔ ελλαδικό χώρο και στην εποχή της ίδρυσης της Νικοπόλεως.

Συγγραφέας που επίσης χρονολογείται στη εποχή του Αυγούστου, ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς συνέγραψε περισσότερο ρητορικούς λόγους και λιγότερο ιστορικές πραγματείες. Στο μνημειώδες έργο του *Ρωμαϊκαί Αρχαιότητες* παρουσιάζει το σύνολο των μυθικών και ιστορικών παραδόσεων που σχετίζονται με την ίδρυση της Ρώμης. Αν και είχε μελετήσει πολλούς αρχαίους συγγραφείς, φαίνεται ότι ανήγε πολλούς ιδρυτικούς και άλλους μύθους σε ιστορική πραγματικότητα¹⁷⁵. Και ενώ η αξιοπιστία του ως ιστορικής πηγής μπορεί να αμφισβητηθεί σε μεγάλο ποσοστό, οι αναφορές του στα ταξίδια του Αινεία στη ΒΔ Ελλάδα, και ειδικά στις κορινθιακές αποικίες, μπορούν να επιβεβαιωθούν ως διαδεδομένες μυθικές αφηγήσεις στον καιρό του Αυγούστου. Αν και η σχετική παράδοση για τις περιπλανήσεις του ήρωα υπήρχε τόσο στην Ιταλία όσο και στην Ελλάδα από τα αρχαϊκά χρόνια¹⁷⁶, οι πηγές που χρησιμοποίησε ήταν ασφαλώς ρωμαϊκές, όπως πιθανότατα ο ποιητής Βαρτο¹⁷⁷. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον παρουσιάζει το σχόλιο για την απόσπαση της Λευκάδος και του Ανακτορίου από την κορινθιακή κυριαρχία και την ένταξή τους στην ακαρνανική επιρροή με τη μεσολάβηση των Ρωμαίων¹⁷⁸. Αυτή η πληροφορία είναι ιδιαίτερα σημαντική, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι οι Κορίνθιοι είχαν απωλέσει τη δυνατότητα άσκησης πολιτικού ελέγχου επί του Ανακτορίου ήδη από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και επί της Λευκάδος και της Αμβρακίας από τα ύστερα κλασσικά χρόνια. Επιπλέον, οι Ακαρνάνες – αλλά και οι Αιτωλοί – είχαν κατακτήσει τις πόλεις αυτές κατά την ελληνιστική περίοδο¹⁷⁹. Και στην εποχή του Διονυσίου όλες αυτές οι περιοχές είχαν προσαρτηθεί στη νεόδμητη Νικόπολη¹⁸⁰. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν σαφείς αναφορές στις πραγματικές ιστορικές εξελίξεις της ύστερης ελληνιστικής εποχής. Οι Ρωμαίοι κατέκτησαν τους Ακαρνάνες το 196 π.Χ. αποδίδοντας στο Κοινό τους τη Λευκάδα και το Ανακτόριον. Στη συνέχεια, απέδωσαν και την πόλη των Οινιαδών στο Κοινό, ενώ το 94 π.Χ. συνήψαν συνθήκη ειρήνης, φιλίας και συμμαχίας με το Θύρρειον αναγνωρίζοντάς το ως έδρα του Κοινού¹⁸¹. Παραμένει ωστόσο εντυπωσιακό ότι στους ελληνιστικούς ιδρυτικούς μύθους που κυκλοφορούσαν στη Ρώμη κατά την εποχή του Αυγούστου υπήρχαν αναμνήσεις της κορινθιακής κυριαρχίας στις πόλεις αυτές, που ανάγονταν μάλιστα στην κλασσική εποχή.

¹⁷³ Στράβ. Ζ' 5.8-7.5 (C 317-325).

¹⁷⁴ Για παράδειγμα, σημειώνει τη μεταβολή της Επιδάμνου σε Δυρράχιον: Στράβ. Ζ' 5.8 (C 316).

¹⁷⁵ Shutt, 1935: 142.

¹⁷⁶ Poletti, 2018: 73-76.

¹⁷⁷ Διον. Άλικ. *Ρωμ. Αρχ.* Α' 7.3. Βλ. και Poucet 1989, 78-80 και Poletti, 2018:, 76-77 και 123, σημ. 188.

¹⁷⁸ Διον. Άλικ. *Ρωμ. Αρχ.* Α' 51.2.

¹⁷⁹ Βλ. Καπόνης, 2020: 427-437.

¹⁸⁰ Πaus. Ε' 23.3· Ζ' 18.8-9· Ι' 8.3-4 και Στράβ. Ζ' 7.6 (C 325).

¹⁸¹ Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXIII, 17.15 (υποταγή των Ακαρνάνων στους Ρωμαίους), Πολύβιος, ΚΑ' 32, 14 και Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXVIII, 11.9 (παραχώρηση των Οινιαδών από τους Αιτωλούς στους Ακαρνάνες), Πολύβιος, ΙΗ' 44 και Livius, *Ab Urbe Cond.* XXXIII, 30 (αναγνώριση του status quo και τη συνακόλουθη αναγνώριση της ακαρνανικής κυριαρχίας στη Λευκάδα και στον Ανακτόριον) και IG IX,1² 2:242 (συμμαχία Ρωμαίων και Θυρρείων). Τα γεγονότα αυτά απηχούνται στη συγκεκριμένη αφήγηση του Διονυσίου Αλικαρνασσεύς (*Ρωμ. Αρχ.* Α' 51.2-3), ο οποίος παρουσιάζει τον Θύρρειο (sic. *Θύρριο*) Πάτρωνα να ευεργετεί τον Αινεία και τους Ρωμαίους να αποδίδουν τις κορινθιακές αποικίες στην πόλη των Οινιαδών. Βλ. Καπόνης, 2020: 380.

Ο Διονύσιος ο γεωγράφος (γιος του Καλλιφώντος) συνέγραψε την *Ἑλλάδος Ἀναγραφὴν* του κατά τον Α΄ ή Β΄ αι. μ.Χ. έχοντας ο ίδιος περιηγηθεί τις χώρες τις οποίες περιγράφει. Για τις ονομασίες των εθνών που χρησιμοποιεί και ειδικά στην περίπτωση της Ηπείρου και της Αιτωλοακαρνανίας δεν γνωρίζουμε ποιες είναι οι πηγές του, εκτός ίσως από τον γεωγράφο Φιλέα¹⁸². Η αναφορά, ωστόσο, σε μια μαξιμαλιστική αποτύπωση της ακτογραμμής της Αμβρακίας, σε μια εποχή κατά την οποία η επικράτειά της είχε περιοριστεί αρκετά, πιθανότατα υποδηλώνει τη χρησιμοποίηση ενός προγενέστερου, πιθανόν κλασσικών χρόνων, γεωγράφου.

Στην ίδια εποχή, ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος φαίνεται ότι χρησιμοποίησε ελληνικές κυρίως περιγραφές της ΒΔ Ελλάδος, αν και δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ότι είχε στη διάθεσή του πληροφορίες από Ρωμαίους που διαβιούσαν σε επαύλεις στην περιοχή της Νικοπόλεως. Στις ελληνικές πηγές του συγκαταλέγονται οι διάφοροι *Περίπλοι* και *Περιηγήσεις* από τα κλασσικά έως τα ελληνιστικά χρόνια, οι ελληνιστικές *Κτίσεις νήσων και πόλεων*, ενώ στο απόσπασμα στο οποίο αναφέρεται στην Ήπειρο ο ίδιος αναφέρει ως πηγή του τον Θεόπομπο¹⁸³. Οι πληροφορίες για την τοπογραφία της Αμβρακίας, της Ακαρνανίας και της Λευκάδος φαίνεται ότι προέρχονται από Έλληνες γεωγράφους ή φιλοσόφους της αριστοτελικής σχολής¹⁸⁴. Ωστόσο, η πληροφορία ότι ο Αμβρακικός κόλπος εξαπλωνόταν εις βάρος των ακτών της Ακαρνανίας πρέπει να οφειλόταν σε προσωπική παρατήρηση ή από προφορική μαρτυρία¹⁸⁵. Για τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα που ευδοκίμουν στην περιοχή των ΒΔ αποικιών φαίνεται ότι είχε αξιοποιήσει μία σειρά γεωργικών μελετών, κυρίως ρωμαϊκών, με σημαντικότερες αυτών του Celsus, του Varro – στον οποίον μάλιστα αποδίδει και το ανέκδοτο για τα φασόλια που διατηρήθηκαν σε σπηλιά της Αμβρακίας για 200 έτη – του Virgilius, του Columella, του Julius Atticus και του Julius Graecinus, εκ των οποίων οι δύο τελευταίοι ενσωμάτωσαν στο έργο τους πληροφορίες για τις οικόκαλλιέργειες στην περιοχή. Δεν αποκλείεται ωστόσο να χρησιμοποίησε και στοιχεία από τον Θεόφραστο¹⁸⁶. Εκτός από τις φυσιοδιφικές αναζητήσεις, χαρακτηριστικό της εποχής του είναι και το ενδιαφέρον για τους πρώιμους Έλληνες καλλιτέχνες. Σε αυτά τα στοιχεία οφείλεται και η αναφορά του Πλινίου σε Αμβρακιώτες, Κορινθίους και Σικυώνιους τεχνίτες¹⁸⁷.

Λίγο μεταγενέστερα, τα έργα του Πλούταρχου και του Πausανία παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού σε αυτά εντοπίζουμε παραθέματα παλαιότερων συγγραφέων που δεν έχουν διασωθεί. Υπάρχουν παραπομπές κυρίως σε κλασσικούς συγγραφείς, όπως τον Ηρόδοτο, τον Αριστοτέλη και τον Θεόφραστο¹⁸⁸. Ειδικότερα για την Κόρινθο και τις αποικίες της υπάρχουν παραθέματα σε απολεσθέντα έργα που έχουν ιδιαίτερη σημασία, αφού κατά την εποχή της σύνθεσης των έργων τους οι πόλεις περί τον Αμβρακικό είχαν από καιρό συννοικιστεί στη ρωμαϊκή Νικόπολη. Για τον Πλούταρχο, θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι οι

¹⁸² Hutton, 2005: 58: ο γεωγράφος αυτός παραδίδεται και ως Ψευδο-Δικαίαρχος.

¹⁸³ Zehnacker & Silberman, 2015: XIV και XX.

¹⁸⁴ Beaujeu, 1950: X.

¹⁸⁵ Plinius, *NH* II. 205.

¹⁸⁶ Le Bonniec & Le Boeuffle, 1972: 18-24 και 26-27 και André, 1958: 10.

¹⁸⁷ Plinius, *NH* XXXIV.48· 55· 61· 67· 85· XXXV.16, 1-10· 151-152 και XXXVI.5, 9 και 14.

¹⁸⁸ Βλ. Domingo-Forasté, 1988: 9, σημ. 13. Η επίδραση της Περιπατητικής σχολής στον Πλούταρχο φαίνεται στις αντιτυραννικές του αντιλήψεις και τις συχνές παραπομπές σε αντίστοιχα φιλοσοφικά έργα: Πλούτ. *Ἡθ.* 385 D-F (*Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς Ε*)· 552E (*Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*)· 859D (*Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας*) και *Σόλων*, 12, 7.1. Για την εδραίωση της αντίληψης ότι ο τύραννος ως τίτλος και ως αξίωμα συνδεόταν με αρνητικές συνιστώσες από τον Αριστοτέλη βλ. Parker (V.), 1996: 166-167 και Blomqvist, 1998: 1 passim.

αναφερόμενες ενέργειες του Περιάνδρου σε σχέση με τη Λευκάδα και την Απολλωνία πηγάζουν από κάποιο αριστοτελικό σύγγραμμα¹⁸⁹. Για τις σχέσεις του Θεμιστοκλέους με την Κέρκυρα φαίνεται ότι αξιοποίησε το τμήμα της πραγματείας του Θεοφράστου *Πολιτικά περί καιρών*, όπως σώζεται από τον πάπυρο της Οξυρρύγχου ή και τον προγενέστερο Στησίμβροτο, ο οποίος είχε συγγράψει ανεκδοτολογικής φύσεως βιογραφία του Αθηναίου στρατηγού¹⁹⁰. Μολονότι οι πληροφορίες του για τη διαιτησία μεταξύ Κερκυραίων και Κορινθίων για τη Λευκάδα ελέγχονται για την εγκυρότητά τους από τον Ste Croix¹⁹¹, ο χαρακτηρισμός του Θεμιστοκλέους ως *εὐεργέτου* της Κέρκυρας από τον Θουκυδίδη καθιστά αρκετά πιθανό ότι υπήρχε μία προγενέστερη πηγή, την οποία αξιοποίησε ο ίδιος, καθώς και ο Στησίμβροτος, και στη συνέχεια ο Θεόφραστος και μέσω αυτού ο Πλούταρχος και ο Κορήλιος Νέπως στις βιογραφίες τους¹⁹². Ιδιαίτερα σημαντικός είναι επίσης ο βίος του Τιμολέοντος για τα στοιχεία που παρέχει για τη συμμετοχή των αποικιών στην εκστρατεία του¹⁹³.

Ο Πausanίας, μολονότι δεν περιηγήθηκε τον Αμβρακικό κόλπο, φαίνεται ότι είχε στη διάθεσή του αρκετές πηγές κορινθιακού ενδιαφέροντος, όπως μία εκδοχή των *Κορινθιακών* του επικού Ευμήλου σε πεζό λόγο, έργα αρχαιότερων ιστορικών και χρονογράφων, καθώς και στοιχεία από τη σύγχρονη του προφορική παράδοση¹⁹⁴. Μοναδικής αξίας ωστόσο αποτελούν οι περιγραφές μνημείων που σχετίζονται με την κορινθιακή ιστορία ή μυθολογία ή την αντίστοιχη των αποικιών τους στον Αμβρακικό, όπως η «λάρνακα του Κυψέλου», ανάθημα πιθανόν του Περιάνδρου στην Ολυμπία, ο οφιόσχημος κίονας των Δελφών, το μνημείο των Απολλωνιατών στην Ολυμπία, τα γλυπτά των Αμβρακιωτών γλυπτών Διποίνου και Σκύλλιδος στο ιερό της Αθηνάς στις Κλεωνές, καθώς και ο χάλκινος όνος που ανέθεσαν οι Αμβρακιώτες για την απρόσμενη νίκη τους εναντίον των Μολοσσών σε κάποια αχρονολόγητη σύγκρουσή τους στο ιερό των Δελφών¹⁹⁵.

Το συνδυαστικό στοιχείο των ύστερων αυτών συγγραφέων είναι η συμπληρωματική μορφή του έργου τους και η άντληση πληροφοριών για τις

¹⁸⁹ Πλούτ. *Ηθ.* 552E (*Περί τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*). Ο Αριστοτέλης είχε ήδη στη διάθεσή του υλικό για τις προαποικιακές εγκαταστάσεις στις πόλεις του Αμβρακικού: Ἀριστ. απ. 473.10 (= Στράβ. Ζ' 2 - C 321). Σε σχέση με την αξιοπιστία των πληροφοριών του Πλουτάρχου για τόσο πρώιμες εποχές σημαντική είναι και η συζήτηση για την ευβοϊκή παρουσία στην Κέρκυρα, όπως προκύπτει από χωρίο του (Πλούτ. *Ηθ.* 293A-B - *Αἴτια Ῥωμαϊκὰ καὶ Ἑλληνικά*, 11). Για το θέμα αυτό βλ. σχετικά: Cary, 1926: 148-149· Malkin, 1998a: 75-77· 1998b: 4· Antonelli, 2000: 135-137· Metallinou, 2010: 13-16· Μπέσιος, 2010: 94 και Τζιφόπουλος, 2012: 20 και σημ. 29, όπου και βιβλιογραφία και Šašel Kos, 2015: 6-9. Για την αντίθετη άποψη βλ. Morgan, 1998: 285, σημ. 30.

¹⁹⁰ Θεόφρ. *Πολιτικά περί καιρών*, (*POxy*, VII, 1012C) απ. 9, στ. II, 23-34. Για τον Στησίμβροτο και την εξάρτηση του Πλουτάρχου από αυτόν βλ. Schmid & Stählin, 1948: I, 676-678. Άλλη πηγή φαίνεται ότι χρησιμοποίησε ο Σχολιαστής του Θουκυδίδη (Α' 136.1).

¹⁹¹ De Ste Croix, 1972: 379.

¹⁹² Πλούτ. *Θεμ.* ΚΔ' 1 και Cornelius Nepos, *Vita Themistocles*, 2.1-2.4, αν και στον τελευταίο ασφαλώς διαπιστώνεται ότι έχει ελλιπή κατανόηση των πηγών του.

¹⁹³ Βλ. παραπάνω, σημ. 117.

¹⁹⁴ Πaus. Β' 1.1 και Δ' 33.2. Για την αξιοποίηση της προγενέστερης ιστοριογραφίας βλ. Ambaglio, 1991 και Pretzler, 2005. Για τη χρήση του Ευμήλου από τον Πausanία βλ. και Huxley, 1969: 62-63· Frazer, 1965, τ. III, 2· Stylianou, 1998: 316 και West, 2002 και 2003: 234-239. Ανάλογη μαρτυρία αποτελεί και ο κατά πολύ μεταγενέστερος Κλήμης Αλεξανδρείας (*Στρωματεῖς* Α' 21.131-132).

¹⁹⁵ Πaus. Ε' 17.5-18.8 (λάρνακα) – βλ. και Stiglitz 2005, 47 – Ε' 23.2 (οφιόσχημος κίονας Δελφών)· Ε' 22.2-22.4 (μνημείο Απολλωνιατών) – βλ. και SEG XV, 251· Cabanes, 1997: αρ. 303, 77-78· Antonetti, 2010a και Castiglioni, 2003 – Β' 15.1-10 (μνημείο στις Κλεωνές – πρβλ. Plinius, *NH* XXXVI, 5.9 και 14) και Γ' 18.4 (χάλκινος όνος).

κορινθιακές αποικίες χωρίς κριτική επεξεργασία των δεδομένων¹⁹⁶. Επιπλέον, οι διάσπαρτες αναφορές των μεταγενεστέρων μυθογράφων, όπως του Αντωνίνου Λιβεράλη, των μυθογράφων Πτολεμαίου Ηφαιστίωνος και Κόνωνος, μπορούν να αξιοποιηθούν μόνο στο πλαίσιο της εξέτασης της λατρευτικής και μυθολογικής παράδοσης και όχι της ιστορικής καταγραφής¹⁹⁷, παρατήρηση που ισχύει και για τις παραδόσεις των προκατόχων τους, όπως αυτές που συναντάμε στον Εκαταίο, τον Ελλάνικο, τον Νίκανδρο και το σωζόμενο απόσπασμα από τον Αθανάδα τον Αμβρακιώτη. Τέλος, φιλόλογοι και βιογράφοι της ρωμαϊκής περιόδου και μεταγενέστεροι λεξικογράφοι, όπως ο Ηρωδιανός, ο Ησύχιος, ο Κορνήλιος Νέπως, ο συγγραφέας της Σούδα, ο Στέφανος Βυζάντιος και ο Φώτιος, ασχολήθηκαν επισταμένως με το φαινόμενο του αρχαϊκού αποικισμού και μετέφεραν στο έργο τους παραλλαγές των ιδρυτικών μύθων και άλλων κορινθιακών αποικιών (των Συρακουσών, της Κέρκυρας και της Απολλωνίας), καθώς και πληροφορίες για την Αμβρακία, τη Λευκάδα και τους Κυψελίδες και για τα γειτονικά στις αποικίες έθνη των Ηπειρωτών και των Ακαρνάνων¹⁹⁸. Είναι προφανές ότι είχαν στη διάθεσή τους πολύ περισσότερες πηγές από αυτές που διαθέτουμε εμείς σήμερα, αφού σε αυτούς βρίσκουμε μοναδικές αναφορές για το θέμα μας και ενδιαφέρουσες παραλλαγές γνωστών ιστορικών γεγονότων. Είναι όμως σαφές ότι δεν είχαν τη δυνατότητα ελέγχου της αξιοπιστίας των πηγών τους. Όπως μάλιστα παρατηρούμε και από το παράδειγμα της Κέρκυρας, οι μεταγενέστεροι συγγραφείς αξιοποιούν κάθε φορά διαφορετική πηγή, παράγοντας διαφορετικές ή και αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις για ένα ζήτημα¹⁹⁹.

4. Η διαχρονική εικόνα των γραπτών πηγών για τις αποικίες περί τον Αμβρακικό

Με μία απλή παρατήρηση του παραπάνω καταλόγου συνειδητοποιούμε ότι οι αρχαίοι συγγραφείς είχαν πιο σαφή εικόνα για την Αμβρακία, γεγονός που πιθανότατα υποδηλώνει τον ιδιαίτερο οικονομικά και πολιτικά ρόλο της στη διαχρονία. Η ποσότητα και η έκταση των χωρίων αλλά και η ποικιλία των θεματικών στις οποίες αναφέρονται είναι μεγαλύτερη από τις άλλες δύο αποικίες. Παρατηρείται όμως ότι με το πέρασμα των αιώνων η εικόνα και για τις τρεις αποικίες γίνεται σαφέστερη. Οι ασαφείς και αποσπασματικές μυθικές αφηγήσεις του Στ' αι. π.Χ. δίνουν τη σκυτάλη σε συγκεκριμένες ιστορικές καταγραφές στις αρχές του Ε' αι. π.Χ., όταν δηλαδή οι πόλεις αυτές έχουν εδραιωθεί στον χώρο της ΒΔ Ελλάδας ως περιφερειακές δυνάμεις. Τεκμηρίωση της εικόνας αυτής παρέχεται και από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στις αποικίες, κυρίως τα νεκροταφεία των πόλεων και τους πρώτους μνημειώδεις ναούς,

¹⁹⁶ Γεωργιάδης, 1993: 23 και Reale 2005, LXI-LXII. Για αντίστοιχη ελλιπή κριτική επεξεργασία σε έργα του Πλουτάρχου βλ. Halliday, 1928: 139 και Morgan, 1998: 284.

¹⁹⁷ Έκατ. *FGrHist* 1, απ. 26 (Άρρ. *Αλεξ. Ανάβ.*, Β' 16.5)· Έλλάν. *FGrHist* 4, απ. 77· Άντων. *Λιβ. Μετ.* Δ' 4· Πτολεμαίος Ηφαιστίωνος, *Καινής Ιστορίας Λόγοι Ζ'* (Westermann 1843, 198) και Κόνων, *FGrHist* 26, απ. 1.3 (Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, 186).

¹⁹⁸ Αγάκλυτος, *FHG* 411 απ. 1 (Φώτιος, *Λεξικόν*, λ. *Κυψελιδών ανάθημα*)· Κόνων, *FGrHist* 26, απ. 1.3 (Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, 186)· Τίμαιος, *FGrHist* 566, απ. 8 (Φώτιος/ Σούδα, λ. *Καλλικύριοι*)· Σούδα, λ. *Αρχίας* (Κλαύδιος Αϊλιανός, απ. 16)· λ. *Κυψελιδών ανάθημα*· λ. *Περίανδρος*· Ήσυχ. λ. *Κεστρινικοί βόες*· Στεφ. Βυζ. *Έθνικά*, λ. *Απολλωνία*· λ. *Συράκουσαι* και λ. *Χαονία*. Στα έργα αυτά ανιχνεύουμε αρκετές πληροφορίες που προέρχονται από τους αρχαϊκούς *Νόστους*: βλ. Malkin, 2018. Για την τοπογραφία της αρχαίας Λευκάδας, και ειδικά για τον Νήρικο, όπως παρουσιάζεται από μεσαιωνικές πηγές, βλ. Καπώνης, 2016.

¹⁹⁹ Šašel Kos, 2015: 8-10.

κυρίως του Απόλλωνος Πυθίου στην Αμβρακία, του Απόλλωνος Λευκάτα στη Λευκάδα και του Απόλλωνος Ακτίου στο Ανακτόριον²⁰⁰.

Η εικόνα που διαθέτουμε σαφώς δεν είναι ολοκληρωμένη, αλλά εντελώς αποσπασματική. Πληρέστερες και πιο αξιόπιστες καταγραφές υπάρχουν αφενός στις γραμματειακές πηγές του Ε΄ αι. π.Χ., καθώς και του Β΄ αι. π.Χ., εξαιτίας των προφορικών μαρτυριών από όπου άντλησαν στοιχεία ορισμένοι συγγραφείς, όπως ο Θουκυδίδης και ο Πολύβιος, για σύγχρονά τους ιστορικά γεγονότα, και αφετέρου στις επιγραφικές πηγές όλων των περιόδων. Συστηματικές εργασίες για την αρχαϊκή ιστορία και τους θεσμούς των αποικιών υπήρξαν στον Δ΄ αι. π.Χ., αλλά δυστυχώς δεν διασώθηκαν. Αποσπάσματά τους, ιδίως του Αριστοτέλους και του Εφόρου, σε έργα μεταγενεστέρων θεραπεύουν σε σημαντικό ποσοστό την έλλειψη σαφέστερων περιγραφών, αν και διακατέχονται προφανώς από μεροληψία και υποκειμενικότητα. Από την άλλη, εξαιρετικής σημασίας είναι η διάσωση των παραθεμάτων του Αρχεστράτου από τον Αθήναιο. Οι σχετικές αφηγήσεις και περιγραφές στα έργα της ελληνιστικής, ρωμαϊκής και μεσαιωνικής εποχής συντίθεται από ποικίλες και αντιφατικές μεταξύ τους παραδόσεις, επηρεασμένες από τη μεροληψία των προγενεστέρων πηγών. Κριτική στάση απέναντι στις πηγές τους φαίνεται ότι κράτησαν ελάχιστοι συγγραφείς, όπως ο Πολύβιος και ο Στράβων. Αξιόλογη αλλά όχι πάντα σαφής και αξιόπιστη είναι η ελληνιστική καταγραφή μυθικών παραδόσεων, όπως των ιδρυτικών μύθων από τον Αθανάδα και τον Ψευδο-Σκύλακα, καθώς και γεωγραφικών περιγραφών, οι οποίες όμως συσκοτίζονται από τη συμπληρωματική μορφή των κειμένων και προκαλούν σύγχυση εξαιτίας της ελλιπούς αυτονότητας. Από το β΄ μισό του Δ΄ αι. π.Χ. έως το τέλος της ελληνιστικής εποχής σημαντικά κενά καλύπτονται από επιγραφικές μαρτυρίες. Ελάχιστα ενδιαφέροντα και αξιόπιστα στοιχεία, ιδιαίτερα σε σχέση με τους φυσικούς πόρους και τα μνημεία των πόλεων αυτών, προστίθενται από χωρία συγγραφέων της ρωμαϊκής περιόδου, όπως του Πλινίου, του Πλουτάρχου και του Πausανία, αλλά και μεταγενεστέρων, όπως του Στεφάνου Βυζαντίου και του Φωτίου. Συνεπώς, οι αρχαίες γραπτές πηγές μας προσφέρουν μία εικόνα μάλλον ελλιπή, ασαφή, ιδεολογικά φορτισμένη και εν πολλοίς προβληματική. Σε επιμέρους μόνο περιόδους και θεματικές είναι δυνατή η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Γι' αυτό, είναι χρήσιμο να ιστοριοποιήσουμε τη σχετική εξέλιξη και να ερμηνεύσουμε κατά το δυνατόν την παρουσία των πόλεων περί τον Αμβρακικό στις γραπτές πηγές.

Οι περισσότερες και σημαντικότερες πληροφορίες για τις κορινθιακές αποικίες εμφανίζονται στην έναρξη των κλασικών χρόνων, επιβεβαιώνοντας την πολιτική και οικονομική ανάπτυξή τους την περίοδο αυτή. Μολονότι οι ιδρυτικοί μύθοι και άλλες προφορικές παραδόσεις από την αρχαϊκή εποχή, και ιδίως της περιόδου της τυραννίδας, ήταν γνωστές στο εσωτερικό των πόλεων, η εικόνα που δίνουν οι γραπτές πηγές είναι ότι οι μύθοι αυτοί άρχισαν να διαδίδονται μόνο μετά την εμπλοκή των πόλεων αυτών στα ιστορικά γεγονότα του Ε΄ αι. π.Χ. Η ολοένα

²⁰⁰ Βοκοτοπούλου, 1969: 39-43 και Ντούζουγλη, 1995: 258-259 (Αμβρακία): Dörpfeld, 1927: 233 κ.ε.: 271 κ.ε.: 325 κ.ε.: Φραγκούλης, 1973: 233 κ.ε.: 243 (Λευκάς) και Trianti, 2016 και σημ. 19-20 και Σταυροπούλου-Γάτση & Αλεξοπούλου, 2002: 70 (Ανακτόριον). Για το Άκτιο βλ. επίσης και τον ιστότοπο http://users.uoi.gr/gramisar/pdfs_docs/anaskafes_erevnes/aktio/aktio-anaskafi_triанти_text.pdf και τη διάλεξη της αρχαιολόγου Ισμήνης Τριάντη στο Ίδρυμα Μποδοσάκη: <https://www.blod.gr/lectures/o-naos-tou-apollossto-aktio-tis-aitoloakarnanias/>. Για τη σημασία των καταλοίπων των νεκροταφείων των αποικιών βλ. Boardman, 1996: 218. Επίσης, σε σχέση γενικά με τις αποικίες της Κορίνθου στην περιοχή, κεραμική από τα πρώιμα αρχαϊκά στρώματα διαθέτουμε σε μεγάλη ποσότητα κυρίως για την Αμβρακία και την Κέρκυρα: Βοκοτοπούλου, 1971: 332-335 (Αμβρακία) και Morgan, 1998: 285, σημ. 30 (Κέρκυρα).

αυξανόμενη σημασία του ΒΔ χώρου και η πολιτική –η οικονομική είχε προηγηθεί– ανάμιξη των Αθηναίων, ήδη από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα, σε μία περιοχή καθαρά κορινθιακού ενδιαφέροντος οδήγησε στην εντατικοποίηση της επικοινωνίας με τις πόλεις του Αμβρακικού και κατ' επέκταση στη συμπερίληψη ιδεολογικών και πολιτιστικών στοιχείων από αυτές στα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων. Η πληθώρα των αναφορών του Θουκυδίδη σχετίζεται άμεσα με τη σημασία του Ιονίου πελάγους, και ειδικά της Κέρκυρας, για το θαλάσσιο ταξίδι προς τη Σικελία²⁰¹, αφού οι πόλεις περί τον Αμβρακικό διαδραμάτισαν ιδιαίτερο ρόλο στις πολεμικές αναμετρήσεις στον θαλάσσιο αυτό χώρο πριν από και μετά την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου. Οφείλονται όμως σε μεγάλο ποσοστό και στις πολεμικές αναμετρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο κατά τη διάρκεια του Αρχιδαμείου Πολέμου. Η αντίληψη του Αθηναίου ιστορικού επηρέασε βαθύτατα τη μεταγενέστερη ιστορική καταγραφή αλλά και τη γεωγραφική αποτύπωση της περιοχής από την αρχαιότητα έως και τα περιηγητικά κείμενα του ΙΘ' αι.

Αντίστοιχης σημασίας για τη μελέτη του ΒΔ χώρου είναι και οι αναφορές των συγγραφέων του Δ' αι. π.Χ., αν εξαιρέσουμε την «εκκωφαντική» σιωπή του Ξενοφώντος. Η οικονομική ανάπτυξη της Λευκάδος και της Αμβρακίας δεν καταγράφεται ρητά στις ιστοριογραφικές πηγές της περιόδου. Μόνο οι διάσπαρτες μαρτυρίες που έχουν φτάσει σε μας μέσω του Εφόρου, του Αριστοτέλους και του Αρχεστράτου, καθώς και ανεκδοτολογικού χαρακτήρα πληροφορίες των ύστερων γεωγράφων, υπογραμμίζουν την οικονομική και έως ένα βαθμό πολιτική ανεξαρτητοποίηση των πόλεων αυτών αλλά και τη στενότερη σύνδεσή τους και επικοινωνία με τη Δύση. Σημαντικό ως προς αυτή την εικόνα είναι η χρησιμοποίηση εκ μέρους του Εφόρου πηγών από τη Σικελία. Η εντατικοποίηση των επαφών με την Αθήνα προσέφερε τη δυνατότητα στον Αριστοτέλη και στους μαθητές του να αντλήσουν σημαντικά στοιχεία για την πρόιμη ιστορία, για την πολιτική οργάνωση, για τη χλωρίδα και την πανίδα, καθώς και για την εθνογραφία της περιοχής του Αμβρακικού κόλπου, όπως άλλωστε και ολόκληρης της ΒΔ Ελλάδας και Ιλλυρίας.

Μία σημαντική τομή εντοπίζεται πριν από το τέλος των κλασικών χρόνων με την εμφάνιση ποικίλων γεωγραφικών και μυθολογικών αναφορών στα έργα ιστορικών και γεωγράφων της περιόδου. Η ανάσυρση και διασκευή ιδρυτικών μύθων στον Αθανάδα και στον Ψευδο-Σκύλακα επισημαίνουν την ανασηματοδότηση της περιοχής σε σχέση με τις σύγχρονες εξελίξεις και κυρίως την ανάγκη νομιμοποίησης των νέων κυριάρχων στην περιοχή, των Μακεδόνων-Μολοσσών στην Αμβρακία και των Ακαρνάνων στη Λευκάδα και στο Ανακτόριον. Η πολιτική και πολιτιστική αναλαμπή της Αμβρακίας στη σύντομη περίοδο της εγκατάστασης του Πύρρου και των διαδόχων του αναφέρεται ή υπονοείται από μεταγενέστερες πηγές, όπως ο Πολύβιος, ο Πολύαινος, ο Στράβων, ο Οβίδιος και ο Πλούταρχος, αλλά δεν περιγράφεται διεξοδικά, αφήνοντας πολλά κενά στην έρευνα της περιόδου²⁰². Αντανακλάται ωστόσο στο μικρό θέατρο της Αμβρακίας που έχει ανακαλυφθεί στον αστικό ιστό της πόλεως και αναφέρεται από τον Διονύσιο Αλικαρνασσεά, καθώς και από τους τεχνίτες του Διονύσου της ελληνοιστικής περιόδου που μαρτυρούνται επιγραφικά²⁰³. Στην ταραχώδη περίοδο της σύγκρουσης των ελληνοιστικών κρατών οι

²⁰¹ Θουκ. Α' 36.2 και 44.3.

²⁰² Πολύβιος, ΚΑ' 27.2· 30.10· Πολύαινος, Η' 52· Στράβ. Ζ' 76. (C 325)· Ovidius, *Ibis*, 303-306 και Πλούταρχος, *Πύρρος*, Στ' 4.4 και Η' 11.1.

²⁰³ Για το μικρό θέατρο βλ. Διον. Αλικ. *Ρωμ. Αρχ.* Α' 50.4 και Ανδρέου (Η.) 1983. Για τους τεχνίτες του Διονύσου βλ. *SGDI* 2563 (*Επίτιμος*)· 2565 (*Φίλων Στράτωνος και Ηρακλείδης Λύκου*)· 2566 (*Δαμότιμος Τίμωνος*), *IG* XI 105.24 (*Ξενοκράτης*), *IG* II² 3083 (*Νικοκλής*), Βλ. Στεφανής, 1988: 121, αρ. 581· 166 αρ. 875· 198, αρ. 1085· 232, αρ. 1280· 328 αρ.1838· 338, αρ. 1906 και 449, αρ. 2560.

πόλεις του Αμβρακικού βυθίζονται στην αφάνεια. Ακόμα και στοιχεία για τις λατρείες, τη γεωγραφία και την εθνογραφία της περιοχής, οι ελληνιστικοί συγγραφείς τα αντλούν από προγενέστερες πηγές. Ίσως, σημαντικότερες είναι οι αναφορές των συγγραφέων της ρωμαϊκής περιόδου σε μνημεία και παραδόσεις που άντλησαν από προσωπική αυτοψία ή από ρωμαϊκές παραδόσεις. Οι αποσπασματικές πληροφορίες για την τοπογραφία και τις λατρείες των αποικιών που εντοπίζουμε σε λεξικογράφους ή θεολόγους του Μεσαίωνα έχουν περισσότερο ενδιαφέρον. Οι πόλεις του Αμβρακικού επανέρχονται στο προσκήνιο, όταν εμφανίζεται ο τελευταίος διεκδικητής της περιοχής, οι Ρωμαίοι. Οι αφηγήσεις των ελληνικών και λατινικών πηγών της ελληνιστικής εποχής, όπως του Πολυβίου, του Λιβίου και του Στράβωνος είναι οι τελευταίες που αφορούν σε αξιοσημείωτες εξελίξεις, αφού μέσω της δυτικής Ελλάδας οι Ρωμαίοι κυριάρχησαν σε ένα μεγάλο τμήμα του ελληνικού κόσμου.

Και ενώ περιμένουμε ότι μετά την ίδρυση της Νικοπόλεως οι αναφορές στις τρεις κορινθιακές αποικίες θα εκλείψουν παντελώς, οι πηγές των ρωμαϊκών χρόνων δεν επαληθεύουν αυτή την πρόβλεψη. Η ανάμνηση των πόλεων αυτών στην περιοχή του Αμβρακικού έμεινε ανεξίτηλη τουλάχιστον έως τα χρόνια του Αυγούστου, όπως μπορούμε να συναγάγουμε από τα χωρία του Διονυσίου Αλικαρνασσεύς, του Στράβωνος και του Οβιδίου²⁰⁴. Η αλλαγή του ιστορικού κέντρου βάρους προς τη Δύση με τη ρωμαϊκή κυριαρχία στη Μεσόγειο επηρέασε σε μεγάλο ποσοστό το ενδιαφέρον για την πρώιμη ιστορία και γεωγραφία των περιοχών αυτών που βρέθηκαν κυριολεκτικά στο μέσον των εξελίξεων και με τη ναυμαχία του Ακτίου στο επίκεντρο των πολεμικών επιχειρήσεων. Αλλά και η παρουσία των παραδόσεων των πόλεων αυτών σε έργα του Πλινίου, του Πλουτάρχου και του Πausανίου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, υπογραμμίζει ότι στη συνείδηση των συντακτών των αρχαίων γραπτών πηγών αποτελούσαν μία ξεχωριστή σελίδα στην ιστορία της αρχαίας Ελλάδας.

5. Η ενιαία αντίληψη για τις αποικίες και η σύνδεση με την κορινθιακή παράδοση

Από το τέλος της αρχαϊκής εποχής οι κορινθιακές αποικίες περί τον Αμβρακικό αντιμετωπίζονται ως αναπόσπαστο τμήμα των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων της αρχαίας Ελλάδας. Οι αρχαίοι συγγραφείς τις εντάσσουν, πολλές φορές με δυναμικό τρόπο, στα μείζονα ιστορικά γεγονότα της κλασσικής εποχής, ενώ αργότερα τις τοποθετούν στο πλαίσιο των διεκδικήσεων τόσο των ελληνιστικών μοναρχών όσο και της Ρώμης. Από περιφερειακές δυνάμεις στα όρια του κόσμου των ελληνικών πόλεων-κρατών στην αρχαϊκή και πρώιμη κλασσική εποχή γίνονται το θέατρο πολύ σημαντικών στρατιωτικών επιχειρήσεων σε όλη την πορεία τους έως την ενσωμάτωση στην επικράτεια της Νικόπολεως. Σε κάθε περίπτωση, όμως, προκαλεί απορία η διαχρονική σύνδεση με τη μητρόπολη και τις επιλογές της, καθώς και η αντιμετώπισή τους ενίοτε ως ενιαίου χώρου, εν αντιθέσει ίσως με την εκάστοτε ιστορική πραγματικότητα.

Τέτοιες θεωρήσεις συναντάμε από τα πρώιμα κλασσικά χρόνια έως και τη ρωμαϊκή περίοδο. Πριν ακόμα από τη διεισδυτική ματιά του Θουκυδίδη που φαίνεται ότι αντιλαμβάνονταν τη στενότερη σχέση τους με τη μητρόπολη εξαιτίας της συγγένειας²⁰⁵, παρουσιάζονται κυριολεκτικά η μία δίπλα στην άλλη, στα λακωνικά

²⁰⁴ Διον. Άλικ. Ρωμ. Αρχ. Α' 50.2· Στράβ. Γ' 2, 8-9 (C 451) και Ovidius, *Epistulae vel Heroides*, 155-172.

²⁰⁵ Θουκ. Α' 38.3 και Η' 58.3.

χωρία του Ηροδότου για τα Μηδικά και ταυτόχρονα στην επιγραφή του οφιοσχημου κίονα από τους Δελφούς. Σε όλο το έργο του Θουκυδίδη, η Αμβρακία και η Λευκάς συμπορεύονται κατά τη διάρκεια των αφηγήσεών του, πριν από και κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Το Ανακτόριον και το Σόλλιον εξαιτίας της πρόωρης αθηναϊκής κατάκτησης και της απόδοσής τους στους Ακαρνάνες αποσπώνται από την ενότητα αυτή, αν και η συνθήκη ειρήνης και φιλίας που αναφέρεται από τον Θουκυδίδη υπονοεί τη συνέχιση της οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας με την Αμβρακία και τη Λευκάδα²⁰⁶. Αν εξαιρέσουμε τη σημαντική περίπτωση του Ξενοφώντος, στα αποσπάσματα του Εφόρου, κυρίως μέσω του Νικολάου Δαμασκηνού για την αρχαϊκή εποχή και του Διοδώρου του Σικελιώτη για τον Δ΄ αι. π.Χ., αντιμετωπίζονται ως ενιαίο σύνολο, και μάλιστα σχετιζόμενο με τις εξελίξεις της μητρόπολης. Αλλά και στα αριστοτελικά έργα διαφαίνεται μία ανάλογη οπτική, όπως προκύπτει από την παρατήρηση της φυσιογνωμικής ομοιότητας ανάμεσα σε Λευκαδίους και Κορινθίους αλλά και από χωρία του Πλουτάρχου με πιθανή αριστοτελική προέλευση²⁰⁷.

Στην εποχή της, προσωρινής τουλάχιστον, οικονομικής και πολιτικής ανεξαρτητοποίησης των πόλεων από την κορινθιακή κηδεμονία, η οπτική των γραπτών πηγών εξακολουθεί να είναι ενιαία. Σε επίπεδο οικονομίας και πολιτικής παρατηρείται η συνεργασία των τριών αποικιών στο πλαίσιο της συνθήκης ειρήνης, φιλίας και συμμαχίας Αμφιλοχίων, Αμβρακιωτών και Ακαρνάνων που μαρτυρείται από την αντίστοιχη επιγραφή²⁰⁸. Στις κορινθιακές επιγραφές που αναφέρονται στην επανίδρυση των Συρακουσών από τον Τιμολέοντα, παρά την αποσπασματικότητά τους, τα ονόματά τους για άλλη μια φορά συμπαρατίθενται. Μετά μάλιστα τη συμμετοχή των αποικιών, αλλά και άλλων πόλεων της ΒΔ Ελλάδος, στην αποικιστική αυτή εκστρατεία, η συνεργασία σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο και η επανασύνδεση με τη μητρόπολη είναι έκδηλα στοιχεία που επιβεβαιώνονται τόσο από τις γραπτές όσο και από τις νομισματικές πηγές²⁰⁹. Δεν είναι τυχαίο ότι και ο ίδιος ο Δημοσθένης θεωρεί ότι η Αμβρακία και η Λευκάς «ανήκουν» –πιθανότατα εννοεί ότι εντάσσονται στη σφαίρα επιρροής τους– στους Κορινθίους²¹⁰. Επιπλέον, αν και η επιλογή της συμπάρθεσης των κορινθιακών αποικιών στα κείμενα των γεωγράφων των κλασσικών και ελληνοιστικών χρόνων καθορίζεται από τη γεωγραφική εγγύτητα, ίσως δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτές ενσωματώνονται ιδρυτικοί μύθοι και παραδόσεις των αποικιών, σχετικών ή αντίθετων με την ίδρυση από την Κόρινθο. Ακόμα και στην παράδοση του Στράβωνος, είτε αυτός απηχεί την εφόρεια είτε την απολλοδώρεια εκδοχή, ο αποικισμός της Αμβρακίας, της Λευκάδος και του Ανακτορίου αποτελούν μία και ενιαία επιχείρηση της μητρόπολης με αρχηγούς τον Κύπελο και τον Γόργο²¹¹.

²⁰⁶ Θουκ. Γ΄ 114.

²⁰⁷ Άριστ. *Φυσιογνωμικά*, 808a, 31 (Bekker) και Πλούτ. *Ήθ.* 552E (*Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρομένων*). Βλ. παραπάνω, σημ. 189.

²⁰⁸ SEG LXIII, 391. Βλ. και Funke & Hallof, 2013: 59-62· Fantasia, 2017: 70 και σημ. 218 και Fantasia, 2018: 505-506.

²⁰⁹ Antonetti, 2011: 55-56 και Καπώνης, 2020: 261 κ.ε. Σημαντική ως προς αυτή τη διαπίστωση είναι η απεικόνιση της Λευκάδος ως Νύμφης του Διός Κορίνθου σε υστεροκλασσικό κάτοπτρο από τον Λούβρο: Louvre, αρ. κατ. 1699. Για το ανάγλυφο και τη σχετική επιγραφή βλ. IG IV, 360. Για την ιδεολογική σχέση με τη μητρόπολη βλ. Ζάχος & Ντούζουγλη, 2003: 45 και Antonetti, 2011: 58-59 και σημ. 31-32.

²¹⁰ Δημ. *Κατὰ Φιλίππου Γ΄*, 34.1-35.2.

²¹¹ Στράβ. Α΄ 3.18 (C 59) και Γ΄ 2.8-9 (C 451). Πιθανότατα υπήρξε κάποιο λάθος στο χειρόγραφο: βλ. Fantasia, 2017: 19-23, ο οποίος προτείνει τη συμπλήρωση *Γόργου ἡγησαμένου*.

Στον ιδρυτικό μύθο του Αθανάδα, την εποχή δηλαδή της μακεδονικής-μολοσσικής επιρροής στην περιοχή της Αμβρακίας, η κορινθιακή πρωτοκαθεδρία είναι δεδομένη, όπως και η αποδοχή των κορινθιακών πολιτικών και λατρευτικών παραδόσεων. Παράλληλα, διαφαίνεται μία σύνδεση με την κυρίαρχη κορινθιακή ιδεολογία της μετριοπαθούς ολιγαρχικής παράταξης μέσα από το πολιτικό σύνθημα της *θέμιδος, εὐνομίας* και *δίκης*²¹². Επιπλέον, το σύμβολο της κατεξοχὴν κορινθιακῆς μυθολογίας που απεικονίζονταν ἤδη από τις αρχές του Ε΄ αι. π.Χ. στις κοπές των αποικιών διατρανώνοντας τη σύνδεση με τη μητρόπολη εμφανίζεται στις υστεροκλασσικές δανάκες, χρυσά μεταλλιόσχημα κτερίσματα από την Αμβρακία, αλλά και σε ελληνιστική εκδοχή του ιδρυτικού της μύθου από τον Καλλίμαχο²¹³. Τόσο άμεσος και αυτονόητος ήταν ο συσχετισμός αυτός μεταξύ μητρόπολης και αποικιών την εποχή εκείνη, που απεικονίστηκε και στα σχόλια του σκωπτικού Κλεάρχου του Σολέως, ο οποίος αποκαλούσε τους Λευκαδίους «παλιο-Κορινθίους» (*ἐώλους Κορινθίους*)²¹⁴. Η περιγραφή των τριών αποικιών ως μίας ενότητας θα είχε νόημα ίσως για τους εκπροσώπους της διανοήσης της κλασσικής Ελλάδας, αφού πράγματι η Κόρινθος προσπαθούσε έως τότε να τις διατηρήσει στη σφαίρα επιρροής της. Στη ελληνιστική εποχή όμως, κατά την οποία οι κορινθιακές πολιτικές διεκδικήσεις ή ακόμα και επιρροές είχαν εκμηδενιστεί, η συμπαράθεση αυτή σε πολιτικά τουλάχιστον συμφραζόμενα έχει χάσει κάθε σημασία. Ωστόσο, εξακολουθεί να απεικονίζεται στις γραπτές πηγές, επισημαίνοντας την πολιτιστική κληρονομιά της μητρόπολης.

Το εντυπωσιακότερο όμως όλων είναι η επιβίωση αυτής της αντίληψης και σε συγγραφείς, Έλληνες και Ρωμαίους, μετά τον συνοικισμό της Νικοπόλεως: ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς στο πλαίσιο της αφήγησης του μύθου του Αινεία αναφέρει ότι οι Ρωμαίοι αφαίρεσαν τη Λευκάδα και το Ανακτόριον από τους Κορινθίους. Αν παρακάμψουμε την ιστορική ανακρίβεια των λεγομένων, η αντίληψη αυτή τονίζει τη βαθιά ριζωμένη και διαχρονική πεποίθηση ότι οι πόλεις αυτές συνδέονταν με την Κόρινθο με ισχυρούς συγγενικούς και πολιτιστικούς δεσμούς²¹⁵. Τέλος, και ο Οβίδιος, εμπνεόμενος από τον θρήνο της Σαπφούς για τον Φάωνα, συσχετίζει τη λατρεία του Απόλλωνος με την Αμβρακία, τη Λευκάδα και το Άκτιο, παραπέμποντας άμεσα στο κοινό τους παρελθόν²¹⁶.

Ένα μεγάλος μέρος της αρχαίας διανοήσης θεωρούσε διαχρονικά τις αρχαϊκές αποικίες της Κορίνθου στον Αμβρακικό κόλπο και επομένως και τον ΒΔ ελλαδικό χώρο ως μία συγκεκριμένη πολιτική, οικονομική και πολιτιστική ενότητα, της οποίας η σύνδεση με τη μητρόπολη ήταν πάντα λίγο έως πολύ δεδομένη. Ο δεσμός αυτός στα μάτια των αρχαίων συγγραφέων θεμελιώθηκε ἤδη από την αρχαϊκή, αλλά εμπεδώθηκε στη συνείδηση του κόσμου των ελληνικών πόλεων-κρατών στην κλασσική εποχή και έκτοτε παρέμεινε ως μία αιώνια παρακαταθήκη στις αφηγήσεις και στα λογοτεχνικά δημιουργήματα όλης της αρχαιότητας. Συμπερασματικά, δεν ήταν μόνο ιδεολογική πεποίθηση των Κορινθίων ότι αποτελούσαν έναν ιδιαίτερο χώρο κορινθιακής επιρροής. Την ίδια εικόνα είχε σχηματίσει διαχρονικά η πλειονότητα των αρχαίων συγγραφέων, και πιθανότατα όλου του αρχαίου κόσμου, ακόμα και σε εποχές πολιτικής και οικονομικής αποξένωσης από τη μητρόπολη.

²¹² Stickler, 2010: 50-57 και Καπώνης, 2020: 125-126 και 284-285.

²¹³ Scholia in Ovidio, *Ibis*, 501. Για τις δανάκες βλ. Βάσιος, 2017.

²¹⁴ Κλέαρχος, *Περὶ φιλίας*, απ. 18 (Αθην. Η΄ 44. 7 – 347C). Πρβλ. και το υστεροκλασσικό κάτοπτρο από το μουσείο του Λούβρου που απεικονίζει τη Λευκάδα ως Νύμφη που υπηρετεί τον Δία-Κόρινθο: Lounre, αρ. κατ. 1699. Βλ. και Antonetti, 2011: 58-59, σημ. 31-32 και Καπώνης, 2020: 167.

²¹⁵ Διον. Ἄλικ. *Ρωμ. Ἀρχ.* Α΄ 51.2.

²¹⁶ Ovidius, *Epistulae vel Heroides*, 155-172.

Οφείλουμε επομένως να αναγνωρίσουμε ότι η κορινθιακή πολιτική στην περιοχή ήταν σε μεγάλο βαθμό επιτυχημένη.

Βιβλιογραφία

- Ambaglio, D. 1991. "La periegesi di Pausania e la storiografia Greca tradita per citazioni", *QUCC* 39.3, 129-38.
- Ampolo, C. (a cura di) 2009. *Immagine e immagini della Sicilia e di altre isole del Mediterraneo antico. Atti delle seste giornate internazionali di studi sull'area elima e la Sicilia occidentale nel contesto mediterraneo (Erice, 12-16 ottobre 2006)*, Pisa.
- André, J. 1958. *Plin l'Ancien, Histoire Naturelle, Livre XIV*, Paris.
- Andreou, I. 1993. "Ambracie, Une ville ancienne se reconstitue peu à peu par les recherches", στο Cabanes (ed.) 1993, 91-101.
- Andreou, I. 1999. "D'Ambracie à Nicopolis, Les villes-jalons de l'urbanisme en Épire", στο Cabanes (ed.) 1999, 343-349.
- Andrewes, A. 1956. *The Greek Tyrants*, London.
- Angeli Bertinelli, M.G., Donati, A. (a cura di) 2005. *Il cittadino, lo straniero, il barbaro, fra integrazione ed emarginazione nell'antichità. Atti del I Incontro Internazionale di Storia Antica (Genova, 22-24 maggio 2003)*, Roma (= Serta antique et mediaevalia 7).
- Antonelli, L. 1993. "Corinto, Olimpia e lo spazio ionico: il problema della *phiale* di Boston", *Hesperia* 3, 25-44.
- Antonelli, L. 1994. "Cadmo ed Eracle al cospetto di Apollo", *Hesperia* 4, 3-48.
- Antonelli, L. 2000. *Κερκυραϊκά, Ricerche su Corcira alto-arcaica tra Ionio e Adriatica*, Roma.
- Antonelli, L. 2003. "Corcira arcaica tra Ionio e Adriatico", Braccesi, Luni (a cura di) 2003, 187-195.
- Antonetti, C. 1986. "L'Acarnania in epoca imperiale. Contributi epigrafici", *Epigraphica* 48, 39-71.
- Antonetti, C. 1987a. "Le popolazioni settentrionali dell'Etolia: difficoltà di localizzazione e problema dei limiti territoriali, alla luce della documentazione epigrafica", στο Cabanes (éd.) 1987, 95-113.
- Antonetti, Cl. 1987b. "AGRAIOI et AGRIOI (Montagnards et bergers: un prototype diachronique de sauvagerie)", *DHA* 13, 199-236.
- Antonetti, Cl. 1990a. "Il santuario apollineo di Termo in Etolia", στο Mactoux, Geny (éds.) 1990, 1-28.
- Antonetti, Cl. 1990b. *Les Étoliens, Image et Religion*, Paris (Centre de Recherches d'Histoire Ancienne 92).
- Antonetti, Cl. 1994. "Strabone e il popolamento originario dell'Etolia", στο Biraschi (a cura di) 1994, 119-136.
- Antonetti, Cl. 1995a. "Alcmane e l'occidente greco (nota al fr. 24 Calame)", στο Braccesi (a cura di) 1995, 25-35.
- Antonetti, Cl. 1995b. "Le tavole di Locri: nuovi contributi al dibattito storico", *Ostraka* 4/2, 351-363.
- Antonetti, Cl. 1997. "Termo (Etolia): scoperte epigrafiche degli anni 1969-72", στο Panciera (a cura di) 1997, 301-309.
- Antonetti, Cl. 1999. "Les Ἀ(φ)ορεῖς: groupes civiques et syggéneiai de la tradition dorienne", στο Cabanes (éd.) 1999, 367-372.

- Antonetti, Cl. 2001. “Corcira e l’area ionica in epoca arcaica: l’autorappresentazione in chiave mitologica”, Barzanò et al. (a cura di) 2001, 11-19.
- Antonetti, Cl. 2005a. “I Greci ad Adria fra il VI e il V secolo a.C.”, στο Angeli Bertinelli, Donati (a cura di) 2005, 115-141.
- Antonetti, Cl. 2005b. “La tradizione eolica in Etolia”, στο Mele, Napolitano, Visconti (a cura di) 2005, 55-70.
- Antonetti, Cl. 2006. “Die Rolle des Artemisions von Korkyra in archaischer Zeit” στο Freitag, Funke, Haake 2006, 55-72.
- Antonetti, Cl. 2007. “Epidamno, Apollonia e il santuario olimpico: convergenze e discontinuità nella mitologia delle origini”, στο Berranger-Auserve (éd.) 2007, 89-112.
- Antonetti, Cl. 2009. “Corcira, Scheria, Drepane: metonomasie e immagini di un’isola”, στο Ampolo (a cura di) 2009, I, 323-333.
- Antonetti, Cl. 2010a. “Tra storia ed epos. Il donario degli Apolloniati a Olimpia (Paus. 5.22.2-4)”, στο Cingano (a cura di) 2010, 433-450.
- Antonetti, Cl. 2010b. “Il *koinon* etolico di età classica: dinamiche interne e rapporti panellinici”, στο Antonetti (a cura di) 2010, 163-180.
- Antonetti, Cl. 2011. “La madrepatria ritrovata. Corinto e le poleis della Grecia nord-occidentale”, στο Breglia, Moleti, Napolitano (eds.) 2011, 53-71.
- Antonetti, Cl. 2012a. “Aitolos and Aitolia: ethnic identity per imagines”, στο Offenmüller (hrsg.) 2012, 183-200.
- Antonetti, Cl. 2012b. “Il trattato fra Sparta e gli Etoli Erxadie: una riflessione critica”, στο Cataldi, Bianco, Ciuniberti (a cura di) 2012, 193-208.
- Antonetti, Cl. 2013. “Venetian and Italian Researches on Acarnania and adjacent areas”, στο Lang et al. (Hrsg.) 2013, 7-14.
- Antonetti, Cl. 2014-2015. “Sulla geografia antica e moderna della Grecia nord-occidentale”, στο Gehrke, Prontera (a cura di) 2014-1015, 187-192.
- Antonetti, Cl. 2015. “Lanassa e Corcira: la sposa, l’isola, la culturalità demetriaca al servizio della regalità ellenistica”, στο Antonetti, Cavalli (a cura di) 2015, 191-220.
- Antonetti, Cl. Baldassarra, D. 2004. “Aggiornamento archeologico-epigrafico e nuove prospettive di ricerca per l’Etolia e l’Acarnania”, *Epigraphica* 66, 9-35.
- Antonetti, Cl. (a cura di) 2010. *Lo spazio ionico e le comunità della Grecia nord-occidentale, Territorio, società, istituzioni, Atti del Convegno Internazionale, Venezia, 7-9 gennaio 2010*, Pisa.
- Antonetti, Cl., Cavalli, E. (a cura di) 2015. *Prospettive Corciresi*, Pisa (Diabaseis 5).
- Antonetti, Cl., Funke, P. (Hrsg.) 2018. *Collezioni epigrafiche della Grecia occidentale - Epigraphische Sammlungen aus Westgriechenland, Pars I: La Collezione epigrafica del Museo archeologico di Agrinio – Die epigraphische Sammlung des archäologischen Museums von Agrinio, in collaborazione con – in Zusammenarbeit mit D. Baldassara, E. Cavalli, F. Crema, K. Freitag, K. Knäpper, L. Kolonas, S. Scharff*, Bonn (Akarnanien-Forschungen 2,1).
- Arena, R. 1998. *Iscrizioni greche arcaiche di Sicilia e Magna Grecia, V, Iscrizioni di Taranto, Locri Epizefiri, Velia e Siracusa*, Milano.
- Atti del Convegno Internazionale Grecia, Italia e Sicilia nell’VIII et VII sec. A.C., Atene 15-20 Ottobre 1979, Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente LX*, Roma, 1982.
- Bakker, E.J., de Jong, I.J.F., van Wees, H. (eds.) 2002. *Brill’s Companion to Herodotus*, Leiden, Boston, Cologne.
- Barber, G.L. 1935. *The Historian Ephorus*, Cambridge.

- Barrio Vega, M.L., del. 2010. “Observaciones lingüísticas sobre el *polyandron* de Ambracia”, στο Cortés Gabaudan, Méndez Dosuna (eds.) 2010, 47-54.
- Barzanò, A., Bearzot, C., Landucci, F., Prandi, L., Zecchini, G. (a cura di) 2001. *Identità e valori, fattori di aggregazione e fattori di crisi nell'esperienza politica antica, Bergamo, 16-18 dicembre 1998*, Roma (Centro Ricerche e documentazione sull'antichità classica, Monografie 21).
- Bats, M., D'Agostino, B. (a cura di) 1998. *Euboica, L'Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente, Atti del Convegno Internazionale di Napoli, 13-16 novembre 1996*, Napoli.
- Beaujeu, J. 1950. *Pline l'Ancien, Histoire Naturelle, Livre II*, Paris.
- Beck, H., Funke P. (eds.) 2015. *Federalism in Greek Antiquity*, Cambridge.
- Berranger-Auserve, D. (éd.) 2007. *Épire, Illyrie, Macédoine: Mélanges offerts au Professeur Pierre Cabanes*, Clermont-Ferrand (ERGA, Recherches sur l'antiquité 10).
- Biraschi, A.M. (a cura di) 1994. *Strabone e la Grecia*, Napoli.
- Blomqvist, K. 1998. *The Tyrant in Aristotle's Politics, Theoretical Assumptions and Historical Background*, Lund (Scripta Minora 1).
- Boardman, J. 1996. *Οι αρχαίοι Έλληνες στην υπερπόντια εξάπλωσή τους, οι πρώτες αποικίες και το εμπόριό τους*, μτφ. Ηλ. Ανδρεάδη, Αθήνα (The Greek overseas, London 1980).
- Bommeljé, S., Doorn, P.K., Deylius, M., Vroom, J.A.C., Bommeljé, Y., Fagel, R.P., van Wijngaarden, H. 1987. *Aetolia and the Aetolians. Toward the interdisciplinary study of a Greek region*, Utrecht.
- Boter, G.-J. (ed.) 2016. *Valuing Landscape in Classical Antiquity*, Leiden-Boston (Mnemosyne Supplements 393).
- Bousquet, J. 1992. “Deux épigrammes grecques”, *BCH* 116, 585-606.
- Braccesi, L. (a cura di) 1995. *Hesperia. Studi sulla grecità d'occidente* 5, Roma.
- Braccesi, L. 1999. *L' enigma Dorieo*, Roma (Hesperia 11, Studi sulla Grecità di Occidente).
- Braccesi, L. (a cura di) 2004. *La pirateria nell'Adriatico antico*, Roma (Hesperia 19, Studi sulla Grecità di Occidente).
- Braccesi, L., Luni, M. (a cura di) 2002. *I Greci in Adriatico, I. Atti del Convegno internazionale (Urbino, 21-24 ottobre 1999)*, Roma (Hesperia 15).
- Bravo, B. 2009. La Chronique d'Apollodore et le Pseudo-Skymnos: érudition antiquaire et littérature géographique dans la seconde moitié du IIe siècle av. J.-C., Leuven (*Studia Hellenistica* 46).
- Breglia, L., Moleti, A., Napolitano, M.L. (a cura di) 2011. *Ethne, Identità e Tradizioni: La “terza”Grecia e l'Occidente*, Pisa.
- Briscoe, J. 2012. *A Commentary on Livy, Books 41-45*, Oxford, New York.
- Buraselis, K., Zoumboulakis, K. 2003. *The idea of European community in history: conference proceedings. Vol 2: Aspects of connecting poleis and ethne in ancient Greece*, Athens.
- Burn, A.R. 1935. “Dates in Early Greek History”, *JHS* 55, 130-146.
- Cabanes, P. 1997. «Κοινωνική και οικονομική ιστορία της Ηπείρου», στο Σακελλαρίου (επιμ.) 1997, 90-94.
- Cabanes, P. 2003. “Recherches sur le calendrier corinthien en Épire et dans les regions voisines”, *REA* 105, 83-102.
- Cabanes P. (éd.) 1987. *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du Colloque international (Clermont-Ferrand, 22-25 octobre 1984)*, Clermont-Ferrand.

- Cabanes, P. (éd.) 1993. *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du IIe Colloque international (Clermont-Ferrand, 25-27 Octobre 1990)*, Paris.
- Cabanes, P. (éd.) 1997. *Corpus des inscriptions grecques d'Illyrie méridionale et d'Épire, 1*, [Études épigraphiques, 2] 2: *Inscriptions d'Épidamne-Dyrrhachion et d'Apollonia*, Athens.
- Cabanes P. (éd.) 1999. *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du IIIe Colloque international (Chantilly, 16-19 Octobre 1996)*, Paris.
- Cabanes, P., Andreou, J. 1985. “Le règlement frontalier entre les cites d'Ambracie et de Charadros”, *BCH* 109 (I), 499-544 και 753-757.
- Cabanes, P., Drini, F. 1995. *Corpus des inscriptions grecques d'Illyrie méridionale et d'Épire, 1. Inscriptions d'Épidamne-Dyrrhachion et d'Apollonia*, Athènes (Études épigraphiques 2).
- Cabanes, P., Ceka, N. 1997. “Inscriptions d'Apollonia d'Illyrie”, στο Cabanes (éd.) 1997, 13-112.
- Cabanes P., Lamboley J.-L. (éds.) 2004. *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité IV. Actes du IVe colloque international (Grenoble, 10-12 octobre 2002)*, Paris.
- Calciati, R. 1990. *Pegasi*, Mortara, I-II.
- Carrano, A. 2007. *Questioni greche, Plutarco; introduzione, testo critico, traduzione e commento a cura di Andrea Carrano*, Napoli.
- Carratelli, P. (ed.) 1995. *Corinto e l'Occidente, Atti del trientaquattresimo Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto 7-11 ottobre 1994*, Taranto.
- Cary, M. 1926. “A Euboean Colony in Corcyra?”, *The Classical Review* 40, 148-149.
- Cassio, A.C. 1994. “I distici del Polyandron di Ambracia e l'‘anonimo’ nell'epigramma greco”, *SMEA* 33, 102-117.
- Castiglioni, M.P. 2003. “Il monumento degli Apolloniati a Olimpia”, *MEFRA* 115 (2), 867-880.
- Castiglioni, M.P. 2004. “Il programma colonial di Periandro: Potidea e l'Iliria meridionale”, στο P. Schirripa (a cura di), *I Traci, tra l'Egeo e il Mar Nero*, Milano, 169-178.
- Castiglioni, M.P. 2010. *Cadmos-serpent en Illyrie. Itinéraire d'un héros civilisateur*, Pisa (PhD Diss., Università di Pisa).
- Cataldi, S., Bianco, E., Ciuniberti, G. (a cura di) 2012. *Salvare le poleis, costruire la concordia, progettare la pace (Atti del Convegno internazionale di Storia greca, Torino, 5-7 aprile 2006)*, Alessandria.
- Champion, C.B. 2014. “Livy and the Greek Historians from Herodotus to Dionysius: Some Soundings and Reflections”, στο Mineo 2014, 190-204.
- Charneux P., Tréheux J. 1988. “Sur le règlement frontalier entre Ambracie et Charadra”, *BCH* 112, 1, 359-373.
- Christesen, P. 2007. *Olympic Victor Lists and Ancient Greek History*, New York.
- Church, C.M., Myres, J.L. 1908. “A Contribution to the Topography of North-Western Greece”, *The Geographical Journal* 32 (1), 47-54.
- Cingano, E. (a cura di) 2010. *Tra Panellenismo e tradizioni locali: generi poetici e storiografia*, Alessandria.
- Coldstream, J.N. 1997. *Γεωμετρική Ελλάδα*, μτφ. Ε. Κεφαλίδου, Αθήνα (Geometric Greece, London 1977).
- Cornell, T.J. 1986. στο Moxon, Smart, Woodman, (eds.) 1986, 67-86.
- Coronelli, p. V.M. 1691. *Golfo della Prevesa. Dedicato dal P. Cosmografo Coronelli All' Illustrissimo Signore Abbate Francesco Foscari, Figlio dell' Eccellentissimo Signor Petro*, Venezia.

- Cortés Gabaudan, F., Méndez Dosuna, J. (eds.) 2010. *Dic mihi, Musa, virum, homenaje al profesor Antonio López Eire*, Salamanca.
- Coupar, S.-A. 2000. *The chronology and development of the coinage of Corinth to the Peloponnesian War* (Diss. University of Glasgow).
- Crema, F. 2010. “Pritania e spazio civico”, στο Antonetti (a cura di) 2010, 201-223.
- Dalby, A. 1994. *Unequal feasts. Food and its social context in early Greece* (Diss. Birkbeck College, London).
- Dalby A. 1995. “Archestratus where and when”, στο Wilkins, Harvey, Dobson 1995, 400-412.
- Dalby, A. 2003. “Archestratos of Gela: Greek Culture and Cuisine in the Fourth Century, ed. Olson and Sens (review)”, *Hermathena*, (173/174), *Studies in Hellenistic Poetry* (Winter 2002 & Summer 2003), 222-228.
- D’Alessio, G. B. 1995. “Sull’epigramma dal Polyandron di Ambracia”, *ZPE* 106, 22–26.
- Daux, G. 1953-1954. “Adeimantos de Lampsaque et le renouvellement de la ligue de Corinthe par Demetrios Poliorcete (302 avant J.-C.)”, *AEφημ*, 245-254.
- De Angelis, F. 2003. *Megara Hyblaia and Selinous, The Development of Two Greek City-States in Archaic Sicily*, Oxford.
- De Libero, L. 1996. *Die Archaische Tyrannis*, Stuttgart.
- Dépôt des Cartes et Plans de la Marine, Cartographie*, 1892. *Mer Méditerranée, Îles Ioniennes, Ste Maure, Ithaque, Céphalonie et côte ouest de la Grèce, d’après les travaux executés en 1864-1865 par le Commandant MANSELL de la Marine Royale Anglaise, 1872*, France.
- De Sensi Sestito, G., Intrieri, M. (a cura di) 2011. *Sulla rotta per la Sicilia: L’Epiro, Corcira e l’Occidente*, Firenze.
- De Sensi Sestito, G., Intrieri, M. (a cura di) 2016. *Sulle sponde dello Ionio: Grecia occidentale e Greci d’Occidente, Atti del Convegno internazionale, Rende, 2-4 dicembre 2013* (Diabaseis 7).
- De Ste. Croix, G.E.M. 1972. *The Origins of the Peloponnesian War*, London.
- Domingo-Forasté, D. 1988. *A History of Northern Coastal Akarnania to 167 B.C.: Alyzeia, Leukas, Anaktorion and Argos Amphilochikon* (Diss. Univ. California).
- Domínguez, A.J. 2006. “Greeks in Sicily”, στο Tsetschladze (ed.) 2006, 253-358.
- Dörpfeld, W. 1927. *Alt Ithaka, Ein Beitrag zur Homer-Frage*, München.
- Dougherty, C. 1993. *The Poetics of Colonization: from City to Text in Archaic Greece*, New York, Oxford.
- Doukellis, P., Fouache, E. 1992. “La centuriation romaine de la plaine d’Arta“, *BCH* 116, 375-382.
- Douzougli, A., Papadopoulos, J.K. 2010. “Liatovouni: A Molossian Cemetery and Settlement in Epirus”, *Jdl* 125, 1-87.
- Dreuer, M. 1995. *Hegemon und Symmachoi. Untersuchungen zum Zweiten Athenischen Seebund*, Berlin, New York (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 46).
- Dufeu-Muller, M., Huysecom-Haxhi, S., Muller, A. (eds.) 2010. *Artemis à Épidamne-Dyrrhachion. Une mise en perspective, Table ronde internationale, Athènes 19-20 novembre 2010*, Athènes (Supplement BCH 134).
- Fantasia, U. 2010. “L’ethnos acarnano dal 454 al 424 a.C.: dinamiche locali e relazioni internazionali”, στο Antonetti (a cura di) 2010, 141-162.
- Fantasia, U. 2011a. “Ambracia, Epiro e l’Atene prima e dopo il 431 B.C.”, στο De Sensi Sestito, Intrieri (a cura di) 2011, 253-274.

- Fantasia, U. 2011b. “Eracle ed Ambracia e dintorni”, στο Breglia, Moleti, Napolitano (a cura di) 2011, 497-519.
- Fantasia, U. 2017. *Ambracia dai Cipselidi ad Augusto. Contributo alla storia della Grecia nord-occidentale fino alla prima età imperiale*, Pisa (Diabaseis 7).
- Fantasia, U. 2018. “Ambracia e l’Acarnania nel IV secolo A.C. (a proposito di un nuovo documento epigrafico)”, στο Intrieri (a cura di) 2018, 496-511.
- Fauber, M. 2002. *Archaic Kerkyra, an Historiographical Examination of the Formation and Formulation of an Ancient Greek Polis* (Diss. University of Chicago).
- Faucher, T., Marcellesi, M.-C., Picard, O. (eds.) 2011. *nomisma. La circulation monétaire dans le monde grec antique. Actes du colloque internationale, Athènes 14-17 avril 2010*, Athènes (Bulletin de Correspondance Hellénique, Supplément 53).
- Fehling, D. 1989. *Herodotus and his ‘Sources’: Citation, Invention and Narrative Art*, Leeds.
- Fiedler, M., Von Hesberg, H. 2015. “Mauerbauinschriften der Apolloniaten aus Leukas”, *AA* 2014/2, 59-74.
- Fisher, N., van Wees, H. (eds.) 1998. *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence*, London, Oakville, Swansea.
- Frazer, J.G. 1965. *Pausanias's description of Greece*, I-X, New York.
- Freeth, T., Jones, A., Steele, J.M., Bitsakis, Y. 2008a. “Calendars with Olympiad and Eclipse Prediction on the Antikythera Mechanism”, *Nature* 454, 614-617.
- Freeth, T., Jones, A., Steele, J.M., Bitsakis, Y. 2008b. “Calendars with Olympiad and Eclipse Prediction on the Antikythera Mechanism. Supplementary Notes”, *Nature* 454, 1-42.
- Freitag, K. 2013a. “Wann wurde Leukas Mitglied des Akarnanischen Bundes?”, στο Lang, et al. 2013, 41-54.
- Freitag, K. 2013. “Die Akarnanen: Ein Ethnos ohne Religiöses Zentrum und Gemeinsame Feste”, στο Funke, Haake 2013, 65-83.
- Freitag, K., Funke, P., Haake, M. 2006. *Kult – Politik – Ethnos, Überregionale Heiligtümer im Spannungsfeld von Kult und Politik, Kolloquium, Münster, 23-24. November 2001*, Stuttgart (Historia Einzelschriften – 189).
- Funke, P. 2010. “Nordwestgriechenland: Im Schatten der antiken griechischen, Staatenwelt? Einige einführende Überlegungen”, στο Antonetti (a cura di) 2010, 3-10.
- Funke, P., Haake, M. (Hrsg.) 2013. *Greek Federal States and their Sanctuaries, Identity and Integration, Proceedings of an International Conference of the Chister of Excellence “Religion and Politics” Held in Münster 17.06 - 19.06.2010*, Stuttgart.
- Funke, P., Hallof, K., 2013. “Zwei neue Staatsverträge aus Akarnanien”, στο Lang et al. 2013, 55-64.
- Gadolou, A. 2011. *Thapsos-Class Ware Reconsidered: The Case of Achaea in the Northern Peloponnese. Pottery workshop or pottery style?*, Oxford (BAR International Series 2279).
- Gehrke, H-J. 1994. “Strabon und Akarnanien”, στο Biraschi (a cura di) 1994, 93-118.
- Gehrke, H.-J., Prontera, F. (a cura di) 2014-2015. *Geografia e storia: antico e moderno: Humboldt-Kolleg (Perugia, 19-21 settembre 2013)*, Firenze.
- Gehrke, H-J., Wirbelauer E. 2004. “Akarnania and adjacent areas”, στο Hansen, Nielsen 2004, 368-395.
- Giومان, M. (ed.) 2005. *L’ Arca Invisibile, Studi sull’ Arca di Cipselo*, Cagliari.

- Gorman, V.B., Robinson, E.W. (eds.) 2002. *Oikistes: studies in constitutions, colonies, and military power in the ancient world; offered in honor of A.J. Graham*, Leiden, Boston, Köln, Brill.
- Graham, A.J. 1962. "Corinthian Colonies and Thucydides' Terminology", *Historia* 11, 246-252.
- Graham, A.J. 1983². *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Chicago.
- Graninger, D. 2014. "Ambracian Cruces (SEG 41.540A)", *Rheinisches Museum für Philologie Neue Folge*, 157 (3/4), 225-238.
- Gray, V. 1989. *The Character of Xenophon's Hellenica*, London.
- Hadzis, C.D. 1997. "L'arbitrage corcyréen pour le différend territorial entre Ambraciotes et Athamanes", στο *Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond* 1997, 169-197.
- Hall, J.M. 2007. *A History of the Archaic Greek World ca. 1200-479 BCE*, Malden, Oxford, Victoria.
- Halliday, W.R. 1928. *The Greek Questions of Plutarch*, Oxford.
- Halstead, P. 1990. "Present to Past in the Pindhos: Diversification and Specialization in Mountain Economies", στο Maggi, Nisbet, Barker (a cura di) 1990, 61-80.
- Hamilton, C.D. 1979. *Sparta's Bitter Victories, Politics and Diplomacy in the Corinthian War*, Ithaca, London.
- Hammond, N.G.L. 1967. *Epirus, The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford.
- Hammond, N.G.L. 1991. "The koina of Epirus and Macedonia", *Illinois Classical Studies* 16, 183-92.
- Hammond, N.G.L. 1994. "Euiestai. A Molossian tribe in Macedonia", στο *ΦΗΓΟΣ* 1994, 59-62.
- Hammond, N.G.L. 2000. "The Ethne in Epirus and Upper Macedonia", *ABSA* 95, 345-352.
- Hansen, M.-H., Nielsen, T.-H. 2004. *An Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis*, Oxford.
- Hatzopoulos, M.B. 2003. "Polis, Ethnos and Kingship in Northern Greece," στο Buraselis, Zoumboulakis 2003, 51-64.
- Henry, W.P. 1967. *Greek Historical Writing. A Historiographical Essay based on Xenophon's Hellenica*, Chicago.
- Heuzey, L. 1860. *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris.
- Holle, B.F. 1978. *Historical Considerations on the Origins and the Spread of Greek Coinage in the Archaic Age* (Diss. Univ. Michigan).
- Hornblower, S. 1987. *Thucydides*, London.
- Hornblower, S. 2002. "Herodotus and his Sources of Information", στο Bakker, de Jong, H. van Wees (eds.) 2002, 373-386.
- Hornblower, S. 2006. *Θουκυδίδης Ιστορίαι*, μτφ. Φ. Πετίκα, Θεσσαλονίκη, Α' (A Commentary on Thucydides, Volume I: Books I-III, Oxford 1991).
- Hornblower, S. 2008. *A Commentary on Thucydides, Volume III: Books 5.25-8.109*, Oxford, New York.
- Hornblower, S. 2016. "Lycophron and the Daunian descendants of Diomedes", στο De Sensi Sestito, Intrieri (a cura di) 2016, 49-66.
- How, W.W., Wells, J. 1912. *A Commentary on Herodotus, With Introduction and Appendixes*, Oxford, I-II.
- Hutton, W. 2005. *Describing Greece. Landscape and Literature in the Periegesis of Pausanias*, Cambridge.
- Huxley, G.L. 1969. *Greek Epic Poetry*, London.

- Jacoby, F. 1902. *Apollodors Chronik, eine Sammlung der Fragmente*, Berlin (Philologische Untersuchungen 16).
- Jacoby, F. 1926. *Die Fragmente der Griechischen Historiker, II, Kommentar zu Nn. 64-105*, Berlin.
- Jacoby, F. 1955. *Die Fragmente der Griechischen Historiker, III b, Noten zum Kommentar zu Nr. 297-607*, Berlin.
- Jing, Z., Rapp, G. 2003. "The coastal evolution of the Ambracian embayment and its relationship to archaeological settings", στο Wiseman, Zachos (eds.) 2003, 157-198.
- Jones, N.F. 1980. "The Civic Organization of Corinth", *TAPhA* 110, 161-193.
- Jouan, F. 1990. "Les Corinthiens en Acarnanie et leurs prédécesseurs mythiques", στο Jouan, Motte (eds.) 1990, 155-166.
- Jouan, F., Motte, A. (eds.) 1990. *Mythe et politique. Actes du Colloque de Liège 14-16 septembre 1989 organisé par le Centre de Recherches Mythologique de l'Université de Paris X et le Centre d'Histoire des Religions de l'Université de Liège*, Genève.
- Intrieri, M. (a cura di) 2018. *Koinonia, Studi di Storia Antica offerti a Giovanna Sensi Sestito*, (Historica 11), Roma.
- Isager, J. (ed.) 2001. *Foundation and Destruction. Nikopolis and Northwestern Greece. The Archaeological Evidence for the City Destructions, the Foundation of Nikopolis and the Synoecism* (Monographs of the Danish Institute at Athens 3), Athens.
- Kagan, D. 1969. *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaca, London.
- Karatzeni, V. 1999. "Ambracia during the Roman era", στο Cabanes (ed.) 1999, 241-247.
- Karatzeni, V. 2011. "Ambrakos and Bouchetion. Two polichnia on the North coast of the Ambracian gulf", στο Lamboley, Castiglioni (éds.) 2009, 145-159.
- Katsadima, I.K. 2018. "Ambracian Onomastics: Problems and Perspectives", στο Lamboley, Përzhita, Skenderaj (éds.) 2018, 165-172.
- Kent, J.H. 1966. *Corinth VIII.3, The Inscriptions 1926-1950*, Princeton.
- Kissas, K., Niemeier, W.-D. (eds.) 2013. *The Corinthia and the Northeast Peloponnese, Topography and History from Prehistoric Times until the End of Antiquity, Proceedings of the International Conference Organized by the Directorate of Prehistoric and Classical Antiquities, the LZ' Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities and the German Archaeological Institute, Athens, Held at Loutraki, March 26-29, 2009* (Athenaia Band 4), München.
- Kopcke, G., Tokumaru, I. (eds.) 1992. *Greece between East and West: 10th-8th Centuries BC, Papers of the Meeting at the Institute of Fine Arts, New York University, March 15-16th, 1990*, Mainz.
- Kourkoumelis-Rodostamos, D. 1988. *Recherches archéologiques à Corfou: topographie, questions historiques, amphores de transport et commerce antique* (PhD. Université Aix en Provence).
- Kraay, C.M. 1976. *Archaic and Classical Greek Coins*, London.
- Kraay, C.M. 1977. "The Earliest Issue of Ambracia", *NumAntClas* 6, 35-52.
- Kraay, C.M. 1979. "The Coinage of Ambracia and the Preliminaries of the Peloponnesian War", *NumAntClas* 8, 37-66.
- Kraay, C.M. 1980. "A Hoard of Corinth and Leucas from N.W. Greece", *CH* V, 19-35, αρ. 7.
- Krentz, P. 1995. *Xenophon, Hellenika II. 3.11-IV.2.8*, Warminster.

- Kroll, J.H., Waggoner, N.M. 1984. "Dating the Earliest Coins of Athens, Corinth and Aegina", *AJA* 88, 325-340.
- Lamboley J.-L., Castiglioni M.P. (éds.) 2009. *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité V, Actes du Ve colloque international (Grenoble, 8-11 octobre 2008)*, Paris.
- Lamboley, P.-L., Përzhita, L., Skenderaj, A. (éds.) 2018. *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité VI, Actes du VIe colloque international de Tirana (20-23 mai 2015)*, I, Paris.
- Lang, F., Funke, P. Kolonas, L. Schwandner, E.-L. Maschek D. (Hrsg.) 2013. *Interdisziplinäre Forschungen in Akarnanien, Διεπιστημονικές έρευνες στην Ακαρνανία*, Bonn.
- Lateiner, D. 1989. *The Historical Method of Herodotus*, Toronto, Buffalo, London.
- Leake, W.M. 1835. *Travels in Northern Greece*, I-IV, London.
- Le Bonniec, H., Le Boeuffle, A. 1972. *Pline l'Ancien, Histoire Naturelle, Livre XVIII*, Paris.
- Luraghi, N. (ed.) 2001. *The Historian's Craft in the Age of Herodotus*, Oxford.
- MacLaren, M. 1934. "On the Composition of Xenophon's Hellenica", *AJP* 55, 121-139.
- Mactoux, M.M., Geny, E. (éds.) 1990. *Mélanges Pierre Lévêque, IV. Religion*, Paris.
- Maggi, R., Nisbet, R., Barker, G. (a cura di) 1990. *Atti della Tavola Rotonda Internazionale Archeologia della Pastorizia nell'Europa Meridionale, Chiavari, 22-24 settembre 1989*, Bordighera (Rivista di Studi Liguri 56).
- Malkin, I. 1998a. *The Returns of Odysseus, Colonization and Ethnicity*, Berkeley, Los Angeles, London.
- Malkin, I. 1998b. "Ithaka, Odysseus and the Euboeans in the Eighth Century", στο Bats, D'Agostino (a cura di) 1998, 1-10.
- Manganaro, G., Mazza, M., Molè Ventura, C. (eds.) 1991. *Mito, Storia, Tradizione, Diodoro Siculo e la Storiografia Classica, Atti del Convegno Internazionale, Catania-Agira 7-8 dicembre 1984*, Catania.
- Marcotte, D. 2000. *Géographes grecs, t. I, Ps.-Scymnos: Circuit de la Terre*, Paris.
- Martin, T.R. 1996. "Why Did the Greek Polis Originally Need Coins?", *Historia* 45 (3), 257-283.
- Mele, A., Napolitano, M.L., Visconti, A. (a cura di) 2005. *Eoli ed Eolide tra madrepatria e colonie. Atti dei convegni napoletani 2002-2003*, Napoli.
- Mercuri, L. 2006. "Corinto e le sue colonie nel nord-ovest fino al V secolo a.C." *Annali di Istituto Italiano di Numismatica* 52, 235-255.
- Metallinou, G. 2010. "Kerkyra through the excavations of the last years: myths and realities", στο Antonetti (a cura di) 2010, 11-34.
- Meyer, E.A. 2013. *The Inscriptions of Dodona and a New History of Molossia*, Stuttgart (Habes 54).
- Meyer, E.A. 2015. "Molossia and Epeiros", στο Beck, Funke (eds.) 2015, 297-318.
- Miller, M. 1970. *The Sicilian Colony Dates, Studies in Chronography I*, New York.
- Mineo, B. (ed.) 2014. *A Companion to Livy*, New York, London.
- Molloy, B.P.C. (ed.) 2016. *Of Odysseys and Oddities, Scales and modes of interaction between prehistoric Aegean societies and their neighbours*, Oxford, Philadelphia (Sheffield Studies in Aegean Archaeology).
- Morgan, C. 1998. "Euboians and Corinthians in the Area of the Corinthian Gulf", στο Bats, d'Agostino (eds.) 1998, 281-302.
- Morris, S.I. 1996. "The Absolute Chronology of the Greek Colonies in Sicily", *Acta Archaeologica Supplementum* 67, 51-69.

- Mosshammer, A.A. 1979. *The Chronicle of Eusebius and Greek Chronographic Tradition*, London.
- Moxon, I.S., Smart, J.D., Woodman, A.J. (eds.) 1986. *The Formation of the Historical Tradition of Early Rome. Past Perspectives: Studies in Greek and Roman Historical Writing*, Cambridge.
- Murray, O. 2001³. “Herodotus and Oral History”, στο Luraghi (ed.) 2001, 16-44.
- Murray, W.M. 2002. “Reconsidering the battle of Action – again”, στο Gorman, Robinson (eds.) 2002, 339-353.
- Nicolet-Pierre, H. 2002. *Numismatique grecques*, Paris.
- Nicholson, E.L. 2015. *A Reassessment of Philip V. of Macedon in Polybios' Histories* (Diss. University of Exeter).
- Oakley, J., Palagia, O. (eds.) 2008. *Athenian Potters and Painters II*, Athens.
- Oberhummer, E. 1887. *Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien, Leukas im Altertum*, München.
- Offenmüller, M. (hrsg.) 2012. *Identitätsbildung und Identitätsstiftung in griechischen Gesellschaften (Vorträge gehalten im Rahmen eines Symposiums von 28-29. Jänner 2010)*, Graz.
- Oost, S.I. 1972. “Cypselus the Bacchiad”, *CP* 67, 10-30.
- Palumbo Stracca, B.M. 1998. “Kar nel «polyandron» di Ambracia e un'espressione proverbiale ateniese”, *RCCM*, 40 (1-2), 237-245.
- Pancieria, S. (a cura di) 1997. *Atti dell'XI Congresso Internazionale di Epigrafia greca e latina (Roma, 18-24 settembre 1997)*.
- Papadopoulos, J. 2008. “The Relocation of Potters and the Dessimation of style: Athens, Corinth, Ambrakia, and the Agrinion Group”, στο Oakley, Palagia (eds.) 2008, 232-240.
- Papadopoulos, J.K. 2012. “Money, Art, and the Construction of Value in the Ancient Mediterranean”, στο Papadopoulos, Urton (eds.) 2012, 261-287.
- Papadopoulos, J.K. 2016. “Komai, Colonies and Cities in Epirus and Southern Albania: The Failure of the Polis and the Rise of Urbanism on the Fringes of the Greek World”, στο Molloy (ed.) 2016, 435-460.
- Papadopoulos, J.K., Urton, G. (eds.) 2012. *The Construction of Value in the Ancient World*, Los Angeles.
- Papapostolou, I.A. 2012. *Early Thermos, New Excavations 1992-2003*, Athens.
- Papathomopoulos, M. 1968. *Antoninus Liberalis, Métamorphoses IV, texte établi, traduit et commenté par M. Papathomopoulos*, Paris.
- Pariante, A. 1994. “Chronique de fouilles et découvertes en Grèce en 1993”, *BCH* 118, 695-866.
- Parker, V. 1996. “Vom König zum Tyrannen. Eine Betrachtung zur Entstehung der älteren griechischen Tyrannis”, *Tyche* 11, 165-186.
- Parmeggiani, G. 2011. *Eforo di Cuma. Studi di storiografia greca*, Bologna.
- Partsch, J. 1889. “Die Insel Leukas. Eine geographische Monographie”, Gotha (A. Von Supan, *Petermanns Mitteilungen* 95).
- Pascual, J. 2009. “Xenophon and the Chronology of the War on Land from 393 to 386 B.C.”, *CQ* 59 (1), 75-90.
- Pearson, L. 1991. “The Character of Timaeus' History, as it is revealed by Diodorus”, στο Manganaro, Mazza, Molè Ventura (eds.) 1991, 17-30.
- Peretti, A. 1983. “I peripli arcaici e Scilace di Carianda”, Prontera (ed.) 1983, 69-114.
- Philippson, A. 1956. *Die griechischen Landschaften. Band II, Teil 1: Der Nordwesten der griechischen Halbinsel, Epirus und der Pindus*, Frankfurt, Main.
- Piccirilli, L. 1973. *Gli Arbitrati Interstatali Greci, I, (Dalle origini al 338 a. C.)*, Pisa.

- Pliakou, G. 1999. “Céramique archaïque d’Ambracie“, στο Cabanes (éd.) 1999, 39-50.
- Pliakou, G. 2001. “Leukas in the Roman Period“, στο Isager (ed.) 2001, 147-161.
- Pliakou, G. 2009. “Côte et Ethne. L’ organization spatial du bassin d’Ioannina à la lumière du matériel archéologique“, στο Lamboley, Castiglioni (éds.) 2009, 632-647.
- Pliakou, G. 2010. “Sanctuaire de divinités féminines et culte d’Artémis en Épire centrale“, στο Dufeu-Muller, Huysecom-Haxhi, Muller (eds.) 2010, 414-419.
- Podlecki, S. 1975. *The life of Themistocles. A critical survey of the literary and archaeological evidence*, Montreal, London.
- Poletti, B. 2018. *Dionysius of Halicarnassus and the ‘Founders’ of Rome: Depicting Characters in the Roman Antiquities* (Diss. University of Alberta).
- Poucet, J. 1989. “Denys d’Halicarnasse et Varron: le cas des voyages d’Énée“, *MEFRA* 101 (1), 63-95.
- Pouqueville, F.C.H.L. 1820. *Voyage dans la Grèce*, Paris, II.
- Pouqueville, F.C.H.L. 1826. *Voyage de la Grèce*, Paris, III.
- Pretzler, M. 2005. “Pausanias and Oral Tradition“, *CQ* 55 (1), 235-249.
- Prontera, F. (ed.) 1983. *Geografia e Geografi nel Mondo Antico, Guida Storica e Critica*, Bari.
- Psoma, S. 2007. “Le monnayage fédéral acarnanien de l’époque classique“, *Klio* 89.1, 7-23.
- Psoma, S.E. (offcoming). *Corcyra: a Greek city in the centre of the Greek world From the Kerkyres to Early Christianity*.
- Puglisi, M. 2000. “Monetazione corinzia: le frazioni argentee“, *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997, Akten – Proceedings – Actes – I*, Berlin, 203-211.
- Quantin, F. 1999. “Aspects épirotes de la vie religieuse antique“, *REG* 112, 61-98.
- Quantin, F. 2009. “L’Agyieus d’Apollon à Apollonia d’Illyrie“, στο Lamboley, Castiglioni (éds.) 2009, 215-231.
- Quantin, F. 2010. “Artémis en Épire, en Illyrie méridionale et dans les colonies Nord-occidentales“, *BCH* 134 (2), 432-440.
- Quantin, F. 2011. “Contribution à l’histoire religieuse des colonies corinthiennes occidentales. Le problème du transfert des cultes métropolitaines vers les cites coloniales“, στο De Sensi Sestito, Intriéri (ed.) 2011, 209-232.
- Quantin, F. 2012. “Du même aux autres et de l’autre aux mêmes. Les Corinthiens sur les rives orientales de la mer Ionienne et du sud de l’Adriatique“, *Pallas* 89 (Les diasporas grecques du VIIIe à la fin du IIIe siècle av. J.-C.), 247-274.
- Radt, S. (hrsg.) 2007. *Strabons Geographika*, 6 (Buch V-VIII: Kommentar), Göttingen.
- Randone, G.F. 2013. “I distici del Polyandrion. Un dibattito interrotto“, *Acme* 1-2, 33-52.
- Reale, G. 2005. *Diogene Laerzio, vite e dottrine dei più celebri filosofi*, Milano.
- Reitz-Joose, B. 2016. “Land at Peace and Sea at War: Landscape and the Memory of Actium in Greek Epigrams and Propertius’ Elegies“, στο Boter (ed.) 2016, 276-296.
- Richardson, R.B. 1901. “Akarnania and Aetolia“, *Bulletin of the American Geographical Society* 33 (1), 31-35.
- Ridgway, D. 1992. “Demaratus and his predecessors“, στο Kopcke, Tokumaru (eds.) 1992, 85-92.
- Riedinger, J.-C. 1991. *Études sur les Helléniques. Xénophon et l’Histoire*, Paris.

- Roller, D.W. 2014. *The Geography of Strabo*, Cambridge.
- Rzepka, J. 2007. s.v. *Athanadas*, στο I. Worthington, *Brill's New Jacoby*, Oxford, 303.
- Salmon, J. 1984. *Wealthy Corinth, A History of the city to 338 BC*, Oxford.
- Salviat, F. 1997. "Convention entre Ambracie et Charadros: le trace de la frontière", στο *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond* 1997, 393-399.
- Šašel Kos, M. 2015. "Corcyra in Strabo's Geography", στο Antonetti, Cavalli (a cura di) 2015, 1-31.
- Schettino, M.T. 1998. *Introduzione a Polieno*, Pisa.
- Schmid, W., Stählin, O. 1948. *Geschichte der griechischen Literatur. Erster Teil: Die klassische Periode der griechischen Literatur, von Wilhelm Schmid. Fünfter Band: Die Literatur zur Zeit der attischen Hegemonie nach dem Eingreifen der Sophistik*, München.
- Shipley, G. 2011. *Pseudo-Scylax's PERIPLUS, The Circumnavigation of the Inhabited World, Text, Translation and Commentary*, Exeter, Devon.
- Shutt, R.J.H. 1935. "Dionysius of Halicarnassus", *Greece & Rome* 4 (12), 139-150.
- Sporn, K., Kalogeroudi, E., Kasubke, E. (Hrsg.) 2013. *Griechische Grabbezirke klassischer Zeit, Normen und Regionalismen, Akten des Internationalen Kolloquiums am Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Athen 20.-21. November 2009*, München.
- Stazio, A. 1995. "Corinto e l'Occidente fino alla fine del V sec. A.C. nella documentazione numismatica", στο Carratelli (ed.) 1995, 179-192.
- Stazio, A., Taliercio Mensitieri, M., Vitale, R. (a cura di) 1993. *La monetazione corinzia in Occidente, Atti del IX Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici – Napoli, 27-28 Ottobre 1986*, Roma.
- Stickler, T. 2010. *Korinth und seine Kolonien, Die Stadt am Isthmus im Mächtegefüge des klassischen Griechenland*, Berlin (Klio Beihefte 15).
- Stiglitz, A. 2005. "I saggi tiranni: i Cipselidi. Introduzione storica e geografica all'Arca di Cipselo", στο Giuman (ed.) 2005, 37-53.
- Stroud, R.S. 1994. "Thucydides and Corinth", *Chiron* 24, 267-302.
- Stroud, R.S. 2013. "Xenophon and the topography of the Corinthia", στο Kissas, Niemeier (eds.) 2013, 135-142.
- Stylianou, P.J. 1998. *A Historical Commentary on Diodorus Siculus, Book 15*, Oxford.
- Thiry, M.S. 1998. *Les îles ioniennes de 480 a 167 avant J.-C., étude de géopolitique* (Thèse du Doctorat, Université du Maine).
- Trianti, I. 2016. "Actium: Le temple et les statues de culte", *RA*, 179-186 (Bulletin de la Société Française d'Archéologie Classique – XLVI, 2014-2015, Séance du 7 février 2015).
- Tsangari, D. 2011. "Coin circulation in Western Greece: Epirus, Akarnania, Aetolia. The Hoard Evidence", στο Faucher, Marcellesi, Picard (eds.) 2011, 245-256.
- Tsetskhladze, G.R. (ed.) 2006. *Greek Colonisation, An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, 1, Leiden, Boston (Mnemosyne Supplementum 193).
- Tzalas, H. (ed.) 1999. *5th International Symposium on Ship Construction in Antiquity, Nauplia 1993, proceedings*, Athens (Hellenic Institute for the Preservation of Nautical Tradition, Tropis V).
- Urquhart, D. 1838. *The Spirit of the East, Illustrated in a Journal of Travels through Roumeli during an eventful period*, London, I-II.

- Wacker, Ch. 1991. *Die Plagia-Halbinsel. Topographische Untersuchungen in Nordwest-Akarnanien*, Freiburg (M.A.).
- Wacker, Ch. 1999. *Palairos, Eine historische Landeskunde der Halbinsel Plagia in Akarnanien*, München (Studien zur Geschichte nordwest-Griechenlands 3).
- Walbank, F.W. 2020. "Polybius", *Encyclopedia Britannica*, 3 Apr. 2020: <https://www.britannica.com/biography/Polybius>.
- Weil, R. 1960. *Aristote et l' Histoire, Essai sur la "Politique"*, Paris.
- West, M.L. 2002. "'Eumelos': A Corinthian Epic Cycle?", *JHS* 122, 109-132.
- West, M.L. 2003. *Greek Epic Fragments, From the Seventh to the Fifth Centuries BC*, London.
- Wilkins J., Harvey D., Dobson M. (eds) 1995. *Food in Antiquity*, Exeter.
- Will, E. 1955. *Korinthiaka, Recherches sur l'histoire et la civilization de Corinthe des origines aux Guerres Médiques*, Paris.
- Wiseman, J., Zachos, K. (eds.) 2003. *Landscape archaeology in Southern Epirus, Greece I*, Athens (Hesperia Supplements 32).
- Worthington, I. 2011. *Brill's New Jacoby*, Oxford.
- Zehnacker, H., Silberman, A. 2015. *Pline l'Ancien, Histoire Naturelle, Livre IV*, Paris.
- Αγγέλη, Α. 2004. «Μελαμβαφείς αμφορείς και πελίκες από τα νεκροταφεία της Αμβρακίας», στο *Στ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική 2004*, 549-556.
- Αγγέλη, Α. 2013α. «Νομίσματα από ελαιοτριβείο της Αμβρακίας», στο *Λιάμπη κ.ά. (επιμ.) 2013*, 345-357.
- Αγγέλη, Α. 2013β. «Ταφικοί περίβολοι της Αμβρακίας», στο *Sporn, Kalogeroudi, Kasubke (Hrsg.) 2013*, 180-189.
- Αγγέλη, Α. 2014. «Κεραμική ελληνιστικών χρόνων από δημόσιο κτίριο της Αμβρακίας», στο *Κώτσου (επιμ.) 2014*, 63-67.
- Αγγέλη, Α. 2015α. «Η ιστορία της Αμβρακίας», στο *Παπαδοπούλου 2015*, 13-18.
- Αγγέλη, Α. 2015β. «Πολεοδομική οργάνωση και μνημεία», στο *Παπαδοπούλου 2015*, 23-28.
- Αγγέλη, Α. 2015γ. «Τα νεκροταφεία της Αμβρακίας», στο *Παπαδοπούλου 2015*, 51-64.
- Αγγέλη, Α. 2018. «Το ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας», στο *Λιάμπη, κ.ά. 2018*, 467-476.
- Αγγέλη, Α., Κοντογιάννη, Θ. 2017. «Κεραμική των γεωμετρικών χρόνων από την Άρτα», στο *Σουέρεφ (επιμ.) 2017*, 435-444.
- Αδάμ-Βελένη, Π. (επιμ.). 2000. *Μύρτος. Μελέτες στη μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη.
- Ανδρέου, Ι. 1986. "The epigrams from the Ambracian Polyandrion", *ΑΔ* 41 (1), Α *Μελέτες*, 425-446.
- Ανδρέου, Η. 1983. «Το μικρό θέατρο της Αμβρακίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25, 9-23.
- Ανδρέου, Ι. 1998. «Πολεοδομικά της αρχαίας Λευκάδας», *ΑΔ* 43, Α *Μελέτες*, 147-185.
- Ανδρέου, Ι. 2000. «Τα Ομόλογα των Αμβρακιωτών και η ιστορική τοπογραφία της νοτιοανατολικής Ηπείρου», *ΑΔ* 51-52 (1996-1997), Α *Μελέτες*, 141-172.
- Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond, Παράρτημα «Μακεδονικών» αρ. 7*, Θεσσαλονίκη, 1997.
- Βάσιος, Α. 2017. «Δανάκες», στο *Παπαδοπούλου 2017*, 28-29.
- Βικάτου, Ολ. 2013. *Η αρχαία πόλη της Λευκάδας, οι οικίες και τα δημόσια κτήρια. Ανάδειξη τμημάτων του οικιστικού πλέγματος της αρχαίας Λευκάδας*, Αθήνα.
- Βοκοτοπούλου, Ι. 1969. «Υστεροαρχαϊκός ναός εις Άρταν», *ΑΑΑ* 2, 39-43.

- Βοκοτοπούλου, Ι. 1971. «Πολεοδομικά της αρχαίας Αμβρακίας», *AAA* 4, 332-335.
- Βοκοτοπούλου, Ι. 1982. «Η Ήπειρος στον 8ο και 7ο αι.», στο *Atti del Convegno Internazionale* 1982, 77-98.
- Γεωργιάδης, Θ. 1993. *Αρχαία Μακεδονία κατά τον Στράβωνα*, Αθήνα.
- Γκαδόλου, Α. 2008. *Η Αχαΐα στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους. Κεραμική παραγωγή και έθιμα ταφής*, Αθήνα.
- Δάκαρης, Σ.Γ. 1965. «Αρχαιότητες και μνημεία Ήπειρου», *ΑΔ* 20, Β Χρονικά, 345-348.
- Ζ' Πανιώνιο Συνέδριο, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2002, Πρακτικά, τ. Β' Δεύτερο τμήμα: Ο χώρος και τα δημογραφικά μορφώματα. Οι κύριοι συντελεστές της οικονομίας, Αθήνα, 2004.
- Ζαφειρόπουλος, Ν.Σ. 1962. «Ανασκαφή τάφων Αμβρακίας», *ΠΑΕ* 1957, 85-88.
- Ζάχος, Κ.Λ., Ντούζουγλη, Α.Σ. 2003. *Λευκάδα. Ιστορική-Αρχαιολογική Επισκόπηση μέσα από τα Εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου*, Αθήνα.
- Η' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Κύθηρα 21-25 Μαρτίου 2006, Τόμος Ι, Αρχαιολογία - Αρχιτεκτονική, Φυσικό Περιβάλλον, Κύθηρα 2009.
- Καπώνης, Α. 2020. *Οι κορινθιακές αποικίες περί τον Αμβρακικό κόλπο από την ίδρυσή τους έως και την εποχή του Φιλίππου Β'* (Διδ. Διατρ. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών).
- Καπώνης, Ν. 2016. «Η αρχαία Νήρικος και η Λευκάδα στις βυζαντινές φιλολογικές και ιστορικές πηγές», στο Παπαδάτου, Γιαννοπούλου (επιμ.) 2016, 199-234.
- Καρατζένη, Β. 1994. «Το ιερόν ὄρος και το ἐπιφανές ὄρος Κράνεια της Αμβρακίας», στο *ΦΗΓΟΣ* 1994, 288-304.
- Καρατζένη, Β. 1997. «Τοπογραφικά της χώρας των Αμβρακιωτών», στο *Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond* 1997, 233-249.
- Καρατζένη, Π. 1986-1987. «Οχύρωση Αμβρακίας. Μια νέα χρονολογική προσέγγιση», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28, 10-28.
- Κατσαδήμα, Ι.Κ. 2003. *Επιτάφιας στήλες από την Αμβρακία*, (Διδ. Διατρ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων).
- Κεφαλίδου, Ε., Τσιαφάκη, Δ. (επιμ.) 2012. *Κεραμέως παῖδες, Αντίδωρο στον Καθηγητή Μιχάλη Τιβέριο από τους μαθητές του*, Θεσσαλονίκη.
- Κοντογιάννη, Θ. 2003. *ΑΔ* 52 (1997), Β2 Χρονικά, 573.
- Κώτσου, Ε. (επιμ.) 2014. *Η' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Ιωάννινα 5-9 Μαΐου 2009, Πρακτικά-κείμενα*, Αθήνα.
- Λιάμπη, Κ., Παπαευαγγέλου-Γκενάκου, Κ., Ζάχος, Κ., Ντούζουγλη, Α., Ιακωβίδου, Α. (επιμ.) 2013. *Κερα III. Νομισματική και οικονομική ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα, Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3 – 7 Οκτωβρίου 2007)*, Αθήνα.
- Λιάμπη, Κ., Σουρέφ, Κ., Παπαδοπούλου, Β., Κασκάνης, Β. 2018. *Το αρχαιολογικό έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και στα νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα, 10-13 Δεκεμβρίου 2014, Πρακτικά*, Αθήνα.
- Ματθαίου, Α.Π. 1993. «Αμβρακίας ἐλεγείον», *Horos* 8-9 (1990-1991), 271-277 και 303-310.
- Μέννεγκα, Ι. (επιμ.) 1991. *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αίτωλοακαρνανίας, (21-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο)*, Αγρίνιο.
- Μπέσιος, Μ. 2010. *Πιερίδων Στέφανος: Πύδνα, Μεθώνη και οι αρχαιότητες της βόρειας Περίας*, Κατερίνη.

- Μπέσιος, Μ., Τζιφόπουλος, Γ.Ζ., Κοτσώνας, Α. 2012. *Μεθώνη Πιερίας Ι: Επιγραφές, χαράγματα και εμπορικά σύμβολα στη γεωμετρική και αρχαϊκή κεραμική από το 'Υπόγειο' της Μεθώνης Πιερίας στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη.
- Ντούζουγλη, Α. 1995. *ΑΔ*, 44 (1989), Β2 *Χρονικά*, 254-263.
- Ντούζουγλη, Α. 1999. *ΑΔ* 49 (1994), Β1 *Χρονικά*, 377.
- Ντούζουγλη, Α., Ζάχος, Κ. 1994. «Αρχαιολογικές έρευνες στην Ήπειρο και τη Λευκάδα: 1989-1990», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 31, 11-49.
- Οικονομίδου, Μ. 1994. «Συμβολή στη μελέτη της κυκλοφορίας των χάλκινων νομισμάτων της Αμβρακίας», στο *ΦΗΓΟΣ* 1994, 279-288.
- Παπαδάτου-Γιαννοπούλου, Χ. (επιμ.) 2016. *Πρακτικά Συνεδρίου, Νήρικος-Λευκάς-Κάστρο, Η μακροβιότερη πρωτεύουσα της Λευκάδας, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδος, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Αύγουστος 2010*, Λευκάδα.
- Παπαδοπούλου, Β.Ν. 1997. «Η ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού κόλπου κατά την Παλαιοχριστιανική περίοδο», στο *Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond* 1997, 335-348.
- Παπαδοπούλου, Β.Ν. (επιμ.) 2015. *Αμβρακία, η πόλη και τα μνημεία της*, Άρτα.
- Παπαδοπούλου, Β.Ν. (επιμ.) 2016. *Άρτα, το Κάστρο και η οχύρωση της αρχαίας Αμβρακίας*, Άρτα.
- Παπαδοπούλου, Β.Ν. (επιμ.) 2017. *Αμβρακία. Τα νεώτερα ανασκαφικά ευρήματα (Κατάλογος περιοδικής έκθεσης, Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας)*, Άρτα.
- Πλιάκου, Γ. 1997. «Νέα στοιχεία για το αρχαίο θέατρο της Λευκάδας. Μια τοπογραφική προσέγγιση», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 32, 37-42.
- Πλιάκου, Γ. 2000. «Αρχαϊκές οικίες Αμβρακίας: στοιχεία αρχιτεκτονικής», στο *Αδάμ-Βελένη* (επιμ.) 2000, 75-78.
- Πλιάκου, Γ. 2001. «Η αρχαία πόλη Λευκάς: το άστυ και η ευρύτερη περιοχή του», στο Παπαδάτου, Γιαννοπούλου (επιμ.) 2016, 21-43.
- Πλιάκου, Γ. 2004. «Κρασί, λάδι και πορφύρα. Μαρτυρίες για τις παραγωγικές δραστηριότητες στην αρχαία Λευκάδα», στο *Ζ' Πανιώνιο Συνέδριο 2004*, 47-78.
- Πλιάκου, Γ. 2009. «Η κατοικία στην Αμβρακία κατά την αρχαϊκή περίοδο», *Αρχαιολογία* 112, 31-37.
- Πλιάκου, Γ. 2012. «Αττικές μελανόμορφες λήκυθοι από το νεκροταφείο της αρχαίας Λευκάδας», στο Κεφαλίδου, Τσιαφάκη (επιμ.) 2012, 77-84.
- Πλιάκου, Γ., Κοντογιάννη, Θ. 2003. *ΑΔ* 52 (1997), Β2 *Χρονικά*, 568.
- Πρακτικά Β' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, (29-31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο)*, Αγρίνιο 2004.
- Πριόβολος, Ε.Α. 2004. *Η Αιτωλοακαρνανία με τα μάτια των περιηγητών*, Αθήνα.
- Ρήγινος, Γ. 2008. *Αμβρακία, οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Άρτας*, Αθήνα.
- Σακελλαρίου, Μ. (επιμ.) 2004. *Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα.
- Σουέρεφ, Κ. (επιμ.) 2017. *Σπείρα, Επιστημονική συνάντηση προς τιμήν της Αγγέλικας Ντούζουγλη και του Κωνσταντίνου Ζάχου*, Πρακτικά, Αθήνα.
- Σπανοδήμος, Χ. 2014. *Αστικές οχυρώσεις στη Θεσπρωτία. Συμβολή στη μελέτη της οχυρωματικής της αρχαίας Ήπειρου*, Ρέθυμνο.
- Σπετσιέρη-Χωρέμη, Α. 1987. *Κέρκυρα: συμβολή στην τοπογραφία της αρχαίας πόλης και του νησιού από την Παλαιολιθική μέχρι τη Βυζαντινή εποχή* (Διδ. Διατρ. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών).
- Σπετσιέρη-Χωρέμη, Α. 2011. *Τα νησιά του Ιονίου Πελάγους κατά τους ιστορικούς χρόνους*, Αθήνα.

- Σταυροπούλου-Γάτση, Μ., Αλεξοπούλου, Γ.Ζ. 2002. «ΑΝΑΚΤΟΡΙΟ – ΑΚΤΙΟ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ. Συμβολή στη μελέτη της οχύρωσης της πόλης του Ανακτορίου και στην τοπογραφία της ευρύτερης περιοχής», *Ευλίμενη* 3, 25-94.
- Στ' *Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, προβλήματα χρονολόγησης, κλειστά σύνολα-εργαστήρια, Βόλος 17-23 Απριλίου 2000*, Αθήνα 2004.
- Στεφανής, Ι.Ε. 1988. *Διονυσιακοί τεχνίται*, Ηράκλειο.
- Τζιφόπουλος, Γ.Ζ. 2012. «Ιστορικό διάγραμμα Μεθώνης», στο Μπέσιος, Τζιφόπουλος, Κοτσώνας 2012, 13-40.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1979. *Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἥπειρον* (Διδ. Διατρ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων).
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1984. «Ἡ λατρεία τοῦ Απόλλωνος Ἀγυιέως στὴν Ἥπειρο», *Δωδώνη* 13, 427-442.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χρ. 1987. «Λατρείες στη Νικόπολη», στο Χρυσός (επιμ.) 1987, 169-196.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1988-1989. «Λατρεία των Νυμφών στην Ἥπειρο», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 29, 9-65 και πιν. 1-26.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1991α. «Κορινθιακές λατρείες Ηλείου και Αιτωλοακαρνανίας», στο Μένενγκα (επιμ.) 1991, 149-161.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1991β. «Λατρείες και ιερά στην Ἥπειρο, στη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία», *Δωδώνη* 20 (1), 151-216.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1992. *Αμβρακία*, Ἄρτα (Μελέτες για την Ἄρτα 1).
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1994α. «Λατρείες στην Κασσώπη», στο *ΦΗΓΟΣ* 1994, 107-135.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1994β. «Λατρείες στην Αθαμανία», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 31, 51-59.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1998-1999. «Λατρεία του Ακτίου Απόλλωνα και της Ακτιάδας», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 33, 169-184.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1999α. «Λατρεία του Ποσειδώνα στην Ἥπειρο», στο Tzalas (ed.) 1999, 455-473.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 1999β. «Ομάδα Πήλινων Ειδωλίων από το Σπήλαιο 'Ασβότρυπα' στο Φρυνί Λευκάδας», *Δωδώνη* 27 (1), 197-436.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 2000. «Ἡ Λατρεία του Ηρακλή στην Ἥπειρο», στο Αδάμ-Βελένη (επιμ.) 2000, 130-133.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 2008. *Ἡ λατρεία του Δία στην Αρχαία Ἥπειρο*, Ιωάννινα.
- Τζουβάρα-Σούλη, Χ. 2009. «Λατρείες και ιερά στη Λευκάδα», στο *Ἡ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο 2009*, 421-463.
- Τσιριβάκος, Ε.Κ. 1965. *ΑΔ* 20 (1965), Β *Χρονικά*, 358, αρ. 1, πιν. 425α. *ΦΗΓΟΣ. Τιμητικός τόμος στο Σωτήρη Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994.
- Φραγκούλης, Β.Ε. 1973. *Λευκάς, η ομηρική Ιθάκη [η θεωρία του W. Dörpfeld]*, Αθήνα (Έπετηρίς Έταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν Β' 1972).
- Χουλιάρης, Ι.Π., Πλιάκου, Γ. (επιμ.) 2019. *Θεσπρωτία Ι, Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου για τη Θεσπρωτία*, 1, Ιωάννινα.
- Χρυσός, Ευ. (επιμ.) 1987. *Νικόπολις Α', Πρακτικά του πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Αυγούστου 1984)*, Πρέβεζα.